

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

CSORBA BÉLA VERSE
VARGA ZOLTÁN ELBESZÉLÉSE
BORI IMRE: MIROSLAV KRLEŽÁRÓL
SZOMBATHY BÁLINT: A PUNK ROCK NÉHÁNY
VETÜLETE
EMLÉKEZÉS B. SZABÓ GYÖRGYRE
TORMA DÉNES: POLITIKAI GYAKORLATUNK
VÁLASZÚTJAIN (II.)
RADNÓTI SÁNDOR TANULMÁNYA
HÓDI SÁNDOR: A BALESETVESZÉLY
SZEMÉLYISÉGHÁTTERE
BÁNYAI JÁNOS: AZ IRODALOMTUDOMÁNYI
KÖZHELYEKRŐL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1978

Június

H Í D
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző, dr.
Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Csorba Béla:</i> „Ermenonville — újbeszállás!” (vers)	689
<i>Varga Zoltán:</i> Egy apologéta levele (I., elbeszélés)	690
<i>Bori Imre:</i> Miroslav Krležáról (tanulmány)	704
<i>Szombathy Bálint:</i> A Punk rock néhány vetülete	709

EMLÉKEZÉS

<i>Slobodan Berberski:</i> Ha most itt volnál (vers)	728
<i>Bela Duranci:</i> B. Szabó György (1920—1963) (tanulmány)	730

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Torma Dénes:</i> Politikai gyakorlatunk válaszútjain (II., tanulmány)	735
<i>Bálint István:</i> A kommunisták és a parlamenti rendszer (tanulmány)	748
<i>Radnóti Sándor:</i> Most (tanulmány)	759
<i>Gyalus Károly:</i> Nyelvi komikum és információ (tanulmány)	768
<i>Hódi Sándor:</i> A balesetveszély személyiség háttere (tanulmány)	778

„ERMENONVILLE* — ÚJBESZÁLLÁS!”

C S O R B A B É L A

A kardokat most mind fényesre csiszolják. Tőlük szikráznak
a vitrinek, plüssbecsavartan
A tüzesjég koponyák. Dolgukat értik a konzervátorok.
Tokba kerülnek a zsíros oldalfegyverek. Az utcaköveket
visszarakják rendben.
S tiszták leszünk. Mint ha végigmosnák testedet.

Tán okosan hátrálni a szó-mágiákba az ártatlanság sunyi
szellem-pénzein?
Mert győzelem, mert vereség túlról nézvést úgyis vegyek.
Kétlábon járó hamis antinómiák,
Pokolteremtő vásári messiások,
Versek. Magam ellen kéne lázítani.

Szállnak az égen a sajtsárga vásznak.
És égzörgés is hallatszik. De mostmár messziről.
Égetett pálinkájuk hörpölik a patkán a siratóasszonyok.
Nyáluk csorog. Fogatlan vihogó álmok. Aranykor,
„szép chiliasmusok”,
Vajon hol veszett el ez az ütközet?

* „Mint egy Rousseau Ermenonvillében” stb.

EGY APOLOGÉTA LEVELE (I.)

VARGA ZOLTÁN

Tullius Valerius üdvözlétét küldi testvéröccsének, Verus Valeriusnak.

Hála a hivatalos futárszolgálat gyorsaságának, levelem érkezésekor nagybátyánk tragikus halálának híre minden bizonnyal már rég eljutott hozzád. Figyelembe véve ezt, soraimmal elsősorban e szomorú esemény körülményeivel kívánlak megismertetni. Mindazon dolgokkal tehát, melyekről szólva mindenekelőtt elnézésedet kell kérnem, ha türelmedet, s mindazok türelmét, akik rajtad kívül még e levél olvasói lehetnek, huzamosabb ideig igénybe veszem. Teszem ezt pedig annak okából, hogy nagybátyám, Claudius Valerius, Gallia legátusa halálának okai oly mértékben bonyolultak és szövevények, hogy éppen megértésük kedvéért kell óvakodnunk mindennemű elhamarkodott következtetés levonásától, mindenekelőtt pedig azon nagyon is kézenfekvőnek tetsző sommás ítélettől, miszerint nagybátyánk a krisztianusok áldozata lett. Annak ellenére, hogy szinte mindenki így vélekedik — ki felháborodottan s még hevesebb üldöztetésre uszítva e szerencsétlenek ellen, ki pedig kárörömmel vagy éppenséggel azt tartva, íme, az igazságnak ez egyszer elég tétetett. Tartok tőle azonban, hogy nem csupán maguk a krisztianusok vélekednek így, hanem társaságunkbeli zavaros fejű ifjak és kerge leányzók is hasonlóképpen, olyanok, akik e babonáktól mételyezett lelkek bolondériáinak magukévá tételére hajlanak, vagy ha nem is fogadják el azokat, előszeretettel kérkednek hirdetőik iránt érzett rokonszenvükkel. Vagy azért, mert isteneinkben nem hisznek többé, de szellemük túl tompa bármiféle filozófia megértéséhez, vagy pedig, mert egyszerűen megcsömörlöttek a léha élvezetektől. Ennek ellenére ne hidd, hogy minden tekintetben elítélem őket, amiért részvétet és csodálatot éreznek az arénában szen-

vedők és kiszenvedők iránt. Teszem ezt pedig annál kevésbé, mivel sokukban éppen azt az együttérzést és csodálatot érzem az egyedüli rokonszenves tulajdonságnak, ami ugyan csak kivételes esetben készíti őket arra, hogy maguk is az amfiteátrumok porondjára lépjenek, de amitől bevallom neked, magam sem vagyok mentes egészen. Elképzelhető hát, hogy sokban magam is hasonlóképpen éreznék, azt tartva nagybátyánkról, hogy egy napjainkban igen divatos érzésnek, a megbánásnak esett áldozatául. Igen, feltétlenül így vélekednék. Feltéve, hogy életem legutóbbi másfél esztendejét nagybátyánk közvetlen közelébe töltve el, nem tudnék arról, hogy amit kezdettől fogva nem akart tenni, de tennie kellett, úgyszólván előbb bánta meg, semhogy megtette volna.

Legfőképpen ezért tartom hát szükségesnek leírni halálának nem annyira okait, inkább előzményeit és körülményeit, különös tekintettel azokra, akik nagybátyánkat holmi provinciabeli Caligulának vagy Nérónak tartják. Nem érezvén ugyanis okvetlenül képtelenségnek azok jövődölését, akik a győzelem pálmáját a krisztianusoknak ítélik, lehtőségeimhez képest elejét szeretném venni, hogy szeretve tisztelt nagybátyánk alakjának az elkövetkező századok számára krisztianus krónikások legyenek egyedüli megőrzői. Lévén, hogy a győztesek krónikásai csak ritkán igaz papjai Kliónak, még-hozzá minél inkább úgy érzik, hogy ügyük győzelmével az igazság győzedelmeskedett, annál kevésbé.

Nagybátyánk hívására Lugdunumba érkezve jó ideig úgy hittem, olyan ember mellé kerültem, aki mindkét lábával a földön áll, mindent a valóságnak megfelelően lát és értékkel, röviden szólva nincsenek illúziói. Ma azonban már inkább úgy vélem, bennem igyekezett csak felkelteni ennek látszatát, minden bizonnyal fiatal-ságom és tapasztalatlanságom folytán tételezve fel, hogy sok mindent hiszek egyszerűbbnek vagy éppen szebbnek is a valóságnál. Alighanem joggal is vélekedve így, mert hát végtére is mi voltam akkor. Felfelé ívelő hivatalnoki pályafutásról ábrándozó zöldfülű ifjonc, filozófusok tanításaitól túltömött fejjel, de híjával az élet ismeretének, hatalmas málhájával hátamon mindazon tulajdonságoknak, melyektől az Impérium szolgálatába lépőnek — legyen bár legátus vagy annak személyi titkára csupán, miként jómagam — ajánlatos mielőbb megszabadulni. Ma viszont gyakran úgy érzem,

túláságosan is sokat tudok ahhoz, semhogy az Impérium szolgálatában megmaradni továbbra is képes lehessenek. Néha meg éppenséggel öregnek is érzem magamat, olyannyira, hogy akár még nagybátyánkat is akkori tejfelesszájú önmagamhoz látom hasonlatosnak. Így, ahogy mondom — anélkül, hogy a legkevésbé is tiszteletlen kívánnék lenni emléke iránt. Dehogyan, éppen ellenkezőleg.

— Egy dolgot, ha csakugyan eredményesen kívánod szolgálni az Impériumot, minél előbb meg kell tanulnod — figyelmeztetett nagybátyánk, emlékezetem szerint alig néhány nappal megérkezésem után. — Nem lehetsz mindig jó, sokszor pedig a szó köznapi értelmében véve, kimondottan rossznak kell lenned. Nemcsak a rosszakkal, hanem gyakorta a jókkal is, olyanokkal szemben, akiket a jó szándék vezet, valójában tehát jók is, éppen csak olyan lehetetlen formájú mozaikkockákra emlékeztetőn azok, hogy sehová sem illeszthetők be. Nem önmagukban véve rosszak, hanem szándékuktól függetlenül, tetteik következtében. Ezért kell rossznak lennünk hozzájuk, olykor még kegyetlennek is. Lehetőség szerint szigorúnak, de igazságosnak, egyúttal azonban igazságtalannak is, mivel minden olyan intézkedés, melyet elszenvedője nem érez igazságosnak, bizonyos szempontból nézve csakugyan nem is lehet más, mint igazságtalan. Főleg büntető intézkedések esetében látszik érvényesnek ez, őszinte sajnálatára az intézkedések meghozójának, aki nagyon is tisztában van vele, hogy a megbüntetett mindössze félelemből tesz úgy, mintha büntetését elfogadná igazságosnak. Lelkében azonban gyűlölettel és bosszúvágygal viseltetik megbüntetője iránt, korábbi útjáról is azért térve le csupán, mert annak folytatásától félelme visszariasztja. Ezért végzünk valójában fél munkát, mégis elégedettnek kell lennünk, amennyiben büntető rendszabályaink akár csak másokat is visszarettentenek hasonló tettek elkövetésétől. Hatalmas többségükben olyanokat természetesen, akik egyáltalán nincsenek meggyőződve káros és megengedhetetlen voltáról mindannak, amit büntetéstől való félelmükben nem követnek el. Az a tisztségviselő tehát, aki valóban az Impérium érdekeit tartja szem előtt, legjobban teszi, ha pusztán afelett töpreng, hogy akik intézkedéseit igazságtalannak tartják, mennyire veszedelmesek, ami egyben azt is jelenti, hogy mások véleményét úgy kell semmibe vennünk, hogy közben nagyon is odafigyelünk rájuk, s anélkül, hogy a magunkét csalhatatlannak hinnénk. Szüntelenül figyelünk kell, másokat és önmagunkat egyaránt, méghozzá nem is csupán azt mérlegelve, hogy amit tenni készülünk, valóban az Impérium érdekeit szol-

gálja-e, hanem arról sem feledkezve meg, hogy maga az Impérium is szolgál valamit, mindazok összességét, akik számára békét, rendet és jólétet hivatott biztosítani. Igen, Tullius, így van ez, ezért kell sokszor igazságtalannak és kíméletlennek lennünk kevesekhez, hogy sokakhoz annál inkább jók és igazságosak legyünk . . .

Gyakran oktatgatott ekképpen, filozófusi hajlamai és ismeretei folytán olykor kissé bőbeszédűen, kellemes nyári estéken a helytartói palota kertjében lévő öreg platánok alatt tett sétáink közben. Esős őszi vagy hideg téli napokon viszont dolgozószobájában üldögélve, ahonnan ilyenkor többnyire a napi munka, a különféle jelentések vagy levelek és rendelkezések megírása után se távoztunk mindjárt, nemegyszer még gyertyát hozatni is elfelejtettünk. Olykor meg szándékosan elégedtünk meg a kandallóban ropogó fahasábok táncoló fényével a falon és a hópelyhek játékával az ablakokon túl; errefelé gyakrabban és bőségesebben havazik, mint otthon mifelénk, néha heteken át borul fehér lepel a földre és a tetőkre, el sem képzeled, milyen szép ez a város ilyenkor . . . Attól tartok egyébként, azért emlegette annyit a büntetések kiszabását és a különféle elkerülhetetlen megtorlásokat, mert valamennyi kötelessége közül ezeket érezte legterheesebbnek. Mintha előre sejtette volna, mi következik. Annak ellenére, hogy ekkor vajmi kevés jele mutatkozott még a krisztianusok okozta későbbi zűrzavaroknak. — Szerencsére mifelénk csak kevesen vannak — jegyezte meg róluk egy alkalommal, átnézve az asztalára tett delátori jelentéseket. — És bármennyi fejfájás okozói legyenek is egyes keleti tartományokban, semmiképpen sem kell elhinni azt a sok szörnyűséget, amit róluk mesélnek. Amióta itt vagyok, vagyis immár ötödik esztendeje, rendszeresen kapom róluk a bizalmas jelentéseket, emellett pedig még elődöm irattárából is elolvastam mindent, amit csak róluk találtam. Megbízottaink közül többen beépültek közéjük, felvették a keresztséget is, részt vettek legtitkosabb szertartásaikon, de, holmi zavaros jövendöléseken túl, semmi gyanúsat sem tapasztalhattak. Nem beszélve arról, hogy elutasítják az isteneknek szóló áldozatok bemutatását, s nem fogyasztanak áldozati húst. Őszintén szólva a pontifexek húsüzlete kedvéért semmi kedvem zaklatni őket.

— Értelek — vetettem közbe. — De vajon megbízhat-sz-e mindig a delátoraid jelentésében? Bizonyos-e, hogy mindent elmondanak neked?

Nagybátyánk kissé elhúzta a száját: — Ismerem őket. Tudom rólok, hogy az igazságnál általában többet mondanak. Igyekeznek megszolgálni a dénárjaikat.

Ekkoriban ritkán emlegettük még a krisztianusokat. Valójában pedig a következő tavaszon se tapasztaltuk sok jelét annak, hogy éppen velük való gondjaink készülnek megnövekedni.

Azokra a hónapokra gondolok itt, melyeknek során főleg a tartomány keleti részében tettünk utazásokat, Argentoratumot, Divodorumot, Remit látogatva meg, valamint a határmenyi erősségeket, végig a Rhenus folyása mentén, utunk egy szakaszán hajón vitetve magunkat észak felé a folyó hullámaival, jobbára az innenső part közelében maradva, de tekintetünkkel a túloldal sötét germán erdősegeit pásztázva végig. Nagybátyánk legalábbis alig vette le szemét a sűrű erdő borította hegyvonulatról; tekintetét kezével beárnyékolva, szüntelenül úgy fürkészte az idegen partot, mintha csak tudni akarná, vajon a sötétzöld fenyvesek hátterében halványkék, de az ég kékjével találkozáva barnásszürkére váltó füstoszlopok serény fegyverkovácsok tüzeiről árulkodnak-e vagy csupán családi tűzhegyek készülő vacsoráiról. Pillantása az egymást sűrűn követő halászfalvak és a túlsó part mentén sikló csónakok láttán is aggódónak tűnt; annak ellenére, hogy a parton állók és a csónakokban ülők tiszteletteljesnek tetsző érdeklődéssel bámulták aranyozott császári sassal ékesített hajóinkat, fedélzetükön fegyveres katonáinkkal. Bőrbe öltözött szőke emberek voltak, látszólag barátságosan többször integettek is, kiáltásaik egy-egy foszlányát a szél olykor felénk sodorta. — Ahányszor csak megteszem ezt az utat — jegyezte meg nagybátyánk elgondolkozva —, odaát mindig több falut látok. Szaporodnak és terjeszkednek, akárcsak eső után a gombatelepek . . .

Beszéd közben valami kesernyős fáradtsággal mosolygott. Minduntalan felbukkandó mosolya nyomán úgy tetszett, mintha hatalmát kissé szégyellné, mintha képtelen volna végleg megszokni, hogy élet és halál urának kell lennie az Impérium legnagyobb tartományában. Arcának e kifejezését főleg művelt és hozzá hasonlóan bölcselkedésre hajlamos emberek találták rokonszenvesnek, ellentétben az úgynevezett keménykötésű férfiakkal, főleg katonákkal, akiknek, noha mindig kellő tisztelettel beszéltek hozzá, mintha nem tudott volna imponálni igazán. Valószínűleg ezektől származott az a nézet is, miszerint viselkedése szándékolt és azért ilyen, mert az Imperátorhoz kíván hasonlítani, amely állítás legfeljebb annyiban lehe-

tett igaz, amennyiben nagybátyánk az Imperátort teljes szívéből vallotta eszményképének. Utunk során is többnyire ez a mosoly játszott ajkai körül, nyomokban még olyankor is megmaradva, ha a felsorakozott cohorsok felett tartott szemlét, valahányszor pedig az útba ejtett városok római és gall előkelőségeit üdvözölte, éppen a benne rejlő parányi kellemes gúnynak volt köszönhető, hogy szívélyessége nem hatott teljességgel üresnek és tartalmatlannak. Mindenkihez figyelmes volt, s az újonnan bemutatottakat ugyanolyan barátságosan köszöntötte, mint az már régebről ismerteket, akiket viszont sohasem mulasztott el nevükön szólítani. Kiválóan emlékezett mindenre, figyelmét egyetlen új híd, fürdő vagy amfiteátrum sem kerülte el, e tulajdonságára kissé mintha büszke lett volna, újdonságokat észlelő megjegyzéseivel szívesen előzte meg kalauzoló vendéglátóit. Nem kevésbé emlékezett az időközben eltűnt dolgokra: — Itt tavaly még mocsár volt, ha jól emlékszem — mutatott példának okáért egy, a folyó menti gátak védelmében meghúzódó olajfaültetvényre —, amott meg — nyújtotta ki karját bal felé —, látom, az erdőt már kiirtottátok . . . — Amerre csak mentünk, a városok kétfelől éljenzőkkel szegélyezett utcái mindenütt ugyanolyan tisztán ragyogtak, mint a lelkesedők keresztben tartott lándzsáikkal illő távolságban tartó legionáriusok sisakjai vagy a bronzdíszek frissen faggyúzott bőrpajzsaikon; szandáljaik szorosan láb-száraikra tekert szíjazatának feszessége versenyre kelt arcuk fegyelmet sugárzó merevségével. Rend és tisztaság fogadott bennünket mindenütt, helyel-közzel az ügybuzgó sietség árulkodó jeleinek kíséretében. — Itt mintha még a verejtékszag is érezhető volna egy kissé — fordult felém az egyik kisvárosban —, sőt mintha a tiszték és a felügyelők káromkodásának visszhangja sem ült volna még el. — Figyelmét sohasem kerülték el a kapkodás nyomai, amikor azonban megkérdeztem tőle, nem volna-e jobb bejelentés nélkül érkezni, mosolyogva így felelt nekem: — Más haszna sem lenne, mint hogy időmet a mulasztások megbüntetésére fecsérlehetném, azon törve fejemet, hogy a leváltottak helyére kiket ültessek. Így viszont az utolsó percekben sok minden mégis elkészül. Legalább egy része mindannak, ami rég készen állhatna . . .

Colonia Agripinnában időztünk, mikor az utánunk küldött futár beért bennünket. — Bekövetkezett, amitől tartottam — jegyezte meg nagybátyánk szárazon az üzenetet végigolvasva. — Szerencsétlenek. Nem tudtak békén maradni.

Váltott lovakkal és kísérettel hajtattunk vissza. Alig tizenhárom nap alatt téve meg az utat Gallia fővárosáig.

*

Idehaza Lugdunumban rosszabb volt a helyzet, semmint gondoltam. Nagybátyánk tekintete ennek ellenére nem árulkodott különösebb megdöbbenésről.

Pedig mialatt a város főútvonalán végighaladtunk, mindenünnen kiáltások hangzottak: — Valerius, védelmezd meg isteneinket! Nyújts oltalmat gyermekeinknek! Állj bosszút az istenek meggyalázóin! Oroszlánok elé a krisztianusokkal! — Nagybátyánk a kocsiiban felállva a tömeget többször is csendre intette. De amikor a palota erkélyéről szólva tudatta az egybegyűttekkel, hogy a bűnösök mindenképpen elnyerik méltó büntetésüket, Rómának azonban törvényei vannak, melyeknek betartása mindenekfelett való, a tömeg újra zúgásba kezdett. — Éhesek az oroszlánok! — hangzott fel többfelől a kiáltás, eleinte összevissza csak, majd szabályos kórossá rendeződötte. — É-he-se-ka-zo-roz-lá-nok! É-he-se-ka-zo-roz-lá-nok! — skandálta az embertömeg ütemesen és szünni nem akarón, azután is még, hogy távoztunk az erkélyről. Testőreinknek kardlappal kellett szétkergetniük a hangoskodókat.

— Oroszlánokat akarnak — csukta be nagybátyánk az ablakot. — Meg sem kérdik, vannak-e oroszlánjaink.

Nyugodtnak, határozottnak látszott, és nem sietett. Legkevésbé éppen az oroszlánokkal. A lugdunumi krisztianusok már megérkezésük előtt börtönbe vetett szám szerint százharminchét főnyi gyülekezetét azonban, ideértve az asszonyokat és gyermekeket is, élükön a vénségesen vén Pothinus episzkopossal, továbbra is fogva tartotta. Nehogy az oroszlánokat követelő csöcselék maga váljék ismét oroszlánokká. Újrakezdve azokat a vérengzéseket, melyekre a gyülekezet bebörtönzése előtt került sor és melyeknek nem kevesebb, mint huszonhat személy esett áldozatul. Jobbára a krisztianusok és krisztianusgyanúsok soraiból, bár a megvadult tömeg által agyonverték közt olyanok is akadtak, akik a helybeli krisztianusokat nem is ismerték. Ezekben a forró napokban szakadatlan veszély fenyegette a városban tartózkodó idegeneket; főleg a keletről jötteket, akik a latint vagy a gallok nyelvét nem vagy csupán törve beszélték. Nem utolsósorban azért, mert a városi magisztrátus alá rendelt őrség többnyire olyankor lépett közbe csak, amikor már

mindössze a hullaszállítókért küldhetett vagy az áldozatok házairól felcsapó lángok továbbterjedését gátolhatta meg. Nagyjából ilyen volt a helyzet mindaddig, amíg nagybátyánk a magisztrátus hatalmát felfüggesztve katonai ellenőrzést nem vezetett be a város falai között.

Határozott intézkedései nyomán csend következett. Oroszlánváró csend, ugrásra kész és fogcsikorgató. Ennek ellenére láthatólag bízott még a kedélyek megnyugvásában és a hangulat változásában. Néhányat a foglyok közül a város fórumán megvesszőztetett. Hadd lássák a polgárok, hogy valami mégis történik.

Közben pedig megpróbált szót érteni a gyülekezet élén állókkal. Nagyobbára négyezemközt igyekezett rávenni őket, hogy pusztán a látszat kedvéért hódoljanak az Impérium istenei vagy legalább az Imperátor képmása előtt. Tömlöcéből elsőnek Pothinust hozatta fel, a gyülekezet roskatag vén epizkoposzáat. Véletlenül éppen azon a napon, melynek délutánján Lugdunumra és környékére szörnyűséges jégeső és felhőszakadás zúdult, rettenetes szélvihar kíséretében, amely ítéletidőnek számos emberélet is áldozatul esett. Napokon át tartott a mentés, s hetekig a károk helyrehozása, nagybátyánk, ahol csak lehetett, személyesen jelent meg a helyszínen, ellenőrizte a helyreállító munkálatokat, gabonát és egyéb élelmiszert osztatott a rászorulóknak. Pothinusról így már csak azután esett szó újra, hogy a halálát jelentették nekünk. — Jobb, hogy így történt — jegyezte meg nagybátyánk elgondolkodva. — Legkevesbé szívesen tisztos aggastyánokat kínoztatok meg... — Bízott benne, hogy a fiatalabbakkal könnyebben dűlőre juthat. Ennek reményében kísértette fel börtönéből több ízben is a három diakonust, Sanctust, Maturust és Attalust, hol mindhármukat együtt, hol külön-külön, hosszan a lelkükre beszélt. Szó szerint így, mivel szobájának csukott ajtaja mögül legtöbbször őt hallottam beszélni csupán, akaratlanul is el-elkapva néhányat hol indulatosan felcsapó, hol pedig valósággal könyörgőnek tetsző szavai közül. Bízvást állíthatom tehát, hogy ilyen magas tisztséget betöltő férfiú sohasem szólt még ennyi türelemmel és megértéssel olyan alacsony sorú emberekhez, mint amilyenek e szerencsétlen foglyok is voltak. Minden személyes érdek nélkül, s bizonyos mértékig még az Impérium érdekeit is háttérbe szorítva, mivel azok, elsősorban és mindenekelőtt, a rövid úton való elintézését követelték volna meg — ahelyett, hogy hasztalanul igyekezzen meggyőzni e szerencsétleneket annak a szörnyűséges halálnak az értelmetlenségéről, melyet azok láthatólag

minden más dicsőségnél többre becsültek. — Kezüik van, fejük, lábuk és törzsük — sóhajtottá értetlenül és csüggedten az egyik ilyen találkozó után. — Embereknek látszanak. Embereknek, akik képesek a gondolkodásra . . .

Kérdem tehát, hibáztatható-e, amiért e meddő rábeszéléseket nem folytathatta a végtelenségig.

Annál kevésbé, mivel a vihar keltette zűrzavar elülte után az utca népének ismét eszébe jutottak a krisztianusok. Most már magát az ítéletidőt is nekik, illetve a bosszulatlanul maradt istenek művének tulajdonítva. Azok haragjának, akiknek pontifexei, amint arról a közhangulat alakulásáról szóló jelentések beszámoltak, igencsak hozzájárultak ahhoz, hogy a város utcáin egyre gyakrabban hangzott föl az éhes oroszlánokat emlegetők kiáltozása. Lecsillapításuk érdekében kérte magához nagybátyánk Livius Trobust, a lugdunumi Jupiter-szentély főpapját, aki a galliai paság nesztorának is számított, s nem kis befolyással bírt a pontifexek testületében. Vele is hosszabb ideig tárgyalt zárt ajtók mögött. Ahogy azonban a magas, szikár, sértődötten összepréselt ajkú öregember a palotából távozott, arckifejezése merőben Pothinus és a többi, börtönébe viszszaakasztott krisztianus fogoly arcára emlékeztetett. — Egészen jól megértettük volna egymást, ha beszélgetésünkéből nem derül ki végleg, hogy ezek a boldogtalan papok olyképpen féltik befolyásukat és gazdagságukat, hogy közben azt hiszik, csakugyan az isteneiken esett gyalázat miatt vannak felháborodva — mondta róla később nagybátyánk egyre inkább szokásossá vált hangján.

Közben írt az Imperátornak. Más nekem diktált vagy általam is fogalmazott levelekkel ellentétben, természetesen saját kezűleg. Tartalmáról így annyit tudhatok csupán, amennyit egy korábban el ejtett mondatából következtetve sejtek belőle. Hogy a legszerencsésebb megoldás alighanem az lenne, ha a bebörtönzötteket a birodalom valamely más, minél távolabbi részébe szállítanák el. Enyriből gondolom, hogy levele is erről szólhatott.

*

Vettius Epegathust később fogadta csak. Azt követően már, hogy levelét Rómába küldte.

Eme Vettiusról egyébként tudnod kell, hogy lovagi rangban álló ember volt és természetesen római polgár. Közepes nagyságú birtoka volt a város környékén, befolyásos és sokak által tisztelt em-

bernek számított, személyes ismeretségben állt nagybátyánkkal is. Korábban az elmúlt évek során többször kapott meghívót a palotában rendezett ünnepi fogadásokra, emellett pedig bizonyos római körökkel is voltak kapcsolatai. Ugyanakkor azonban egyike volt azon krisztianusság gyanúja alatt álló személyeknek, akiket szemmel tartottunk. Társasági körökben meglehetősen hóbortos embernek vélték, mégpedig, amennyiben az a szokása, hogy birtokán egy asztalnál étkezett rabszolgáival, s hozzájuk hasonló térdig érő durva vászonzól készült tunikát viselt, napkeltétől napnyugtáig ugyanúgy dolgozva velük együtt a földeken, mintha csak közülük való lenne, hóbortnak számít, nem is egészen alaptalanul. Negyvenes éveinek vége felé járhatott, családja nem volt, magánéletéről megtudni úgyszólván mit sem sikerült; annyit sem, tart-e fenn élettársi kapcsolatot rabszolgánőinek bármelyikével, valójában pedig az is csupán valószínűnek látszik, hogy kicsapongó ifjúi évek után váltott át különcködő életmódjára, amely azonban egyáltalán nem akadályozta meg abban, hogy a városba látogatva felkeresse rangjabeli barátait és ismerőseit, elfogadja ebédmeghívásukat, meghallgassa és tovább mesélje Rómából frissen érkezett és többnyire Faustináról szóló vicceiket, melyek évekkal a császárné halála után, szennyesen és kiapadhatatlanul, továbbra is áradnak felénk, egyszóval minden tekintetben úgy viselkedjen, mintha közénk tartozna. Szajhákhoz nem járt ugyan, lerészegedve sem látták sohasem, bort alkalmasint nem is fogyasztott, feltehetőleg azért, mert valaha nagyon is ivott. Megfordult viszont a nyilvános fürdőekben, s más olyan helyeken is, ahol krisztianusoknak nemcsak tilos volt megjelenniük, hanem ahová, mint bűnösnek tekintett helyekre, ők maguk sem kívántak ellátogatni, olyan dolgokkal pedig, hogy vajon az étel, amellyel vendéglátói megkínálják, áldozati húsból készült-e, legkevésbé sem valószínű, hogy törődött volna. Több, mint kétséges tehát, hogy valaha is átesett volna a keresztelés szertartásán, az a feltevés pedig, miszerint helyeselte volna a Mercurius-szobor meggyalázását, vagy éppen része is lett volna benne, számomra egyszerűen hihetetlennek látszik. Tagadhatatlan viszont, hogy voltak bizonyos kapcsolatai a városbeli gyülekezettel, tudtuk róla, hogy két-három ízben is részt vett szertartásaikon és társasvacsoráikon, olykor meg a birtokára látogattak ki többen a gyülekezetből, főleg Pothinus vikáriusához, a sokak által kiváló értelműnek és nagy tudásúnak tartott Irenaeushoz fűzték szoros baráti szálak. Más dolgairól, mindenekelőtt arról, hogy több nagy létszámú keleti gyülekezet előjárójával, elsősorban

Melitonnal, Sardes episzkoposzával is levelezést folytatott, később, letartóztatása után szereztünk tudomást csupán. Arról, hogy évek óta megfigyelés alatt áll, valószínűleg pontos értesülései lehettek, ettől azonban nemcsak nem zavartatta magát, hanem baráti körökben állítólag még élcelődött is afelett, hogy krisztianusgyanusnak, s ennél fogva az Impérium ellenségének tartják.

Eltérően ugyanis az igazi krisztianusoktól, akik tudvalevőleg a szünet nélküli komorságra hajlanak, erénynek tekintik a könnyek ontását, a nevetésnek pedig csupán legártatlanabb gyermekein tiszta fajtáját vélik megengedhetőnek, Vettius a jelek szerint nem vesztette el érzékét a humor és általában az élet dolgainak nevetséges oldala iránt. Bármilyen furcsának találod ugyanis okoskodásomat, Vettius számomra sokban rejtélyesnek tetsző alakján tűnődve sehogyan sem tudok szabadulni annak feltevésétől, hogy nagyon is sok dolgot, talán mindent nevetségesnek tartott, különbséget legfeljebb nevetséges és kevésbé nevetséges dolgok között tett, amiért is a krisztianusok együgyűségét mindössze kevésbé tartotta nevetségesnek az Impérium isteneit övező tisztelet ürességénél, vagy éppen magánál az Impériumnál. Viselkedésében legalábbis mindig volt valami, ami arra vallott, hogy semmit sem képes igazán komolyan venni. Vagy inkább így: valahol a lelke mélyén valami arra készítette, hogy úgy viselkedjen, mintha a legbelül komolyan vett dolgokat se venné komolyan. Talán mert a túlzott komolyságot érezte komolytalanának. Gyerekesnek, olyasvalaminek, ami nem méltó felnőttn emberhez.

Hogyan is gondolhattuk volna hát, hogy tulajdon komolyságát egyszer majd végzetesen komolyan veszi.

Legfőképpen azonban a város polgárai közt elfoglalt előkelő helyére való tekintettel igyekeztünk tartózkodni közvetlen zaklatásától. — Vettiusnál ez a tüntető barátkozás a krisztianusokkal olyasmi csak, mint némelyeknél a színházimádat, a költők istenítése vagy a rajongás a kocsiversenyek iránt — jegyezte meg egyszer róla nagybátyánk, jóval korábban, mikor a városban még rend és nyugalom honolt. — Sokkal értelmesebbnek tartom, semhogy komoly válság esetén ne tudjon józan maradni.

És hát valóban. A vérengzések napjaiban a városban senki sem látta. Sokáig még azután is láthatatlan maradt, hogy a gyülekezet börtönbe került.

Ezért lepődtem meg, amikor egy délelőtt az egyik kapuőr bejelentette.

— Nagybátyáddal lenne beszédem. Tullius — üdvözölt benn-

fentes fesztelenséggel. Azzal a szokásos, némileg hetykének ható, távrolról sem krisztiánusnak tetsző mosolyával tekintett rám, amely valahogy rokonszenves volt számomra, s amely arcának kifejezését kissé éppen nagybátyánkéhoz tette hasonlatossá. Máskor csak egészségesen sovány napbarnította arca viszont beesettnek tűnt, a szeme alatti, álmatlanul töltött éjszakákról árulkodó mély lilás árkok pedig még csak tovább fokozták megviseltségét. Alapjában véve olyan benyomást keltett, mint aki hosszú őrlődés után szánta rá magát csupán erre a látogatásra. Ámbár végtére is ki tudhatja ezt: lehetséges, hogy a történetekre visszagondolva képzelődöm csak. Teljesen bizonyos egyedül abban lehetek, hogy váratlan felbukkanása, pusztán a kép is, ahogy ott áll elöttem és furcsa, szinte kötekedő mosolyával bejelenti, nagybátyánkkal lenne beszéde, minden kertelés nélkül, már-már a felelősségrevonás hangsúlyával fordulva hozzám, ugyanúgy azoknak a jeleneteknek egyikét képezi, mint ahogyan alakja egészében is a lugdunumi eseményeknek azon szereplői közé tartozik, akiket sohasem fogok elfelejteni.

Alig néhány pillanatig álltunk szemben egymással. Nagybátyánk szinte azonnal megjelent az ajtókeretben. Valószínűleg mert bentről felfigyelt az ismerős hangra.

— Üdvözöllek, Vettius — nyújtotta kezét barátságosan. — Mint ha csak megérezted volna, hogy üzeni készülök érted.

— Megtisztelsz, Claudius — válaszolta Vettius látszólag ugyanolyan szívélyesen, de hangjában érezhető gúnnyal is egyben. — Mindig örülök, ha valamilyen fáradságtól megkímélhetlek.

Nagybátyánk tekintete láthatólag úgy üdvözölte a Vettius szávaiban rejlő élt, mint egy közeli ismerős olyan hibáját, ami nélkül ez az ismerős mindenképpen csak csonka lehetne. Azután becsukódott mögöttük az ajtószárny, kirekesztve abból a beszélgetésből, amelynek valamennyi közül talán leginkább szerettem volna tanúja lenni.

Halaszthatatlan levél megírása ürügyén maradtam az előszobában. De az ajtó mögül hosszú ideig a csend hallatszott csak. Később az egymást váltogató hangok mindinkább felerősödtek; egyelőre annyira csupán, hogy felismerhessem, ki beszél éppen.

Elsőnek nagybátyánk egy mondatát sikerült megértenem. Hangja rábeszélő volt: — Kísérelj meg, Vettius. Kísérelj meg legalább!

Vettius válasza és a benti párbeszéd még néhány mondata azonban beleveszett két kint sétáló katona váratlanul felcsapó nevetésébe. Sietve keltem föl és csuktam be az ablakot. De a nevetés

lassan elülő hangjai még néhány mondatot magukkal vittek. Főleg mert arcomat lángba borító szégyenérzetem megakadályozta, hogy egészen közel menjek az ajtóhoz.

Azután újra tisztán hallottam, ismét csak nagybátyánk hangját: — Nem arra kérlek, hogy megkönnyísd, hanem hogy segítsd az elkerülését. Segíts megkímélni azokat, akik közé tartozol.

— Attól félek — hangzott Vettius válasza —, nem érted, hogy csak annyira tartozom közéjük, amennyire egyetérték velük. Attól a pillanattól kezdve, hogy észreveszik, le akarom téríteni őket a végsőkig való kitartás útjáról, nem tartozom közéjük többé. Közéjük csak az tartozhat, aki a hitükkel azonosul és csakis ezért.

— Szerinted tehát bezárult a kör? — Nagybátyánk most mintha sóhajtott volna.

Vettius hangja viszont olyan volt, mintha élvezné a helyzetet: — Mindig is zárva volt, csak te nem vetted észre. Nem menekülhetsz.

— De te még igen. Nem kívánom az utadat állni.

— Ha ezt kívánom, nem jövök hozzád.

— Azt hittem, egy kéréssel akarsz hozzám fordulni.

— Előre tudva, hogy nem teljesítheted. Tévedsz viszont, ha úgy hiszed, engem kihagyhatsz a történetedből.

— Vettius, ami itt történik, velem is csak történik csupán.

— Mint ahogy az is csak történni fog, hogy hozzám se lehetsz irgalmas.

— Könnyen meglehet, hogy csakugyan nem lehetek az. Ezért kellene sok mindenről még idejében elgondolkoznod.

— Kezdetből fogva ezt teszem. Egyáltalán nem véletlen, hogy csupán most... — hangzott fel Vettius válasza, beleveszve a kint-ről felhallatszó szekérszörgésbe. Egymás után több szekér állt meg a palota előtt, valószínűleg a testőrség élelmiszer-szállítmánya érkezett.

Később a lerakodás zajának elcsitulta után már újra csend volt odabent. Szavukat ismét halkra foghatták. Vagy csupán némán, tehetetlenül néztek egymásra. Számomra mérhetetlenül sokáig, úgy-hogy arcpirító szégyenkezésem mind kevésbé bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy legyőzője lehessen a szabályszerű, ajtóra tapasztott füllel történő hallgatóság kísértésének.

Székemről felemelkedőben voltam már, amikor mozgást és nagybátyám hangját hallottam: — ... bármennyire kedveltelek is mindig, Vettius, ezúttal azt kell kívánnom, ne kerüljön sor közöttünk

egyhamar újabb találkozásra. Kísérd ki vendégünket, Tullius — fordult aztán hozzám az ajtón kilépve. Szava most éles volt és határozott, majdnem pattogó. Lényétől idegen és számomra új, de olyan, amilyenek az elkövetkező hetekben egyre többször hallottam.

Vettius arcán ugyanaz a mosoly ült, mint megérkeztekor. De valahogy erőszakkal életben tartva, mondhatni dermedten, már-már ráfagyva vonásaira. Saját külön „vettiusi” módján fejezve ki ugyanazt a megkövesedett hajthatatlanságot, ami szinte valamennyi arcon ott tükröződött a nagybátyánkkal folytatott beszélgetések után. A tömlöcből felhozatott foglyokén éppúgy, mint azokén, akik a bebörtönzöttek vesztét kívánták. Mintha csak valamennyien egyet akartak volna. Azt, amit legkevésbé nagybátyánk kívánt.

Aztán megjött az Imperátor válaszlevele. Nagybátyánk előttem vette át a Rómából érkezett futár kezéből, törte fel a pecsétet és csavarta szét a tekercset türelmetlen mozdulatokkal. Tekintete rögtön a lap alját kereste. Pillanatokkal előzve meg csupán fáradtan lehanyatló kézmozdulatát, mellyel a levelet az asztalra dobta.

— Minden hiába, Tullius. A cirkuszt meg kell rendezni.

. (Befejezése a következő számban)

MIROSLAV KRLEŽARÓL*

B O R I I M R E

Miroslav Krleža életművének tanulmányozása sokáig hálás feladata lesz nemcsak a horvát irodalom kutatóinak, hanem a komparatistáknak is: a műveiben fellelhető kapcsolatok sokasága és fontossága, a művészete és a gondolkodása kínálta párhuzamok gazdagsága ezt mindenképpen lehetővé és szükségessé teszi. Krleža sokrétű és sokarcú világának mi csak egy szegmentumát szándékozunk megvilágítani, és tesszük ezt a XX. századi magyar irodalom tanulmányozójaként, abban a reményben, hogy sikerül részben Miroslav Krleža forradalmiságának jellemzéséhez hozzájárulni, részben pedig a harmincas években folytatott polémiaiának világnézeti okai közül egyiket-másikat sejtetni. Jelezni szeretnénk azt is, hogy vizsgálódásainknak nem a végeredményét összegezzük most, hanem inkább a lehetséges kutatói feladatot körvonalazzuk.

Abból a tényből indulunk ki, hogy Miroslav Krleža az első világháború idején nem volt forradalmár — legfeljebb az Osztrák—Magyar Monarchia országaiban lehetségessé vált polgári radikalizmus pozícióira küzdötte fel magát, anélkül azonban, hogy a radikális mozgalmak „mozgalmi” életében tevékenyebben részt vett volna. 1918—1919-ben viszont már nemcsak a polgári forradalom gondolatát vállaló ifjú író, hanem a proletárforradalom híve és hirdetője is. A horvát irodalomtörténészek és ideológiatörténészek feladata elsősorban, hogy ennek a forradalmi változásnak a folyamatát leírják, Krleža gondolati haladásának az útját és „tempóját” ábrázolják egyfelől szépirodalmi alkotásai, mindenekelőtt drámái és novellái, másfelől naplói és publicisztikai írásai eszmei elemzésének és esztétikai szempontból való megvilágításának segítségével. Szorítkoz-

* Szövegünk egy rövidebb változata Adalékok Miroslav Krleža forradalmisága jellegzetességeinek tanulmányozásához címmel előadásként hangzott el ez év májusában, a Zágrábi Irodalmi Beszélgetések című rendezvényen, amelyen a felszólalók Miroslav Krleža, August Cesarec munkásságával és az októberi forradalom utáni korszak művészetének kérdéseivel foglalkoztak. (B. I.)

zunk tehát ennek a valóban dialektikus eszmei ugrásnak a tudomásvételeire, hogy jellegére irányíthassuk figyelmünket, feltéve nyomban a kérdést: hogyan lesz a polgárból nem polgári forradalmár egy adott korszak, esetünkben az 1910-es évek történelmi-eszmei „szituációjában”? Mert nemcsak forradalmi évtized volt az, hanem a forradalmak évtizede is — Európa keleti-délkeleti térségein a „levegőben” volt a forradalomnak az igénye és a gondolata. A polgári korszak, amelynek hajnali egét forradalmak fényei világították be, alkonyát is a forradalmak lángjainak pírja futotta be. És nem is egy országban! Tulajdonképpen mindenütt ahol az 1848-as idők válságát túlélte feudalizmussal, a feudalizmus egy „harmadik” szakaszával is számolnunk kell. Történelmi jellegzetessége ez már annak a világnak, amelyben Miroslav Krleža is élt ifjúkorában. Ezért söpört végig a tízes évek második felében előbb egy polgári radikális forradalmi hullám Oroszországon és Magyarországon is, amit igen gyorsan a proletárforradalom „vihara” követett, és győzött Oroszországban, rövid ideig diadalmaskodott Magyarországon, és csak jelt adott magáról Horvátországban. Szemmel látható tehát, hogy a tízes évek gondolkodásmódjában a polgári radikalizmusnak és a proletariátusnak az eszméi nemcsak egymás mellett és egymás ellenében, hanem egymással keveredve voltak jelen — a klasszikus történelmi sémáknak és a leegyszerűsítő gondolkodásmódnak egyértelműen ellentmondva. A korszak eszmetörténése ezért láthatja a történelmi szerepcserék változatait is: többek között azt, hogy a proletariátusnak kell vállalnia olyan — nevezük így — „nemzeti” feladatokat, amelyeknek a XIX. században még a polgári osztály volt a várományosa (ha ilyen osztályról beszélhetünk), köztük a nemzeti felszabadulás történelmi szükségszerűségének a realizálását is. Jól ismert tények ezek, és nem is emlegetnénk őket, ha nem látnánk úgy, hogy Miroslav Krleža forradalmiságának a jellemzésénél éppen ezeket a mozzanatokat kell figyelembe vennünk, s mi több: hogy éppen ezek determinálták azt a sajátos helyzetet, amelynek Krleža gondolkodása és „viselkedése” a horvát irodalomban a legteljesebb kifejezője.

Az ilyen történelmi állapot ugyanis megszabta a forradalmárrá válás lehetséges útjait — különösképpen az ifjú polgárok számára, hiszen ilyen volt az atyai kötelmek ellen lázadó, a horvát társadalmi nyomorúság ellen támadó, a Ludovica Akadémiáról disszidáló Miroslav Krleža is. A horvát, esetünkben a zágrábi, kispolgári környezetből kellett az ifjú írónak kitörnie, majd az évtized végén eljutnia annak a történelmi szükségszerűségnek a felismeréséhez, amit egyetemesen a proletariátus világtörténelmi szerepe betöltésének nevezünk. A Krleža-probléma lényegéhez azonban csak akkor férközhetünk, ha a történelmi szükségszerűség összefüggéseinek mozzanatát is szemügyre vesszük, idézve József Attilának egy 1935-ös tanulmányából: „Amint a proletárokat az anyagi szükség sarkallja e történelmi folyamatban, úgy sarkallja másokat szocialista

irányba erkölcsi szükségletük, s úgy tette magát Marxot szocialistává az elméleti szükségszerűség, mert e szükségletek mindegyikében a társadalmi, azaz emberi lényeg jut kifejezésre . . ." (Hegel, Marx, Freud) Az itt emlegetett anyagi, erkölcsi és elméleti szükségletsort mi kiegészíthetjük egy negyedikkel, amely éppenúgy jellemző és lényegét kifejező, a Monarchia sajátos viszonyai között pedig elsőrendű szerepet játszó szükséglet, a „nemzetinek” nevezhető.

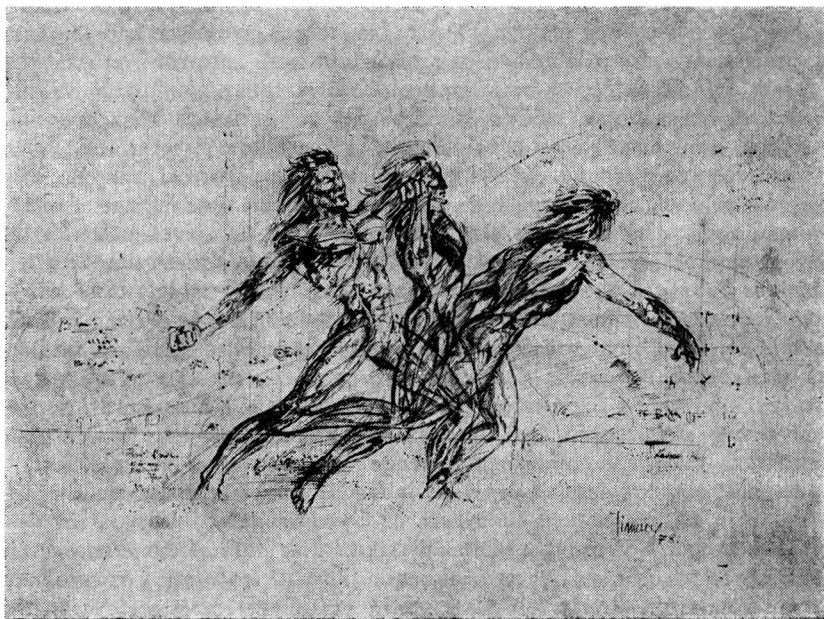
Amikor tehát a Krleža-jelenség analógiái után kutatunk, nem a Lukács Györggyel üzenő „erkölcsi szükség” a kézenfekvő, hiszen Lukács a maga morális krízisére kereste a proletariátus ideológiájában az orvosságot, hanem a „nemzeti” mozzanátát előtérbe helyező Ady Endréé, akinek műve — fölöttébb jellemzően — Krležát éppen a „mit ér a horvát ember?” kérdésének megfogalmazásához segítette. Az Ady-irodalom manapság már árnyaltan mutatja, hogy a magyar költő volt a vezére annak az értelmiségi körnek, amelynek tagjai át tudták lépni a polgári radikalizmust határoló eszmei Rubicont, és mintegy osztályuk, a dzsentri-polgári osztály ellenében a magyarországi szociáldemokráciához közeledve szövetséget kerestek és találtak a proletariátusban. Ady Endre gondolati hajtóereje a „nemzeti” szükségszerűségek felismerése volt: tudta, hogy országa gazdasági-társadalmi elmaradottságát, gyarmati függőségét, az uralkodó osztályoknak az alapvető nemzeti érdekekkel ellentétes politikáját csakis a munkásosztály uralomra jutása szüntetheti meg. Az Ady-példa magyarázhatja tehát, hogy miért lesz Miroslav Krleža művének vezérfonala is a „nemzetinek” és „forradalmi” összefonódottságából következő gondolata életben, irodalomban egyaránt, hiszen 1918-ban sem a „nemzeti”, sem a „forradalmi” kérdés nem oldódott meg Horvátországban, a délszláv népek egyesülése után pedig még inkább kiéleződött. Úgy hisszük, Krleža forradalmiságának a kérdését e tanulság nélkül nem lehet megnyugtató módon jellemezni, de nem lehet elhelyezni egy nagyobb, „európai” perspektívában sem. Kitetszik tehát, hogy lehetett magános alakja a horvát forradalmi irodalomnak, társait azonban mindenütt megtaláljuk Kelet-Délkelet-Európa népeinek irodalomtörténeteiben. Mindennek ellenére természetesen Krleža eszmei alakulástörténete nem mondható sem hétköznapi, sem általános érvényűnek. A horvát polgárság szemében az egyesülés perspektívája is sokáig elégségesnek látszott gyakorlati célkitűzésként. Krleža az egyesülés pillanatának a bekövetkeztekor már túlhaladta ezt az igényt mind a „nemzeti” érdekek pontosabb és alapvetőbb jellegét kidomborító értelmezésével, mind pedig a „nemzeti” mozzanátának a „társadalmiasításával”. Ebből következően az a felismerés vezérelte, hogy a horvátság alapvető nemzeti érdekei — ezek pedig közelről sem voltak csak „nemzetiek” a szó ideológiai értelmében, hanem társadalmiak és politikaiak is — továbbra is megoldásukra várnak, s mint tudjuk, csak az utóbbi harminc esztendőben oldódtak meg. Ma már talán természetesnek látszik az ilyen típusú ideológiai állásfoglalás — minthogy

azonban ötven esztendővel ezelőtt csak kevesen, olyan következetességgel, mint Krleža pedig éppenséggel kivételes módon alig pár nagy egyéniség járta végig ezt az eszmei utat, nem lehet eléggé hangsúlyozni sem jelentőségét, sem jellemző voltát. Nyilván vannak eszmerendszerében ellentmondások is, a „forradalminak” és a „nemzetinek” azonban kétségtelenül Krleža gondolkodásában valósult meg egysége és harmóniája — amit az előtte járók még nem közelíthettek meg, az utána fellépők pedig már elveszítettek. Nyilvánvalóan nem mindegy, ki mikor és hol lépi át az eszmei Rubicont még a tízes években sem, és az sem lehet közömbös, mi van szellemi poggyászában az átkelőnek.

A harmincas éveket át- meg átszövő baloldali nagy polémiákban Miroszlav Krleža helyét és szerepét, állásfoglalásainak jellegét is az írónak a tízes évekbeli ideológiai pillanata révén jellemezhetjük, annak a meggyőződésünknek adva kifejezést, hogy egykori „váltása” magyarázhatja „viselkedését” a harmincas években. Krleža irodalom- és művészetfelfogása ugyanis a harmincas években is megőrizte tízes évekbeli örökségét, s hogy megőrizhette, ezt magyarázza sajátosnak mondott kapcsolódása a proletariátus forradalmának a gondolatához. A „nemzeti” szükségszerűséget felismerő, éppen ezért a proletárforradalom gondolatát vállaló Krležánál nem olyan módon vetődtek fel az esztétikai konzekvenciák kérdései, mint ellenfeleinél a baloldalon, akik a húszas-harmincas években váltak forradalmárokká. Krležánál is felmerül az esztétikai irányzatosság kérdése például, csakhogy ő nem a szociáldemokrata irodalom szocialista-kommunista változatának az ízléskörébe lép át a tízes évek második felében, amikor ideológiai „váltása” lejátszódik, mint léptek vitapartneri. Amikor Krleža a proletárforradalomban „logikus folytatását látta azoknak az elképzeléseknek, amelyek Spartacustól Babeufig és Marxig jelölték a fejlődés útját”, az irodalomban is a művészeti múlt teljességén inszisztálhat, s ebben nemcsak a Lukács György emlegette klasszikus polgári korszak művészete foglaltatott, hanem elsősorban a XX. század kortárs művészete, a szecesszió és a szecesszióból kilombosodó expresszionizmus esztétikai világképe, amelyben a maga írói praxisa is realizálódott, s amelynek elméleti igazolását is vállalta. Sem megtagadni, sem megkerülni nem akarta és nem tudta ezt az ilyen művészeti hagyományt — a „nemzetiben” megfogalmazott szükségszerűség felismerése erre nem is ösztönözte. S nem is tehetette, hiszen a horvát irodalmi viszonyoknak olyan közismert „krležai” bírálata éppen azt célozta, hogy az elmaradott horvát polgári viszonyokból táplálkozó irodalmi provincializmust megszüntetve induljon művészi kiteljesedése felé. Hogy „európai” módon és színvonalon szólaljon meg a horvát irodalom, ahhoz a társadalmi-politikai és ideológiai feltételeket csakis a szocialista forradalom teremthette meg, ennek tudatában látta Krleža a szocialista forradalomban az irodalmi és társadalmi felemelkedés emeltyűjét, éppen ezért munkálkodásának „végső” céljaként is ez lebeget szeme előtt. Krleža forradalmisága

tehát, éppen azért, mert a „nemzeti” szükségszerűségek felismeréséből következett, elsörendűen „történelmi” irányú, a jövő társadalmának a képe pedig alig foglalkoztatta. A meglévő kritikáján és a teljes történelmi-politikai és művészeti-művelődéstörténelmi múlt feltárásán, valorizálásán, meghódításán inszisztál majd elsősorban, miközben megőrzi ifjúkori művészeti ösztönzéseinek legtöbbjét, a Salome-témát időszerűnek tartva például nemcsak a tízes évek első felében, hanem 1918 márciusában éppen úgy, mint az 1960-as évek elején.

Miroslav Krleža gondolkodásának erényei éppen úgy a forradalomhoz való közeledésével vannak szoros kapcsolatban, mint szemléletének korlátai. A tüzetes elemzések, hisszük, ezt bizonyítani is fogják.

Csonti Zoltán: Tanulmány

A PUNK ROCK NÉHÁNY VETÜLETE

SZOMBATHY BÁLINT

A punk zene központi egyéniségei jöttek össze az elmúlt év őszen Londonban az Elvis Presley emlékére rendezett fogadáson. A halála után nyomban királlyá kiáltott pop sztárra emlékezett többek között Amos Poe punk filmrendező, a már kissé öregedő Andy Warhol, a Pop Art immár fogalomná vált vezéralakja, Stiv Bators, a clevelandi Dead Boys nevű punk rock együttes tagja, a szadista kinézésű Yazawa, a tokiói könnyűzenei élet csillaga, David Buchan punk divattervező (1) és David McDermot, a *Marbles* együttes menedzsere, aki hangsúlyozottan kijelentette, hogy Elvis lemezeit akármikor hajlandó kiadni, most azonban csak a punk rock érdekli. A neves vendégek névsorát végül is Elton John koronázta, akit édesanyja kísért el a fogadásra.

Míg Elton John részvétele kissé meglepő volt, Andy Warhol jelenléte egy csepp csodálkozást sem váltott ki, hiszen a hatvanas évek második felében nagyon is sok köze volt ahhoz az amerikai zenei mozgalomhoz, melyre a mai punk rock együttesek annyit hivatkoznak. Warhol annak idején az eretneknek számító USA-beli Velvet Underground egyik fő munkatársa és irányadója volt. Ez az együttes alkalmazott az elsők között — talán elsőként is — olyan szokatlan ideológiai, zenei, irodalmi és színpadi elemeket, melyek megvetést és ítéletet váltottak ki az amerikai társadalomban, s valamilyen módon hatottak a punk rock kialakulására.

A Velvet Underground-ot 1966—67-ben úgy jellemezték, mint akik a legtávolabb voltak nemcsak a parfümös, mentacukorkás és nyalókás világtól, hanem a tizenévesek alkotta zenekarok felfogásától és világnézetétől is, mely az előbbieik szerint a jólneveltségen és a szép viselkedésen alapult. A Velvet Underground tagjait a kábítószer, a szexuális perverzitás, a heroin kábulatából ébredő lemondó életérzése, a halál és az erőszak foglalkoztatta. Kifejezetten erkölcsstelen zenét műveltek, s mellettük a többi korabeli rock együttes szinte gyerekesen hatott. Haladó zenei elveket vallottak, olyan hanghatásokat és zörejeket építve a zenei kontextusba, amilyeneket a többi együttes csak 1968 után kezdett hasznosítani. Fellépéseiken a korbácsolás szinte el sem maradhatott, mert hű kifejezője volt a zenéjükből áradó erőszaknak.

A Velvet Underground nyilvános fellépései Andy Warhol *The Exploding Plastic Inevitable* című mixed-media show-jaihoz kötődtek, de emellett számos rokon vonás fedezhető fel az együttes és Warhol témái között is. Warhol kísérleti filmjeihez Lou Reed, az együttes legendás hírvő szöveg- és dalszerzője írt kísérőzenét. Az együttműködésre a *Velvet Underground* című hosszanjátósó hanglemezzel tettek pontot, hogy a Velvet Underground vezetését teljes egészében Lou Reed zeneszerző-énekes és John Cale ritmusgitaros, e két kiváló egyéniség vegye át. Reedet olyan tartalmak foglalkoztatták, melyeknek megjelenésére a fiatalok zenéjében addig nem volt példa. Ilyképpen a kábítószer, a szexuális elferdülés és a végső kiábrándulás meglehetősen bonyolult, összetett témái váltak dalai mondanivalójává, melyeket Reed nagyon ügyesen tudott leegyszerűsíteni a balladai formára. John Cale zenei elképzelései szinte kiegészítették Lou Reed eszmei tévelygéseit. Számos újítást elsőként próbált ki a rock történetében; zenéje elektronikus hanghatásokra, visszajátzásra és hangbontásra épült, vagyis hitelesen fejezte ki Reed lázálmaint:

... próbáld ki
 a nem kívánt szerelem korbácsát
 próbáld ki
 vérezz érettem
 oly fáradt annyira túlhajszolt vagyok
 száz évig is alhatnék
 száz álomban
 tudnék csak feleszmélni
 könnyek színözönében

(Venus in Furs)

A kábítószer-élvezésbe való menekülés és a valóság kibírhatatlansága még tisztábban sugárzik Reed *Heroin* című dalából, melynek alánya csak az adag befecskendezése után érzi magát teljes embernek, mi több, a kábulat árán a valódi életről is hajlandó lemondani. Jóleső érzéssel ad hálat istennek, hogy végre elérkezett az „ígéret földjére”, ahol a városi élet feszült légköre, a politikai nyilatkozatok és az egyszerű ember gondolatvilágát hurokként leszűkítő láthatatlan erők teljesen ismeretlenek. Cale hangtorzításai és elektronikus kalandjai nagyon is megfeleltek Reed hipnotikus szuggesztivitásának és álindividuális magatartásának. Miután Cale megvált az együttestől, a Velvet Underground is csendesebb vizekre evezett. Erről beszél az is, hogy számaikat imitt-amott már a kommersz adók is műsorukra tűzték, ami korábban elképzelhetetlen volt.

A Velvet Underground lázadt az amerikai társadalom visszasságai ellen, ez a lázadás azonban mindvégig passzív maradt, és visszahúzódásra, lemondásra, nem pedig mozgósításra szólította fel a fiatalokat. Amilyen szélsőségesen negatív életérzést hirdettek Lou Reed szövegei, olyan forra-

dalmian hatottak John Cale innovatív zenei kísérletei. Ez volt a fő oka annak, hogy lemezeiket nemigen vásárolták, hogy mindvégig a zenei élet peremén maradtak. Elvetették a fennálló törvényeket, a társadalom sztereotip formáit, ám ők sem hiányoztak a megvetett közösségnek, melyből önként száműzettek. Szűk, ezoterikus zene volt ez, amely bizonyos színi elemekkel ötvözve — a *The Exploding Plastic Inevitable* idején — sokkal több volt egyszerű muzsikálásnál, jól fésült zenénél, mely családi idillt sugallt és lojalitásra tanított volna. „Reed és a Velvet Underground elsőként merült le tudatosan a világváros — ti. New York — sötétebb rétegeibe, és megmutatta, hogy a fényes toronyházak mögött egy egészen másfajta élet folyik”, jegyezte meg Tony Parsons zenekritikus.

Ennek a rock-zenei irányzatnak politikai színezetű képviselője volt az *MC 5* (*Motor City Five*) nevű detroiti együttes a hatvanas évek végén. Az együttes valójában a *White Panthers* nevű politikai szervezet anarcho-terrorista programjának a szószólója volt, mely a rock segítségével kívánt híveket toborozni az amerikai társadalommal való leszámoláshoz. Az őspunk nihilista irányzatát képviselte Iggy Pop*, akinek minden egyes fellépése szó szerint a halál árnyékában játszódott le. Egy alkalommal például késsel mellbeszúrta magát a pódiumon, hogy véget vessen életének, s igazolja azokat a szakembereket, akik a szociális munkás szerepét akarták ráruházni. Iggy Pop önmegsemmisítő zenéje ma főleg a *Sex Pistols*, a *Damned* és az *Adverts* együttes magatartásában mutatható ki.

Lou Reed paranoikus és az elidegenedésről, az elszigeteltségről szóló dalai, az *MC 5* erőszakos és zajos politikai kinyilatkoztatásai és Iggy Pop Heavy-metal zenéje csak utópikus próbálkozás volt az amerikai társadalom belső viszonyainak megváltoztatására és átalakítására. A programjukban kifejtett tiltakozó és kritikai elhatározás a hatvanas évek végén konkrét mozgalmi formát öltött a különféle diákszervezetek forradalmi tevékenységében.

Az ohioi és kenti egyetemeken történt 1968-as véres leszámolás és az európai „forró ősz” kudarca kiábrándulást okozott, a fiatalok nagy része pedig a tapasztalatokon okulva elfordult a politikától, a mozgalmi élettől. A vereség érzése 1972-ben vált teljessé és véglegessé, ami a nemzetközi művészeti életben, így a rock zene apolitikus magatartásában is megnyilvánult. A politikai és szociális angazsáltságot bizonyos stílusbeli, esztétikai-nyelvi kísérletek váltották fel. Így, mivel nem volt képes önálló felújulásra, a rock különféle zenei irányzatokkal próbálta felfrisíteni lelassult vérkeringését — például jazz-rock, szimfonikus rock —, végleges kiutat azonban továbbra sem talált.

Az utóbbi évek békés, megnyugvó és problémákat kerülő magatartására

* A zágrábi Suzy Produkcija gramofonskih ploča 1974-ben kiadta Iggy Pop 1973-as *Raw Power* című nagylemezét. A hazai lemezboltokban jelenleg a *The Clash*, a *New Hearts*, a *Jam*, és a *The Kursaals* punk együttesek kislemezeit kaphatók.

mintegy válaszképpen indult az új irányzat, amely — úgy tűnik — Lou Reedék nyomdokain kíván haladni. Annyi bizonyos, hogy a kiutat, a nyersebb és egyszerűbb zenélésből kiindulva, a sok rock-származék megkerülésével lehet majd megtalálni. Hogy a punk rock képes-e rá, korai lenne találgatni, de már most sejthető, hogy ez a zene egy kritikusabb, vitatkozóbb, nyíltabb és bírálóbb álláspontot képvisel a társadalmi-politikai elferdülésekkel szemben, s inkább az utca, mint a szalonok hangulatát vetíti ki. A *punk* kifejezés a többi mellett hitványt, csavargót jelent, de nem kell túl sok okosság ahhoz, hogy a punk zenészek és közönségük öltözkéről ezt ne lehessen leolvasni.

Fontos aláhúzni, hogy az igazi punk kivétel nélkül a társadalom pereméről való, java része munkásszülők gyermeke, sokan árván, az utcán vagy a javítóintézetben neveledtek; néhányuk számára a börtön sem ismeretlen. Másként kifejezve: szociális esetek szenvedő alanyai voltak, akikkel szemben az élet nem volt valami bőkezű, s akiknek kivétel nélkül valamilyen vélt vagy valós „bűnük” volt a társadalom előtt (legtöbbször az, hogy nem kaptak munkát). Más utat nem találva, a zenében látták a lázadási lehetőséget, a visszacsapási kísérletet sérelmeik elégtelére. Teljes egészében elvetették a társadalom és a fennálló rendszer ideáljait; ezt tükrözi zenéjük, ideológiájuk, öltözkük, viselkedésük és arckifejezésük, egész életrendszerük és életfelfogásuk.

A hetvenes évek fiatal nemzedéke a világban számos szociális problémával találta magát szembe, amelyek közül minden bizonnyal a munkanélküliség a legsúlyosabb. A punk mozgalom képviselői pedig azok közül kerültek ki, akik nem találták meg helyüket a társadalomban. Tény, hogy a kései hatvanas évek forrongó, lázongó hangulatát majd tíz év eltelte után a punk rock most újból felidézte, s ez bátorító, attól eltekintve, hogy a mozgalom a társadalmi-szociális bajok orvoslását nem egységes eszmei platformra helyezte. Ezt a lázongó, de konfúzus helyzetet tükrözi a szigetországi „új hullám”, amelytől korántsem kell elvárni, hogy egymaga oldja meg azokat a vitás kérdéseket, melyeknek elhárítására a kormány sem képes, s egyáltalán, hogy kimondottan zenei eszközökkel idézi elő a társadalmi átalakulást. Ha alaposabban megnézzük, kiderül, hogy a punk nem egyszerű zene, hanem egy meghatározott életfelfogást tükröző zenei mozgalom, melyet lehetetlen elszigetelt zenei-művészeti jelenségként meghatározni.

A punk gyökerei, indítékai sokkal mélyebbek és alapozottabbak, a társadalmi-gazdasági világválság problematikájában található meg. Kiderült, hogy az egzisztenciális nehézségekkel szembesülő fiatal nemzedéket már nem érdeklik és nem hatják meg a szerelemről és boldogságról áradó slágerek, sőt a jelek szerint az új nemzedék a szociális problémákkal tömített környezetekben még a rock-zene olyan élharcosaitól is elfordult, amilyen az *Emerson, Lake and Palmer*, a *Yes*, vagy a *Pink Floyd*. Máról holnapra menősebb lett a heti huszonöt fontért játszó punk zené-

szek erőszakos, türelmetlen és végsőkéig agresszív muzsikája, mint a milliomos futtatottaké. Nem sok kellett a két zenei-ideológiai megnyilvánulás közti különbség felismeréséhez, főleg akkor, ha ehhez még bizonyos sorsközösségi, bajtársi érzés is párosult. A munkásfiatalok és a munkanélküliek is osztályuk képviselőit ismerték fel az olcsó és silány külvárosi zeneklubokban játszó punk zenészekben. A polgári társadalom és a hatalmi réteg vádjaira pedig az erőszakosnak és durvának minősített zene a következő választ adta: „Durva az a társadalom, amelyik hagyja, hogy a srácok munka nélkül csellengjenek az utcán.”

„Alighanem azok a hírlapírók tapintottak a lényegre, akik nemcsak a felháborító célzatú külsőségekről számoltak be, hanem arról is, hogy az agresszív nevű együttesek (...) miről énekelnek. Hogy a punk énekes nem szerelmi bánatáról beszél, hanem a segélyért sorba állásról, az unalomról, a semmibe vezető jövőről, az erőszakról. A legkirívóbb dalszövegben a himnusz első sora — »Isten, óvd meg a királynőt« — így folytatódik: Isten óvd meg a fasiszta rendszert / A királynő nem ember, nekünk nincs jövőnk”, áll az *Élet és Irodalom* januári londoni levelében. A punk agresszív hangvétele azonban nem egyenlíthető ki ennek a fogalomnak a mindennapokban való értelmezésével. Az új hullámnak is nevezett mozgalom a társadalmi ellentmondásokra épül, agresszivitásának pedig semmi köze a polgári nihilizmushoz, a lét értelmetlenségét hirdető tanokhoz. A nemzedék tagjai egyszerűen képtelenek elfogadni a társadalmi lény szerepkörét a polgári társadalom meglevő értékrendjében. A punk anarchista megnyilvánulásaira pedig mint a társadalmi rendszerben való negatív létgyakorlatra kell tekinteni. Ezen elsősorban azt a fiatalok alkotta közösséget kell érteni, amely a civilizációs változások és a rohamos technikai-technológiai fejlődés közepette elvesztette az alapvető társadalmi és emberi értékeket, s amelyik most egy utópista eredetű agresszív programmal próbálja magának kialakítani az új eszmeiséget. A punk anarchista irányzatai végeredményben forradalmiak, mert a kapitalista rendszer megdöntését szorgalmazzák, s pillanatnyilag teljesen lényegtelen, hogy az anarchizmusnak ebből a módosulásából a jobboldali ideológia saját céljainak megfelelően kovácsol fegyvert. Az anarchizmusmal járó agresszivitás tehát viselkedési, magatartási formaként jelentkezik az önmagában véve is agresszív társadalomban.

A punk képviselői köpnek a polgári társadalomra, a szép viselkedésre és kinézésre, a családi idillre, a rendre és az istenre, mert gondolataik nagyon is a valódi egzisztenciális helyzethez kötődnek. Tények beszélnek a nyugati fiatalok kilátástalan helyzetéről: csak a nyugatnémet egyetemek kapui előtt ötvenezer fiatal rekedt kívül az elmúlt évben, a Közös Piac országában pedig több mint kétmillió munkanélkülit tartanak számon, ami nyolcszorosa a Beatles-fiúk indulása idején beállt gazdasági válságban kimutatott számadatnak. Az alábbi idézet hűen tükrözi a nyugati, főleg fiatalokat érintő társadalmi-gazdasági krízist: „Az öregem mesél-

te, hogy mindenütt hazudoznak, az iskolában, a gyárakban, a rádió műsoraiban. Mindaddig nem hittem neki, míg mindezt a saját bőrömon nem tapasztaltam. Most már le se köpöm az egyenlőségről és az egyenlő lehetőségekről szóló üres meséket.”

Az új hullámot olyan egyének alkotják, akik a válságot a saját bőrükön érzik, de egyelőre képtelenek a problémák radikális megoldására. A punk tehát nem az égből pottyant le. Kialakulásának közvetlen történelmi-szociális-zenei előidézői Iggy Pop, Lou Reed, a The Velvet Underground, David Bowie, az MC 5, Patiri Smith, Andy Warhol (happeningjei), Jackson Pollock (festészete), a társadalmi-gazdasági válság, a tizenévesek depressziója, a „gyűlölet művészetének iskolája” és a fásultság. Esztétikája jellegzetesen polgárellelens, a csúfra és a visszatetszőre épül. Csak zenei programját tartva szem előtt, nehéz megérteni, mert a színpadi megoldások és a különböző vizuális hatások, valamint a pódiumon való történés adja meg összképét. Az előadások és hangversenyek Warhol mixed-media show-jaihoz hasonlatos zenei-színi-vizuális események. Ami a művészeti programot illeti.

Az angliai punk együttesek többsége nem olvadt be a show-businessbe, hanem valamelyik külvárosi, munkásnegyedbeli zeneklubban honosodott meg. A piacra dobott együttesek — mert sajnos sztrájk törők itt is vannak — közül mindenképpen a *Sex Pistols* a legismertebb. Első nagylemezük címe szinte szállóigévé vált a kontinensen: „Never Mind the Bollocks Here is the Sex Pistols” („Ne a tojásokkal törődj, itt vannak a Szex-pisztolyok”). A jól nevelt angol számára nincs szörnyűbb egy igazi punk rocker látványánál, aki elnyűtt gúnyában, kócosan vagy egészen rövidre nyírt hajjal merészkedik az utcára, s láncokkal, borotvapengékkel, különféle vulgáris feliratokkal ékesíti magát, mintegy új folklórt iktatva be az öltözködésbe. Amikor Jean Jacques Burnelt, a *The Stranglers* (*Fojtogatók*) nevű punk együttes első emberét öltözkének eredetéről faggatták, kiderült, hogy rongyos zakóját hat év óta le sem vetette. A bőrzakónak, az amulett nyakéknak és a vékony vászoncipőnek ismét nagy becse lett. Ezek természetesen csak a szokásos külső jelek, melyek alapján nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, s önmagukban nincs is túlzott jelentőségük. Amennyi azonban bizonyos, hogy a punk együttesek egyfajta tudatos ellenzenét művelnek. Kezdetleges, nyers és csiszolatlan muzsikálásukkal, kinézésükkel és a pódiumon való zabolátlan viselkedésükkel azokat az ideálokat kívánják homályba vonni, amelyek lágy, édeskés és illúziókkal teli zenével árasztották el a világot, s amelyeknek úttörői a hosszú hajú, de szépen fésült és jól öltözött Beatles-fiúk voltak.

A punk zene szövegeinek elemzése azt mutatja, hogy a mozgalmon belül meglehetősen nagy az ideológiai zűrzavar. Könnyen lehet, hogy ez lesz az új hullám vesztesége, mert a belső nézetkülönbségek több lehetőséget nyújtanak a kívülről való beavatkozásra és a bomlasztó tevékenységre.

Azt is mondhatnánk, hogy a szigetországi punk rock tartalmi veretét egyfajta Hyde Park Corner-i hangulat hatja át. A társadalmi-politikai visszasságok és ellentmondások orvoslására kiírt recepteket nemritkán az anarchoterrorizmus szelleme, esetleg kevésbé agresszív ideológiák határozzák meg. Az 1968-as diákmozgalmak idején oly sokat hangoztatott megállapítás, hogy a fiatalok nem tudják, mit akarnak, csak azt, hogy mit nem, a punk esetében még mindig érvényes. Kevés az építő megoldás és javaslat. A Sex Pistols együttes *Anarchy in the U. K.* című szerzeménye egyike azoknak, amelyek aránylag enyhe formában agitálnak a szervezetalenség és a zűrzavar mellett, nem úgy, mint már idézett szövegükben, amelyben a királynőt sértegetik. A hatalom és a rendszer elleni ellenszenvet azonban itt sem rejtik véka alá:

ANARCHIA AZ EGYESÜLT KIRALYSÁGBAN

antikrisztus vagyok,
 anarchista vagyok
 nem t'om mit akarok
 de t'om hogy kapjam meg
 ki akarom irtani a járókelőket
 mer' anarchia akarok lenni
 nem holmi balek
 Anarchia az E. K.-nak
 eljövendő tán
 az idő felől pontatlanul tájékoztatni
 gépkocsisort feltartóztatni
 jövőd álmai — vásárlások vázlatai
 és én anarchia akarok lenni a városban
 milyen sok módja annak hogy megkapd amit akarsz
 használom a legjobbat
 használom a maradékot az ellenséget
 használom az anarchiát
 mer' anarchia akarok lenni
 csak így lehet élni
 ez-e az MPLA
 ez-e az UDA
 ez-e az IRA
 gondoltam ez volt az E. K.
 vagy csaknem más ország
 másik tanács-birtok
 és én anarchia akarok lenni
 beszívni
 pusztítani.

A szövegek nemcsak a fiatalok kilátástalan, bizonytalan létérzetére, hanem a nemzedék tehetetlenségére, tanácstalanságára is felhívják a figyelmet. A dalok leginkább egyes szám első személyben íródnak, s a szerzemények állandó magatartása az egyéni azonosulás leghatásosabb módszerének bizonyul. Innen az utcanyelvre, a szlengre épülő versek szinte a népdalok szuggesztivitásával vetekedő megragadó ereje. A punk zene nézőpontja tehát az egy ember álláspontja, de az egyénen át egy egész nemzedék sorsa vetül ki. A *Richard Hell and the Voidoids* együttes (*I Belong to the*) *Blank Generation* című szerzeménye a kortársi nemzedék elé tart görbe tükröt:

BAMBA NEMZEDÉK(-HEZ TARTOZOM)

Aszt montam hogy engegyetek ki innét
 még mielőtt megszülettem.
 Olyan egy kockázatos dolog
 mikor pofád van.
 Lenyűgöző kifizetni
 mit művel a tükör
 de amikor ebédelek csak falazás az
 hogy megterítek.

A bamba nemzedékhez tartozom
 és itthagyhatom amikor csak akarom
 a — — — — — nemzedékhez tartozom
 de itthagyhatom amikor csak akarom...

Az angol punk együttesek politikai-ideológiai reflexióval szemben valamelyest más a helyzet az óceánon túl, a punk őshazájában, pontosabban New Yorkban. Amellett, hogy az amerikai fiatalokban még frissen él a 68-as események tragédiája, a helyzet azt mutatja, hogy az USA-beliiek tanultak is valamit a múlt tapasztalatán. Felismerték, hogy a forradalmat kimondottan zenei eszközökkel nem lehet megvalósítani, szemben angliai kortársaikkal, akik most először bonyolódtak bele a társadalmi-gazdasági válság problematikájába, s hisznek annak kizárólagos zenei megoldásában. Bár egyes zenekritikusok szerint a punknak a szigetországban is akad néhány elődje, tény, hogy a *Rolling Stones* egy bizonyos fázisának forradalmi beállítottságán kívül kevés párhuzam mutatkozik. Sőt, bebizonyosodott, hogy még a munkásfiatalok hangján megszólaló Stones-ok is túl naiv forradalmi tudattal rendelkeztek. Abban hittek, hogy a forradalmat zenével is ki lehet robbantani, s amikor másodsor is az USA-ba repültek, csodálkozva látták, hogy a hatvanas években általuk elindítottnak vélt forradalomnak híre-hamva sincs.

A punk rock USA-beli második hulláma tehát nem annyira politikus, de nem is oly szélsőséges és felületes. Inkább kritikus, s részleteiben, összefüggéseiben, mélyebbről igyekszik felfedni a társadalmi-politikai helyzet ellentmondásait; világa mikroméretű. Az angolok spontaneitásával ellentétben emez már jóval tudatosabb, attól eltekintve, hogy az egyéni kilátástalanság nyomai itt is megmutatkoznak:

NEM ORTODOX ZENDÜLŐ

én vagyok az a fiú a tv-ből születtem
mártírt csinált belőlem a történelem
vért vérezve mentem az emberiséget
testemet vegyétek el de ne az elmémet

zendülő vagyok
nemorto
zendülő vagyok
nemortodox

van nekem gyomrom kivégezni magamat
senki se öl meg csak mellettem elhalad
fiatal vagyok de úgy érzem hogy öreg
nem marad utánam se ház sem végrendelet

vallást melyet indítottam nektek
az FLO erejével vetekedhet
gyere babám mindenki társulhat
csak tedd azt mit a te eszed kiad

(The Viletones: Rebel Unorthodox)

Az amerikai új hullám művészi irányvétele számos értékes verses megfogalmazást eredményezett. A jobb zeneszövegek bizonyos értelemben a beat- és az underground költészet egyfajta folytatásának, meghosszabbodásának is tekinthetők, azzal a különbséggel, hogy míg a beat és az underground áttételesen, metaforikusan, líraian fejezte ki mondanivalóját, a punk sokkal közvetlenebb és nyíltabb, élesebb hangvétellű. Patti Smith, az új hullám egyik kiemelkedő tagja például költőnek tartja magát, a punk nála nem életcél. A költői értékű szövegek a szociális-egzisztenciális állapotok alaposabb megragadására törekcsenek, attól eltekintve, hogy konkrét problémákról — a munkanélküliségről, a hajléktalanságról, a különbségekről stb. — vagy a társadalom bizonyos általános jellemvonásairól kívánnak szólni:

NE AGGÓDJ A KORMÁNY MIATT

Látom az államokat ezen a nagy nemzetem át
látom a Washington D. C. gyártotta törvényeket
azokra gondolok kiker kedvenceimnek tekintek
azokra az emberekre akik nekem dolgoznak itt.

Valami civil szolgálk épp olyanok mint szerettem
a munka oly nehéz s ők erősek igyekeznek lenni.
Szerencsés srác vagyok hogy a házamban lakhatok.
Nekik is épületekre van szükségük segítsenek rajtuk.

(The Talking Heads: Don't Worry About the Government)

AZ ELSŐ IDŐ BESTIÁJA: II. RÉSZ

kinn az utcán baktat
kinn az utcán baktat
mizter és mizízz mindennap
ismét kinn az utcán baktat
delirium tremensszes lázban
bizalmaskodások moraja
az agyon tátongó
üres lyukból

TV BEkapcsolva a TV-szobában
rádió BEkapcsolva a teakonyhánál
halom újságkacat a fürdőkád mellett
divatsikoly a kettős ágynál

mizter és mizízz nyárspolgárnak
monstrumi adottságaikból eredő szokásaik vannak
a rémség-üzletek globális megrohanása észlelhető
igazán a helyszínen van a helybeli kereskedő

szóval a nyakára hágnak az importált dolognak CEFETÜL
hígtják valami otthon készített tömeggyilkoló CEFETTEL
fürdőkád-mesterlövész szomszédok háborúkat folytatnak
középisikolás pszichopatak és ford tudja hány más
CEFET

fagyasztva szárított hatvanas éveink az ötös kanálison
 csakhogy ez nem ugyanaz a feldobó régi sláger
 oly sokszor láttuk már a kennedy-lejáratásokat
 velük azonban még semmi se ér fel

kocsidból-ki-ne-szállj patalógia
 ki-vihető brutalitás
 haggyátok őket ugrálni lefelé a főuccán
 haggyátok őket ugrálni lefelé a főuccán
 haggyátok őket fel-feldobni magukat
 az igazából kegyetleneket

mizter és mizízz drótos világa kinn az utcán újra
 deliriumos dörömbölő forgó éhséggel megpakolva
 nemi vágya a lyukban kapcsolótáblában az
 ideg ideg ideg ideg ideg ideg idegnélküli
 rendszernek
 a corpus electra electra electra electra electra
 elektromosítottnak
 a disney egyesült államoknak
 a lojális banán köztársaságnak
 kanadadadadadadadadadada

 (*The Hummers: The Beats of Prime Time: Part II*)

A punk a válságokkal bajlódo nyugati világban nőtt ki, eszméi azonban más, teljesen eltérő társadalmi berendezésű közösségekben is visszhangra találtak; módosított formában bár, de elindítottak egy új zenei folyamatot, jobban mondva, zenei gondolkodást. Amíg a jugoszláv ifjúsági sajtóban és a rádióállomások pop zenei műsoraiban arról vitatkoztak, indokolt-e nálunk a punk legalizálása, a zenekarok nem voltak tétlenek, munkához láttak, mielőtt a kérdés „tisztázódott” volna. A hazai rock ismerői előtt különben sem volt kétséges, hogy a jugoszláv új hullám még a hetvenes évek közepén megszületett, amikor a punkról erre-felé hallani sem lehetett. A fiatalok egyfajta ellenzenéje 1975-ben, a szlovéniai *Buldožer* (*Bulldozer*) együttes *Pljuni istini u oči* (*Köpj az igazság szemébe*) című nagylemezével egyidejűleg jött létre, s bár nem sok köze van hozzá, hasonló szerepet vállalt, mint a punk a nyugati világban. A *Buldožer* zenéje nem is annyira Lou Reed vagy David Bowie zenéjéhez, mint inkább Frank Zappa ironikus-szarkasztikus kinyilatkoztatásaihoz vezeteti eredetét.

A hazai show-businessnek elejétől fogva aggatott az új zene leleple-

ző és lázadó hangvétele, az ilyen zenéből ugyanis nem sok anyagi hasznot húzhattak a zeneipar pénzemberei. Így nem csoda, hogy a Buldožer együttest elsősorban a Čobik, Kićók, Makik és Zokik, egy patetikus, kispolgári és végsőkéig banális zene terjesztői és védnökei vették roham alá (Bloch szerint a banalitás önmagában is egyfajta ellenforradalom) nem szólva azokról, akik a rádió zenei műsorait a *Bijelo dugme* (*Fehér gomb*) együttes semleges zenei plágiumaival (a semlegesség a nevükben is benne van) és szalon-avantgardizmusával tömték tele, amely úgyszintén a kispolgári igényeket hivatott kielégíteni. A Buldožer válaszul nemcsak a fesztiváli, kispolgári zenével, hanem a kispolgári életmóddal és világszemlélettel egészében számolt le. Nem konvencionális magatartása (nem utolsósorban kitartása) később több új zenekar példaképeül szolgált, amelyek gyorsan ráéreztek a szokatlan, kritikus hangvétele. Ők már a szerelemről sem úgy énekelnek, mint a szórakoztató ipar kiszolgáltatóitjai. Viszont gunyoros módon rántják le a leplet ennek a jövedelmező (társadalmi) tevékenységnek a visszasságairól is. Itt következő szövegrészletükben a *pattogó gomb* nem más, mint a *Bijelo dugme* sóvár pénzhajhászásának a szinonimája: az együttes tematikai átváltásai úgy pattognak, ahogy a piac pillanatnyilag megköveteli:

AZ ÉLET FEFERÓNI

— — — — —

Ahh, ahh, ahh,
 Boldogság, mi is az.
 Ez az a dolog,
 amiért a gomb lepattog.
 Ahh, ahh, ahh,
 Szerelem, mi is az.
 Ez az a dolog,
 amiért Čobi gagyog,
 az az a dolog,
 amiatt Gabi is nyafog.
 Ahh, ahh, ahh,
 Villamos, mi is az.
 Ez az a dolog,
 ami halálra tapos,
 vigyázz hát, lábad hova rakod.
 Vigyázz, kedves, ne ejts át,
 én a villamosnál is szórnyűbb vagyok.
 A hangnál sebesebb,
 A farkasnál éhesebb,
 A víznél is szomjasabb.
 Hagyd, hogy menjen,

Hagyd, hogy vesztegeljen,
Csak várjon mindhalálig.
Haggyd, hogy hervadjon,
maradj az oldalamon.
Kislány, nem tudhattad,
hogy az élet nem tréfa,
mert az élet feferóni.

(Marko Brecej: Život, to je feferon)

Brecej egy másik verséből a népköltészeti szürrealizmus hangulata árad, ám merőben másképp, mint a népköltészeti elemeket szintén felhasználó Bijelo dugme vagy a hasonló erősségű együttesek sablonizált megoldásokra épülő naiv képzeletében:

MIT MÜVELSZ, TE BULLDÓZER?

Valaki kopog!
Valaki dörömböl!
Ki lehet az?
Halvány gőzöm!

Megyek már, megyek!
Nyitom már, nyitom!
MIT MÜVELSZ, TE BULLDÓZER?
ANYÁMAT FELFALOD!?

A Buldožer szövegeiben számos párhuzam mutatkozik az új hullám jellegzetes tematikai vonásaival: a fiúk az unalomról, a szerelemről, az életről és az emberi kapcsolatokról egészen szokatlanul, illúziómentesen szólnak. 1977-ben megjelent *Zabranjeno plakativati (Tilos kiplakátovati)* című hanglemezükön például magáról a hanglemezezőről énekelnek, amely felrázza az unalomtól eltompult fiatalokat, a társadalomnak azonban nem kell a cselekvésre, gondolkodásra serkentő, a szórakozáson túl más igényeket is kielégítő kiadvány:

SEGÍTSÉN, DOKTOR ÚR!

Segítsen, doktor úr,
Haldoklok, doktor, úr,
Meghalok az unalomtól.
Az unalom, unalom...

Segítsen, doktor úr,
 Hisz' a fiam lemezeket gyűjt.
 Neki van egy lemeze,
 Egy szörnyű hanglemeze,
 Ez rontja meg gyerekeinket,
 doktor úr.

Másutt viszont nagyszerű balladai formába vált át ez az angazsáltság-
 tól sohasem mentes, csipkelődő, kesernyés zene. Boris Bele szövege új tar-
 talommal gazdagítja a blues zenei képletét:

Ahol arany csillog,
 valaki csak sarat
 és kötelező mosolyt lát.
 Betonszőlő,
 savanyúcukor-eső,
 selyemfonál.
 Ilyen a világ.
 Nem mondhatod:
 ez nem a boldogság felé vezető út,
 mert minden embernek van valamije,
 amit úgy hívnak, blues.
 Minden ember álmokat sző,
 utazna messzire,
 de az utat más jelöli ki,
 nem pedig ő.
 Embereket láttam,
 embereket — azt mondón, elmebetegeket.
 Keresték útjukat, a saját útjukat,
 akrácsak te meg én.
 Ne mondd hát,
 hogy ez a boldogságba vezető út,
 mert minden embernek van valamije,
 amit úgy hívnak, blues.

A Buldozer zenéjének tartalmi elemzéséből kiderül, hogy nem a széles
 közönségre, a piaci vásárlókra, hanem a fiatal értelmiségre, az új nemze-
 dékre épül, amely ugyanúgy részese a világválságnak, mint amerikai
 vagy angol kortársai, hogy milyen fokon szenvedő alanya is, az már a
 konkrét társadalmi adottságoktól és körülményektől függ. Tény, hogy
 ma már nem beszélhetünk elszigetelt válságokról a világban. A társadal-
 mi-gazdasági folyamatok nemzetközi jellegéből következik, hogy szinte
 lehetetlen egy korszerű emberi közösséget úgy elszigetelni, hogy valami
 módon ne tükrözné a világban végbemenő általános mozgásokat, folya-

matokat. Úgy néz ki, hogy a mostani — immár egy évtizede tartó — világválság nem átmeneti, hanem tartós jellegű, ami azt jelenti, hogy a világ fennállásának és funkcionálásának *modus vivendijévé* vált. A technikai-technológiai fejlődésnek köszönve minden válság világválság, minden probléma világprobléma és minden jelenség világgjelenség (Axelos például planetáris gondolkodásról beszél).

A fiatalok zenéje sokban függ a technológiai és ipari fejlődéstől, olyannyira, hogy a pop zene figyelemmel kísérése valójában a technológiai fejlődés megfigyelésével egyenlő. Ennek értékmérőjét viszont a nyugati technológia képezi, érthető hát, hogy a zenei fejlődés menetét is a nyugati kultúra határozza meg. Ez önmagában még nem jelenti azt, hogy az Európa más részein jelentkező zenei kísérletek a nyugatiak szimpla átvételei. A jugoszláv új hullámot sem tekinthetjük a punk rock egyszerű másolatának, kritikátlan átvételének, attól függetlenül, hogy problematikája — a már kifejtett okok miatt — sok ponton érintkezik az előbbiével. Az már csak ennek a zenének a természetes velejárója, hogy »útközben« felfedi a zenei szórakoztatóipar belső ellentmondásait, visszasságait, és rámutat kétes ideáljaira, bálványaira, melyeket a közönségnek kínál. Azt az új áramlatot, amelyet annak idején a Buldozér együttes indított el, s ma egyre több ápolója akad, joggal nevezhetjük a jugoszláv rock felelőtlenségének.

Ez év januárjában sor került az első magyarországi punk rock koncertre is. Az Anna Frank-problematika köré csoportosított szerzemények előadását erotikus jelenet vezette be, a hangversenyt pedig filmvetítés szakította meg. A *Donauer Video Family Without Video and Friends* nevű együttes több havi munkája nem nagy visszhangra talált a zsúfolásig megtelt Egyetemi Színpadon. Valószínű, hogy a műfaj áttörése volt a vártnál nehezebb az új környezetben. Molnár Gergely irodalmi értékű szövegei új megvilágításba helyezték, s mintegy demisztifikálták, emberközelbe hozták Anna Frank tragikus történelmi alakját. Olyannyira, hogy Frank szinte a mindenkori agresszív társadalom áldozatává, áldozati archetípusává vált. Az *Anna Frank* álmában az agresszió furcsamód már a jövő képében, szinte az emberiség lelkiismeretének fogalmi egybeeséseként jelenik meg:

ANNA FRANK ÁLMA

egy kis erőszakos szerelem
mielőtt végleg érted jönnek

Anna Frank! Szeretkezz velem
Anna Frank! Sikíts te állat
Anna Frank! Különben feladlak
Anna Frank! A fiúk kint várnak

a kiáltás átvágja a torkod
 nincs sanszod, válassz hát engem
 most még csak az én késem fegyelmez
 ez most még csak az *én* szerelmem

Anna Frank! Mind téged akarnak
 Érted jöttek át a határon
 Anna Frank! Te vagy a háború
 Te vagy a vágy Te vagy az álom

— — — — —
 Anna Frank! A megmentőd vagyok
 Anna Frank! Megerőszakollak
 Anna Frank! Mindenképp megölnek
 Anna Frank! Mindenképp halott vagy

Ne félj! Imádni fogod
 A szerelem újra szabad
 Nekem nem csak a vaginád kell
 Nekem te kellesz — az agyad

Anna Frank, fordult a kocka
 A városnak vége szakad
 Ismerj fel! Én vagyok ÚJRA
 Anna Frank! ÚJRA SZABAD

A tested átjárja végre
 az erőszak és a félelem
 Egy kísértet vagyok a jövőből
 És te vagy az én kísértetem

— — — — —
 A *Summer Song*ban viszont Anna Frank már kortársunkként szólal meg, s McLuhan fogalmakat használ. Az utolsó sorokban küldött üdvözlő szavai az utókort a „halál évtizedének” nevezik:

és hallom: ugatnak a fegyverek
 menekülj végre
 az álomnak vége
 menekülj végre
 az álomnak vége
 menekülj végre
 az álomnak vége

Morrison szobrát ledöntik
A forradalmak beérnek
A globális falu fölött
Istenem, micsoda ének
Ez lesz az utolsó nyarunk
Drágám, vége az évnék
A tél amit úgy akarunk
Megtisztít engem és téged

refr.

És hallom: ugatnak a fegyverek
A seregek harcra készek
A városból menekülj el
Lakásod aktív tűzfészek
A bombák lassan lehullanak
Amszterdam ég, és ég a tenger
Istenem, micsoda színház!
Milyen rengeteg ember
A lángszóró éjszakáján
Számolj az idegenekkel

refr.

Ez lesz az utolsó nyarad
Az utolsó évtized vége
A változás évada jön
A félelem jéghideg éve
Az utazás mégis megérte
Hallod, felugatnak a fegyverek

refr.

Chuck Berry indulójára
Ütemes rock and roll léptek
Átkozott handsereg ez
Istenem, micsoda ének
Fajtiszta gyűlölet a nyár
Vége a békeévnék
Mindenhol ellenség vár
És mindenhol gyűlölnék téged

refr.

Vége a szeretetnek, baby
 Akárha sose lett volna
 Halálod annyit se jelent.
 Mintha magad mennél pokolra
 Vége az álomnak, kedves
 Mintha nem is álmodtad volna
 Nem marad üzeneted
 Megfagysz mint a Beatles Hey Jude-ja
 Az utolsó az örület éve
 Mintha mindig is itt lettél volna

refr.

Istenem, szólnak az ágyúk
 Bombázók raja húz Délnek
 Istenem, úgy is beérnek
 Hiába futsz, hiába térsz meg
 Vége a békeévnék
 Istenem, ugatnak a fegyverek
 igen, az utolsó nyaram
 amit még végigélek
 gyűlölöm ezt a telet
 de küldd el az üdvözleted
 a halál évtizedének.

Nota bene!: A technológia planetáris jellegéből (és transzferjéből) következően a nyugati eredetű pop zene eddig nem tapasztalt planetáris jelleget vett fel, s ily módon az európaiasodás újabb módja, megnyilvánulási formája lett. A hanglemezgyártó ipar forgalmát már csak a fegyveripar nyereségei haladják meg. De nem csak a hanglemezek kelnek milliós példányban, egy-egy nevesebb hangversenyre nem ritkán 100 000 ember is összeverbuválódik. A pop zenei koncertek pedig bizonyos értelemben a társadalomból kiűzött vagy önkéntesen kivonult fiatalok menedékhelyeivé váltak, ahol rövid időre el lehetett szigetelődni a nyugati civilizáció válságának nyomasztó hatása alól. A hangversenyeken összegyűlt ifjak jelképesen az elvetett fogyasztói társadalomból való kivonulást iktatták be a szertartások sorába, s kevesen ismerték fel, hogy valójában a pop zene is a fogyasztói társadalom egyik jól jövedelmező terméke, amely ugyancsak a visszás társadalmi viszonyokat tükrözi. Azzal, hogy a társadalmi cselekvést megtagadó egyén a zenében vélte felfedezni az elveszített hit világát, akaratán kívül is újból a meglévő társadalmi viszonyok szenvedő alanyává vált. A pop zene „csapda-jellege” felismerésének köszönve teljesen lehetséges, hogy e zene fejlődését bizonyos érdekkörök a háttérből tudatosan irányítják és befolyásolják. Ezzel az

ifjú nemzedék végeredményben ismét elfogadja a tőkés társadalom ideológiáját, lázadása pedig állazadássá válik. A hatalmi réteg szempontjából nem lényegtelen, hogy a fiatalok energiája a pop hangversenyeken vagy a politikai-ideológiai harcban szabadul fel.

A punk rock esetében azonban — talán most először — nem így áll a dolog. Ez a zene azokra ütött vissza legjobban, akik hasznot próbáltak belőle lúzni. A punk rock ugyanis minőségileg nem is egészen zene, inkább egy társadalmi-szociális töltettel átitatott zenei mozgalom, amely azoknak a dolgoknak és jelenségeknek a lemeztelenítésén fáradozik, amelyeket a klasszikus pop zene igyekszik eltakarni. A punk tehát nem fogadja el ugyanazt a kapitalista ideológiát, amelyet a pop zene csendesen, a „kiskapun” át beenged és magáévá tesz. A punkban a társadalmi-gazdasági ellentmondások szó szerint is a nyilvánosság előtt ütköznek össze. Ebben különbözik az undergroundtól, melynek legjobb képviselői az utóbbira is nagy hatással voltak. Maga a punk is egy fajta társadalmi ellentmondás, amely ideológiai bumerángxént üt vissza azokra, akik manipulálni próbálnak vele. A dolog azon fog múlni, hogy a punk szóólóiban mennyire tudatosul majd ez a felismerés:

— — — — —
 még százezer túlélés
 és százezer utolsó és
 nincs több lehetőség hogy ölj
 és hogy félj
 megöl az utolsó ölelés
 hogy újra élj
 és
 ezerkilencszáz és
 ezerkilencszáz év

még

és
 kilencszázhetvenhét
 és kilencszáznyolcvannégy

és

nézd a tarkódra kulcsolt kéz
 és a koponyán átszúrt kés
 ne hidd hogy elpusztul ez az
 egész még
 minden él tovább tovább éppúgy
 ahogy rég

(Molnár Gergely: És).

Jegyzet

A *Venus in Furs*, valamint a szerbhorvátból fordított anyag Szombathy Bálint munkája, az angol és amerikai együttesek szövegeit pedig Balázs Attila fordította eredetiből.

EMLÉKEZÉS

HA MOST ITT VOLNÁL

SLOBODAN BERBERSKI

B. Szabó Györgynek

Hát Janez?

Janez csak úgy eltűnt,
mintha őszi ködök nyelték volna el.

A faházakat sorra járom,
faggatok egy-egy öreg munkást;
följegyzésekben sem találok,
senki sem tudja,
hogyan ki volt.

Ó, azzal a reszelős hangjával, hogy mondta, mondta!
Hogy lobogtatta lángvörös haját!
Hogy látta, merre az út!

Furcsa...

Tudott mindent.

Ni, még virít a vízből a kő!
Hányszor ábrándoztunk, ott, a fű közt...

Ni, még ott mered az a rönk is,
melynél naphosszakat álldogáltál;
éppúgy nőnek a bújtató árnyak,
s beszórnak pitypang-pehellyel.

Furcsa...

Csak úgy eltűnt.

Még Majda sem
emlékszik vissza rá.

És ni, a kis gyalogút is a fák,
fehér virágok során, ott kanyarog még.

Verát már
kinyújtóztatták régen.

Még suhog felénk a szél meg a víz.
Még felhők mögül előbukkan a nap...

Ó, ha most itt volnál,
s rajzolnád azt a rönköt,
Janez mindenkinek eszébe jutna.

Slovenjgradec — Maribor
1974.

(A Requiem c. versciklusból)

FEHÉR Ferenc fordítása

B. SZABÓ GYÖRGY

(1920—1963)

B E L A D U R A N C I

Az elmúlt évek és évtizedek időbeni távolsága nélkülözhetetlen a művész alkotómunkájának az értékeléséhez és ahhoz, hogy azonosíthassuk a korszakkal, amelynek részese volt. Sajnos, számtalan körülmény nehezíti az értékelést, valamint csökkenti a történések és művek megvitatásának a lehetőségét, ezért megtörténik, hogy a művek tovább élnek, míg az alkotót lassan elfeledjük. Különösen akkor fenyeget ez a veszély, amikor a művész hatása inkább törekvéseiben, mintsem műveiben jut kifejezésre.

Az ilyen művészek egyike volt B. Szabó György, a félbemaradt művészettörténész, a társadalmi-politikai munkás, festő, grafikus, író és kritikus, professzor és a művésztelepek létrehozásának egyik szószólója. Mint az említett művészeti ágazatok néhai művelőjét, a vajdasági művészet újjáéledésekor, úgy tűnik, éppen mint képzőművészt nem értékelték kellőképpen.

B. Szabó György részt vett azokban a történésekben, amelyek következtében a vajdasági képzőművészeti környezet jelentős művészeti központtá alakult át. Igaz, a vajdasági művészetnek voltak fényes pillanatai korábban is, de csak rövid felvillanások formájában. A századfordulón jelentkező festőkolóniák mozgalmára és a két háború közötti egész sor egyéni erőfeszítésre gondolok. Miután a tehetségek kiégttek, vagy elmentek, különösen a második világháború alatt, Vajdaság ismét csak provinciává süllyedt. A művésztelepek mozgalma, amelyért B. Szabó egész valójában harcolt, mégis nélküle bontakozott ki, mert ugyanakkor más területeken volt elfoglalva. Szenvedélyes aktivista, a szabadság első évtizedének jellegzetes alakja volt. Idő előtt elégett, még mielőtt valami mellett véglegesen dönthetett volna. Igaz, annak idején leírta: „...festő vagyok, talán elsősorban festő...”, de nem tudta megfosztani magát az írás izgalmától, sem a tevékenység annyi más lehetőségétől.

Ismerve a művész képzőművészeti hagyatékát és a korszerű képzőművészeti kifejezésért síkraszálló írásait, B. Szabót a hatodik évtized, a modern kifejezőeszközöknek a tartomány művészetében való betörése periódusának jelentős személyiségei közé kell sorolnunk.

Rajzolt, festett és ihletetten írt képzőművészetünk útkereséséről, sok más művésznél jobban. A nemzetközi kiállításokon felfedezte a művészi üzenet szuggesztivitását, „első kézből” tudósította nem éppen tájékozott közönségünket. Vitába szállt a művészekkel, kísérletezett és támogatta mások kezdeményezéseit, ha azok a világ és az európai modern művészeti törekvések felé irányultak.

A körülményeknek köszönhetően, B. Szabó György végigjárta az életnek a művész számára igen kedvező „iskoláját”. Először 1934-ben állított ki mint rendkívül tehetséges gyerek a fiatal reménységek tárlatán. Következő bemutatkozása a fiatalok emlékezetes tárlatán volt 1938-ban, a szabadkai Népkörben, ahol ma már jól ismert proletár-portróját állította ki (tusrajz, 26×19,5 cm, a bal alsó sarokban a jelzés: Proletár, a jobb sarokban: Szabó György 1938). A művészettel dr Gyenes Viktor, egy őszinte barátja és mecénása könyvtárában ismerkedett, aki az akkori Becskereken segítette és irányította. Ezt követően Zágrábban művésztörténetet hallgatott. A háborús éveket egyetemi hallgatóként Pesten töltötte, ahol művészetet és irodalmat tanult, s ahová a szülővárosából döbbenetes emléket vitt magával: mecénását megölték, s a fiatal, érzékeny művész megismerte a megszállók vad gonoszítottait.

Az említett könyvtárban látta először a szecesszió ideges, kígyózó vonalait, amelyekkel Budapesten ismét találkozott. Megismerkedett a magyar avantgarde művekkel, hatással voltak rá a konstruktivisták, megszerette Barcsay Jenő rajzait. Ezután Van Gogh és Gauguin műveit lelkesedett, hogy később Matisse és Picasso mellett tegyen hitet. Kétségtelen, hogy már ekkor felfigyelt Vajda Lajosra (1941. szeptember 7-én halt meg), mert a háború után (1960-ban) ismét megkereste ennek a rendkívüli szürrealistának a műveit, amelyek igen finom ívelésű vonalaikkal és kollázsaiakkal hatottak rá. Visszatérése után kitűnő esszét írt a magyar művészet e tragikus alakjáról.

A háború utáni években tevékenyen részt vett az élénken zajló eseményekben. Az egyik első kiállítást Zrenjaninban (az akkori Petrogradban) tartották meg már 1945. szeptember 16-án. Recenzensként még a háború alatt foglalkozott a vajdasági képzőművészekkel. Most itt valamennyiüket együtt találta, és a továbbiakban velük együtt fejlődött. 1952-ben megalakult az első művésztelep, és ő is felajánlotta a részvétele. A zentai, becsei, topolyai és különösen az écskai művésztelep mindvégig közel marad hozzá. Részt vett a vajdasági művészek kiállításain, de önálló tárlatot nagyon ritkán rendezett: Belgrádban 1956-ban, 1957-ben, 1960-ban és 1963-ban, amikor (utolsó évében) Ljubljanában is bemutatkozott. A vajdasági közönség jól ismerte, de a kritika nem figyelt

föl rá különösebben. Figyelmet keltett „a fekete-fehér kromatika, ez a tompa és súlyos ritmus”, a „kései szecessziós-expresszionista hatások”, de „a vonalvezetésben megmutatkozó rutin és önállóság” is. Összetett síksági kultúránk és mentalitásunk különös sarjadéka és rejtélye volt s maradt, akit néha ok nélkül dicsértek, de ugyancsak ok és mentség nélkül elfeledtek.

A vajdasági táj kultúrája sok ösztönös építőjének egyike volt B. Szabó, az új szocialista társadalom kiépítésének lelkes elkötelezettje. Azzal a meggyőződéssel, hogy a legsokoldalúbb tevékenységre van szükség, kíváncsi reneszánsz tudósként, legkülönbébb külön-külön is egész embert követelő területeken dolgozott. Képzőművészeti alkotómunkája ezért nem érvényesült kellőképpen. Mégis, számtalan rajza, ritka festményei, az illusztrációk tömege, esszéi és kritikái lehetővé teszik, hogy jobban megismerjük és meghatározzuk.

A *vonat* szemmel láthatóan kezdettől fogva első helyen van nála, és tehetségét is ez hozta felszínre. Később a vonal válik az érett művész fő gondjává, és B. Szabó így a jelentős *rajzoló-alkotó* személyiségek közé tartozik, méghozzá akkor, amikor Vajdaságban kevés művész van, aki a rajzra összpontosítaná a figyelmét. A vonal nála kezdettől fogva tökéletesedik. Miután Budapestről visszatért Zrenjaninba, rendkívül tájékozott és modern irányvételű, tehetséges és végtelenül kitartó, ambiciózus. Más irányú tevékenységei (társadalmi-politikai munka, irodalom, tanárság) miatt azonban B. Szabó egész idő alatt csupán illusztrációkat rajzol, és mint a *Dolgozók* jeles munkatársa, szövegrajzolója válik ismertté. A többi technikával ritkábban jelentkezik.

A vonal, az eszköz, amellyel B. Szabó beírta nevét Vajdaság modern képzőművészetébe, sok fázison ment át, hogy végül személyes, különleges kifejezőeszközzé váljon. A Proletár portréját sűrű tollvonásokkal formálta meg. A háború idején az energikus vonalú vázlatok jutnak túlsúlyba, a magyar konstruktivisták mintájára. A háború után Milan Konjović hatása észlelhető, akihez őszinte barátság fűzi. Időnként a Van Gogh-i vibrálás vagy pedig a szecessziós eredetű hullámzó, játékos vonalak jelentkeznek.

A kísérletezés egészen addig tart, amíg a tüdőbeteg B. Szabó nem megy el gyógykezelésre a gólniki szanatóriumba. Rákényszerítve arra, hogy pihenjen és kikapcsolódjon a mindennapok történéseinek gyors örvényéből, B. Szabóban kibontakozott a festő, illetve a vonallal megigézett gondolkodó. Sajnos, ez egyben rövid életének befejező szakasza is.

Valamivel korábban a művésztelepeken, a belgrádi művészekkel, a December csoport tagjaival való kapcsolatai során B. Szabó szintén a geometrizmust követi, és a korábban uralkodó érzékivel szemben a konstruktivizmus felé irányul. A művész az elvontság felé törekszik, harmóniát és arányokat keres.

A kórház könyékén a művész sokat gondol az anyag átalakulására és

a forma mulandóságára. Nappal sokat sétál a környező erdőkben, és az így szerzett élmények hatására a kifejezés új lehetőségeit fedezi fel. Egész sor tanulmánya jön így létre, amely fokozatosan „a halállal való beszélgetés” tragikumába megy át — ahogyan naplójában is feljegyzi, miközben a betegség hosszú éjszakáit a toll és a tus tölti ki. A magány periódusa ez, ellentétben a művésztelepek kollektívizmusával.

Betegsége végtelen óráiban a Velencei Biennále (1959) és más kiállítások képeire emlékezik, és naplójában feljegyzi: „az absztrakt művészi felfogás jelentős térhódítása a grafikában”, hogy ezt hamarosan „nagy rajzai”, első absztrakt művei kövessék — majd a realista motívumokkal való végleges szakítás. Ezek már nem az erdei növényzetről vagy a korhadó fatörzsekről készített figyelmes tanulmányok, hanem teljesen szabad kompozíciók, amelyek növekednek és szétfolynak a fehér papíron. A gazdag fantáziával megrajzolt formák számtalan légies tollvonásból, pontból, vonalból állnak össze. A tétlenségre ítélt törekeny testben óriási lefojtott energia feszül. Az ekkor keletkezett rajzokon a feszültséget az előtte álló fehérség végtelenjében a rövid tollvonások sokszorosításával vezeti le. Egy pontból kiindulva a rajzolt felület szétömlik, örvénylik a belső feszültségtől, amely a rajzot és a szerzőt egyaránt feszíti; egymásik helyen légies fátyollá változik, amely szétszakadozik, hogy másutt ismét egybeolvadjanak a vonalak, a sötétség sűrűségét árasztva. A papír előtti ilyen suttagás után a művész már hűvös higgadsággal végzi a javításokat, elszakadva a műtől, mert „a rajz megkezdte önálló életét. Függetlenné vált, csupán önnön törvényeinek engedelmeskedik. Idegen tekintetek érik, gondolatokat, érzéseket ébreszt, ellenállást vált ki...” (Napló, 1960. január 5-én, 21 óra 30 perckor) Elmélkedve, Szabó valamivel később felteszi a kérdést, kifejezve törekvését: „Talán ott majd sikerül teljesebben megvalósítanom a harmónia diszharmoniját, a lefojtott szenvedélyt, a fegyelmezett nyugtalanságot.”

Megfigyelve „a pusztulás nyomasztó élményét: a szerves anyag felbomlását, a szépség halálát”, Szabó egymás után sorakoztatja Hungária című rajzait, amelyekkel eltávolodik a művésztelepek tematikájától, és autentikus utakra jut, amelyekre a jellegzetes kifejezésmód és kézvonás jellemző. Belemerülve az elvont forma problematikájába, a művész olyan kísérletbe fogott, amit már nem tudott befejezni. Tudatában van annak, hogy ezek a rajzok „a világhoz való viszonyulás egyik lehetséges módja, de nem az egyetlen és talán nem is a legmegfelelőbb”.

Habár a halál félbeszakította a művész kételyeit, és bár befejezetlen életművet hagyott maga után (Egyáltalán befejezte-e valaha is bárki a saját művét és elégedett volt-e a végén?), mégis megállapíthatjuk, hogy B. Szabó György azon kevés művész egyike, aki a hatodik évtized vajdasági művészetében az absztrakt irány őszinte híve és elkötelezett szószólója volt. Művészetében módszeresen és következetesen olyan magas szintet ért el, amelyen mesterien vitte át a fehér papírra szívének lükte-

tését, azzal a meggyőződéssel, hogy a világos és a sötét árnyalataival a vajdasági modern képzőművészet legdinamikusabb fejlődési szakaszához tartozik. Jegyzetei, amelyekkel ezt a lázas képzőművészeti vallomástételt kísérte, megérdemlik annak a kritikának a figyelmét, amely éppen azokban az években az ő segítségével született és fejlődött.

Az életének utolsó esztendeiben létrejött nagy rajzai, a vázlatok, szövegrajzok és pasztellek sokasága, az esszék és kritikák képezik figyelemreméltó, értékes hagyatékát. Adjuk még hozzá, hogy a művésznak szándékában volt e vidék képzőművészeti hagyományainak a kutatása is. A Pechán Józsefről szóló kitűnő írás mellett B. Szabó gyűjtötte és feljegyezte azoknak a művészeknek az adatait is, akik a múltban ezen a tájon működtek. Ezt a kezdeményezését később mások folytatták. Alkotókészség és minden iránt való érdeklődés jellemezte a művészt és kutatót. Ezért ma a modern művészet megteremtői között tartjuk számon, és neki köszönhetően beszélhetünk a vajdasági gazdag művészeti élet folytonosságáról. B. Szabó összetett, nemes alakja ennek a tájnak, amely művészeti provincia és központ is egyidőben.

KARTAG Nándor fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

POLITIKAI GYAKORLATUNK VÁLASZÚTJAIN (II.)

TORMA DÉNES

2. A MODERN ÉS A MÁSIK MUNKÁSOSZTÁLYRÓL

A Kommunista Szövetség társadalmi és osztálystruktúrájáról folytatott egyik kötetlen beszélgetésünkben elhangzott, hogy manapság széles fronton folyik a munkásság, valamint a műszaki, szakmai és más dolgozó értelmiségnek a „korszerű munkásosztály” kategóriájába való egyesülése, s ezért szektásságnak minősül minden olyan viszonyulás, amely különbséget tesz köztük, mert nem vet számot azzal, hogy a munkásság, az értelmiség és a szakemberek rétege a társult munkában mindinkább azonos társadalmi-gazdasági viszonyok közé kerül, pedig ezeknek a viszonyoknak és az elfoglalt társadalmi helyzetnek az azonossága „végső fokon és a mi feltételeink közepette, kimeríti az osztály fogalmát”.

Nem szeretnénk belebocsátkozni abba, mi minden határozza meg nálunk az osztály fogalmát. Nem vesztegetnénk a szót azokra sem, akik esetleg nem tudnak *különbséget tenni* a munkás, az értelmiségi és a szakember között mindaddig, amíg ezeknek a fogalmaknak valós tartalmuk van. Ellenben szeretnénk rámutatni a következőkre: a munkások, a technikusok és a szakemberek tömörüléséből csak valamiféle szervezet születhetik, nem pedig osztály. Még a munkásosztály és a dolgozó parasztság kézfogása is csak osztályszövetséget, nem pedig új osztályt eredményezett. Feltehető a kérdés, valójában miről van itt szó: egyesülésről vagy más folyamatról-e, született-e valaha is osztály a részelemek egyszerű csatlakozásából, és egyáltalán valaminek a születéséről van-e szó?

Ezenkívül: miféle kategória az, hogy új munkásosztály? A tapasztalat figyelmeztet rá: volt idő, amikor némely, szocialista országban a saját valóságuk iránti kritikáltság olyan elméletek születéséhez vezetett, melyek szerint ezekben az országokban az osztálytagolódás elmosódott, az osztályok megszűntek, úgyhogy a társadalmi fejlődés hordozója a dol-

gozó nép lett, a munkásosztályt pedig, konkrét tartalommal, többé nem is említik. A mi körülményeink között nehezen lehetne előállni ilyen elmélettel. Azonban jó volna figyelmesebben megvizsgálni, hogy jelen esetben mi az állítólagos „különbség” a „korszerű munkásosztály” és a között a közönséges „munkásosztály” között, amely — bár nem beszélnek róla, mégis úgy látszik — vagy eltűnt, vagy pedig azzal az „újjal” együtt egzisztál. Persze korántsem gondoljuk azt, hogy a munkásosztály maga is nem változhat; ellenkezőleg, nem kiforrott osztály még, nincsenek szilárdan megvont kontúrjai, és mint osztálytest az osztályharc kohójában kovácsolódik össze mind a kapitalizmusban, mind pedig a szocialista építés viszonyai között. Azt is tekintetbe vesszük, hogy forradalmunkat egy elmaradott országban aránylag csekély számú munkásosztályra támaszkodva vívtuk meg, mi több, a munkásosztálynak az a része is, amelyet az elméletírók klasszikusnak vagy hagyományosnak neveznek, zömében a szocialista országépítés körülményei közepette növekedett fel, ami, minden bizonnyal, számos sajátosságot kölcsönöz arculatának. Számolunk továbbá azzal a magát munkásnak valló, népes dolgozótáborral, amely a termelési viszonyokban elfoglalt helyzete szerint a munkásosztály szakképzetlen részéhez áll közel, még nem integrálódott a munkásosztállyal, tehát nem tekinthető az osztály részének. Ezeket a mozzanatokat gyakran szem elől tévesztjük.

Azért hivatkozom most minderre, mivel az utóbbi évtizedben nálunk is számos elmélet szólt a modern, az új vagy korszerű munkásosztályról, amellyel szemben ott állt az úgynevezett klasszikus vagy hagyományos munkásosztály — de mindezen felfogásokból kihámozható az az óhaj, hogy más erők vegyék át az osztályadalmi fejlődés hordozójának szerepét.

Az egyik ilyen elmélet pontosan egy évtizeddel ezelőtt, a Kommunista Szövetség átszervezésének kellős közepén született. Ez az elmélet, miután érinti, hogy az öngazgatású társadalomban milyen változások álltak be a munkásosztály helyzetében és belső szerkezetében, abból indul ki, hogy annak összetétele heterogén. A fejlettebb része ugyanis már olyan helyzetben van, hogy maga dönthet a munka feltételeiről és eredményeiről, míg a szakképzetlenebb része, túlnyomóan, még a bér munkaviszony maradványainak báklyóiban sínylődik, s eszerint a munkásosztály mint egész „a bér munkaviszony maradványai és az öngazgatás közötti úton van”. Ezzel egyidejűleg az öngazgatás „természete szerint — olyan, új típusú társadalmi rétegződés alapját képviseli, amely többé nem azonos az osztályrétegződéssel, bár még sokáig továbbélnek benne az osztály-munkamegosztás maradványai”. S mivel az öngazgatás lehetővé teszi a különböző fajú társadalmi munkák közvetlenebb összekapcsolását és bomlasztóan hat az összes régi viszonyokra és rétegződésekre”, a különbségek csökkennek, majd bekövetkezik „az integráció egyfelől a régi értelemben vett munkásosztály, különösen annak legfejlet-

tebb része, másfelől a műszaki értelmiség között”. Ekképpen a vezető és végrehajtó funkciók összerosódásának folyamata „a szellemi és fizikai termelők modern osztályának kialakulásához vezet az öngazgatási viszonyok között”.

Ehhez még vegyük hozzá azt a kitételt, hogy a Kommunista Szövetség „mindazon társadalmi erők kifejezője, amelyek az öngazgatású társadalom, a szellemi és fizikai termelők korszerű osztályának hordozói az öngazgatási viszonyok közepette”.

Mivel itt az *öngazgatás hordozóin* valójában a munkásosztály fejlettebb része és a műszaki intelligencia értendő, tehát az osztálynak és az értelmiségnek egy része, nem tudunk szabadulni attól a benyomástól, hogy egy új hatalmi blokk megteremtésének kísérletéről és arról van szó, hogy a Kommunista Szövetség ennek az új blokknak az élcsapata legyen.

Az új hatalmi blokk eszméje azon alapult, hogy bizonyos erők megkísérelték konzerválni az öngazgatási folyamatok pillanatnyi helyzetét, megállítani a fejlődést, a technokrata erők pedig a hatalom újrafelosztását ajánlották fel olyan körülmények között, amikor a munkásosztály egy része már jártasabb lett a vezetés munkájában is.

Az osztály helyzetében és összetételében történt változások megállapítása e szerint az elmélet szerint lényegében pontos, és megfelel a valóságnak; a tévedés csupán az, hogy az egész fejlődés hordozójául az osztály és bizonyos rétegek *részeit* jelölték meg, azokat, amelyeket a folyamat, az adott pillanatban, a legmélyebben érintett, vagy pedig amelyek a legjobban idomultak hozzá. Ezért minden olyan kísérletet, amely valójában a munkásosztálynak — mint az egész átmeneti időszak (a szocializmus) társadalmi fejlődése alapvető szubjektumának — megosztását célozza, még hozzá olyképpen, hogy az osztály egyik részét kirekeszti a szubjektum szerepköréből, el kell vetni.

Érzékeny folyamatról van szó, s a baj éppen abban rejlik, hogy a munkásosztály részei nem egyforma mértékben vették át a többletmunka feletti ellenőrzést, hanem az osztály egyes tartozékai még mindig túlnyomóan csak termelik, de nem irányítják is a többletmunkát. Emellett a munkásosztály — mint a társadalmi fejlődés egészének hordozója — kezdettől fogva más, mindenekelőtt elnyomott, rétegeket is bevont a többletmunka feletti rendelkezés folyamatába, már amilyen arányban munkájukkal hozzájárultak annak megteremtéséhez. Ily módon ezek is a munkásosztály részévé váltak, míg ugyane rétegeknek a többi részével zömmel kívül maradt a folyamaton. Mindezekkel szemben pedig ott állnak azok a csoportok, amelyek anélkül, hogy arányosan hozzájárulnának, kiváltságai és monopóliumhelyzetük alapján sajátítják ki a többletmunkát.

Az átmeneti időszakban lejátszódó egész folyamat lényege az, hogy a munkásosztály valamennyi rétege ura legyen a többletmunkának, míg a többiek kizárólag megállapodások útján és a munkájukkal való hozzá-

járulásuk arányában részesülhessenek belőle. Az ösztöbblletmunka csak ezzel válik szükséges munkává, az összes társadalmi rétegek csak ekkor kerülnek a munkásosztály helyzetébe, amely így meg is szűnik. De ez még mindig nem a szabadság birodalma, még mindig nem érvényesülhet az a jelszó, hogy: mindenkinek szükséglete szerint.

Ezért ezt a harcot mindvégig egy egységes munkásosztálynak kell megvívnia. S ezt az egységet éppen azért is kell szüntelenül tovább ápolni, mert való igaz, hogy a többletmunka feletti rendelkezésért vívott harc fő terhét pillanatnyilag a munkásosztály fejlettebb része viseli, amelynek társadalmi helyzete, egyébként, szilárdabb, a bér munkaviszony maradványainak legnagyobb terhe viszont a munkásosztály szakképzetlen részére súlyosodik, amelynek a társadalmi helyzete a leglabilisabb annak ellenére, hogy osztályának egy része uralmon van. Éppen ezért a munkásosztály egysége nélkül ez a folyamat nem haladhat tovább. Ugyanis, amint az egységes egészként értelmezett munkásosztály kezd rendelkezni az egész többletmunkával, nem lehetnek más rétegek is, amelyek bármivel is rendelkezhetnének; amíg más rétegek és csoportok is léteznek, addig a munkásosztálynak is lesznek olyan részei, amelyek nem rendelkeznek a többletmunkával. Ez törvényszerűség: ezért van az, hogy a munkásosztály csak akkor szabadíthatja fel magát, ha egyúttal megszüntet mindenfajta kizsákmányolást, és eltörli az összes osztályokat és rétegeket; s ezért van az is, hogy a munkásosztály szabadul fel utolsónak, mégpedig a saját erejéből. Következésképp egy avantgarde szervezet számára létfontosságú, hogy eleven kapcsolatot tartson fenn az osztály minden részével, hogy az egységes egészként értelmezett osztály történelmi és napi érdekei szüntelenül összhangban legyenek s ezzel biztosítsuk a tömegek kimeríthetetlen kezdeményezőkézségét, amely nélkül minden forradalom elveszíti éltető nedveit.

Mind ezt azért is ajánlatos szem előtt tartani, hogy elejét vegyük az olyan leegyszerűsítéseknek, amelyek az „elhalásokat” azonos módon lezajló, párhuzamos folyamatoknak tekintik. Eszerint mind az állam, mind a munkásosztály, mind pedig a párt úgy hal el, hogy fokozatosan egyre kevesebb marad belőlük. De amíg az állam valóban egymás után „adja át” közvetítő funkcióit a társult munkának, a munkásosztály helyzete és összetétele bizony mindinkább erősödik, s amíg van osztály, erősödik az élcsapata is, melynek funkciója, módosulva bár, de megmarad a szabadság eljövendő birodalmában is.

Ilyen megvilágításban csak részben helytálló a Jugoszláv Kommunista Szövetség különben máig eleven és, mély meggyőződésünk szerint, még sokáig instruktív programjának itt következő megfogalmazása: „Távlátban szemlélve, a Jugoszláv Kommunista Szövetség politikai vezetészerepe, a közvetlen szocialista demokrácia mind átfogóbb alakjainak fejlődésével és erősödésével egyidejűleg fokozatosan el fog tűnni. Ez párhuzamosan halad majd a társadalmi ellentétek és azok történelmi szük-

ségszerűsége, a kényszer összes formái elhalásának objektív folyamatával.”

A Kommunista Szövetség szociális és osztályösszetételéről folytatott kötetlen eszmecsere, természetesen, semmilyen okot nem adott egy ilyen elmefuttatásra. A beszélgetés után támadt némi hiányérzetről van szó csupán.

3. EGY FOLYAMAT KÉT FORDULÓPONTJA

Társadalmi-politikai rendszerünk további megszilárdításának és fejlesztésének kulcsproblémája: a szervezett szubjektív erők, köztük a Kommunista Szövetség szerepének megnyilvánulási módja olyan társadalmi-gazdasági viszonyok közepette, amikor már megszabadultak „az államgépezet perdöntő gyámkodásától” és figyelembe véve azt a követelményt, hogy ezek a szubjektív erők úgy hassanak, mint a küldöttrendszer szervei részei, s nem pedig úgy, mintha azon kívül állnának, vagy éppenséggel fölébe helyezkednének; egyébként a legelterjedtebb közfelfogás is így sommázza azt az akciót, amelyet a Kommunista Szövetség kezdeményezett nemrégiben társadalmi-politikai rendszerünk további tökéletesítése céljából.

Hasonló problémákkal álltunk szemben tíz évvel ezelőtt is. Az úgynevezett társadalmi reform bevezetése után ugyanis, 1967-ben megkezdődött a Kommunista Szövetség átszervezése, s ennek megindoklásában arra hivatkoztunk, hogy a társadalmi változások „a Kommunista Szövetség helyzetében és vezető szerepének megvalósításában is” tükröződnek, mégpedig „a fejlődésnek egy olyan új szakaszában”, amelyet az jellemez, hogy „a többletmunkát mind kevésbé idegenítik el attól, aki megteremtette”, mert a munkásnak „elidegeníthetetlen szocialista joga, hogy maga döntsön munkájának feltételeiről és eredményeiről”. Az átszervezést sokan ahhoz hasonlóan fogták fel, ahogyan a Kommunista Szövetségnek a társadalmi-politikai rendszer tökéletesítésére irányuló kezdeményezését ma is széles körben értelmezik. Ez pedig világosan olvasható a Jugoszláv Kommunista Szövetség továbbfejlesztéséről és átszervezéséről szóló és 1967-ben kiadott Téziservezetben, amelyben ez áll:

„Az öngazgatási viszonyok és a közvetlen szocialista demokrácia elérte fejlettségi fokából eredő alapvető követelmény az, hogy a Kommunista Szövetség jobban jelen legyen azokban a viszonyokban, amelyekben a dolgozók, megszabadulván az önállósult politikai hatalom gyámkodásától, maguk döntenek mind termelési, mind pedig közügyekben. Ebben a rendszerben a Kommunista Szövetség többé már nem léphet fel mint olyan erő, amely kívülről hat a dolgozók társulásának különféle formáira, hanem csak belső tényezőként immár, amely az eszmék és ervek erejével küzd azért, hogy az öngazgatási szervek szuverénül meghozott döntései a szocialista társadalom haladását szolgálják.”

Ezért a félreértések elhárítása és azoknak a folyamatoknak a megértés szempontjából, amelyek a Jugoszláv Kommunista Szövetség XI. kongresszusa figyelmének homlokterében lesznek, rendkívül jelentőségű Edvard Kardeljnek az a gondolata, amelyben rámutat, hogy mi most nem új társadalmi-politikai rendszer kiépítését kezdeményezzük, hanem csak továbbépítjük a meglévőt az újonnan előállt feltételekkel összhangban, mivel „az ilyen öngazgatási pluralizmus már majd három évtizede fejlődik és erősödik társadalmunkban”. Ehhez a folyamathoz tartozik a Kommunista Szövetség 1967-ben történt átszervezése is. Amde ennek a fényében meg kell értenünk, hogy 1967-ben nem volt egészen precíz az a megítélés, hogy már bekövetkezett az új szakasz, amelyben a munkás dönt munkájának eredményeiről; az a megállapítás helyes volt, hogy ennek az új szakasznak a bekövetkeztével a döntéseket a dolgozó embereknek önállóan kell meghozniuk az öngazgatási szervezetben, és hogy következésképpen a Kommunista Szövetségnek mint szervezetnek többé már nem kell kívülről hatnia, illetve — ellenkezőleg — demokratikus alapokra helyezkedve, feltétlenül a rendszer részévé kell válnia; csak hát ezt nem kísérték az új helyzetnek megfelelő, konkrét szervezeti intézkedések: a Kommunista Szövetséget mint szervezetet egyrészt igyekeztek kikiktatni a döntéshozatalból, nehogy külső befolyásként lehessen magyarázni, másrészt pedig nem történt semmi, hogy a Kommunista Szövetség (mint szervezet) bekapcsolódjék az öngazgatási rendszer azon intézményeibe, ahol a döntések születnek. A kíváncsi az volt, hogy a Kommunista Szövetség kizárólag tagsága révén révényesítse befolyását. A kommunista, mint öngazgatási szervek tagja, minden döntéshozatalnál önállóan tudja majd alkalmazni azokat az általános eszmei-politikai állásfoglalásokat, amelyeket a Kommunista Szövetség mint általános irányító-eligazító tényező dolgoz ki.

Mindebben az a leglényegesebb, hogy mi manapság határozottan elfogadhatatlannak tartjuk, hogy a Kommunista Szövetség a hatalom pozícióiról érvényesítse befolyását, mert az ilyesmi mindig a hatalom monopolizálásának elemeit hordozta magában, amely hatalom úgy is érvényesülhet, hogy rendelkező viszonyban áll az államapparátus felé, de úgy is, mint az öngazgatási rendszeren kívül álló, „önálló” erő, amely formailag nem felelős „beavatkozásaiért”. Manapság azonban nem követeljük meg, hogy a Kommunista Szövetség tartsa távol magát a hatalomtól, hanem az a kíváncsi, hogy mint szervezet és mint „belső tényező” maga is viselje a döntéshozattal és a hatalommal járó felelősség egy részét.

Ezzel ellentétben a már említett 1976. évi Tézisrövidítés ugyanazon bevezető részében előirányzott szervezeti intézkedések a Kommunista Szövetséget mint szervezetet teljes mértékben igyekeznek távol tartani a hatalomtól, és valójában olyan organizációt akarnak csinálni belőle, amely

mindenekelőtt az „akciók” vezetésének technológiájáról gondoskodik, s teszük pedig mindezt az alábbi, látszólag ártatlan megfogalmazással:

„Az, hogy a Kommunista Szövetség tevékenységének súlypontja a hatalom gyakorlásának területéről az eszmei-politikai akciók területére tevődik át, megköveteli, hogy a szocialista gondolat termékeny fejlődésének, valamint társadalmi tudattá és gyakorlattá meg eleven anyagi erővé való átlényegülésének kérdései a Kommunista Szövetség elsődleges feladatai közé kerüljenek.”

S itt szó sincs arról, hogy a Kommunista Szövetség formailag is a hatalom „részese” legyen.

Abban a bonyult társadalmi küzdelemben azonban, melynek során a Jugoszláv Kommunista Szövetség 1972-ben megtartott II. konferenciájától kezdve ezeket a szervezeti intézkedéseket is fokozatosan helyesbítették, ezen a síkon is változások álltak be. Az 1974. évi Alkotmány szerint ugyanis a társadalmi-politikai szervezeteket, köztük a Kommunista Szövetséget is, a szkupstinai társadalmi-politikai tanácsok révén, végre formailag és jogilag is bekapcsolták a politikai rendszerbe. Igaz, nem minden zökkenő nélkül; ingadozás, sőt ellenállás, még a Kommunista Szövetségen belül is, bizony volt, mind a szkupstinai társadalmi-politikai tanácsok megalakításával, mind pedig a Kommunista Szövetség képviseletével szemben a köztársasági és tartományi elnökségekben, valamint a Föderációban, a köztársaságokban és a tartományokban megalakult társadalmi tanácsokban.

Edvard Kardelj ezért joggal mutat rá, hogy nem új társadalmi-politikai rendszert akarunk kiépíteni, hanem azt akarjuk tovább tökéletesíteni, amelyet már vagy harminc éve építgetünk; s nem a társadalmi-politikai szervezetek új szerepének megállapítására törekszünk, hanem annak a szerepnek a következetes valóra váltására, amely az egész politikai rendszerben már él és a gyakorlatban uralkodik. Miközben a társadalmi-politikai rendszer további fejlődésének kulcsproblémája most is az, ami egy évtizeddel ezelőtt volt: vagyis a szubjektív tényező megnyilvánulásának módja a szocialista öngazgatású társadalomban.

Mégis van különbség az egy évtizeddel ezelőtti és mai helyzetünk között. A lényege az, hogy akkor tudtuk, hogy a Kommunista Szövetség (meg a többi szubjektív erő) tovább már nem hathat mint rendszeren kívüli, hanem csakis mint belső, rendszerbeli tényező, a kérdés pedig az volt, hogyan megoldani ezt; ma pedig azt is tudjuk, hogy a Kommunista Szövetségnek mint szervezetnek a döntéshozatalban demokratikusan együtt kell működnie a társadalmi-politikai rendszer intézményeinek többi szubjektív erőjével és az öngazgatókkal — s ezt teszi is —, a kérdés pedig az, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel lehet ezt a legalkalmasabban megoldani az egész rendszerre nézve. Ez jelentős lépés előre, és érzésünk szerint legpontosabban Kardelj következő szavai fejezik ki:

„A kérdés nem az, vajon a Kommunista Szövetségnek részt *kell vagy nem kell* részt venni a konkrét társadalmi problémák megoldásában a társadalmi élet minden területén, hanem az, *hogyan* kell a problémák mélyére hatolnia a dolgozók öngazgatásának feltételei között, vagyis hogyan kell haladó szellemben hatnia a társadalmi döntések meghozatalára olyan körülmények között, amikor ezeket a döntéseket maguk a dolgozók hozzák meg. Ez nyilván csak úgy lehetséges, hogy a Kommunista Szövetség demokratikusan együttműködik az öngazgatókkal, vagyis az összes szocialista erővel, és pedig már a döntéseket előkészítő és véglegesítő demokratikus véleményharcban is. Különösen fontos ez küldöttrendszerünk minden intézményére nézve mind az öngazgatási szervezetekben és közösségekben, mind a társadalmi-politikai közösségek képviselői testületi rendszerében.”

Reméljük, ezzel sikerült némileg megvilágítani annak a problémának a lényegét, amellyel a Kommunista Szövetség, a szocialista demokrácia rendszerének továbbfejlesztésén munkálkodva, két különböző pillanatban szembekerült. Néhány érveléssel megkíséreljük majd még jobban alátámasztani azt az állításunkat, hogy 1967-ben a fejlődés objektív feltételeit nem ítéltük meg elég reálisan, úgyszintén azt is, hogy a szervezeti intézkedések nem feleltek meg a kitűzött céloknak.

1967-ben ugyanis még nem kezdődött meg a „fejlődés új szakasza” amelyben a munkás „elidegeníthetetlen szocialista joga révén dönt munkájának feltételeiről és eredményeiről” (ez lett volna a Kommunista Szövetség átszervezésének előfeltétele), hanem a forradalom e szakaszára való áttérésnek kedvező körülmények csak a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa és az 1974. évi új alkotmány elfogadása után jöttek létre.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség VII. kongresszusán, 1958-ban, a szocialista fejlődés olyan elképzeléséért szálltunk meg síkra, amely három tartópilléren nyugszik: az üzemi munkás-öngazgatáson, a társadalmi igazgatáson a gazdaságon kívüli tevékenységekben és a kommunákon, mely utóbbiakban a polgárok, 1955-től kezdve, mint a hozzájuk „legközelebb álló” társadalmi-politikai közösségekben, „közvetlenül vagy képviselőik révén” gondoskodtak mindennapi szükségleteiről, miközben a rendszer továbbra is megtartotta az eszközök fölötti rendelkezés államtulajdoni jellegét.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség 1964-ben megtartott VIII. kongresszusáig megérett az a fölismerés, hogy feltétlenül tovább *kell* menni egy lépéssel. Beszámolójában Edvard Kardelj kiemeli, „az a legfőbb feladatunk, hogy az egész gazdasági és politikai rendszert *teljesen* az öngazgatási rendszerhez idomítsuk”. Majd a továbbiakban ezt mondja: „Ezen a téren a következő legyen tevékenységünk iránya: a társadalmi-gazdasági viszonyok egységes rendszerét alakítjuk ki az öngazgatás keretében a munka és az alkotás egész láncolatában: az embernek, az alap-

vető termelőnek, az üzemegységben végzett munkájától kezdve, munkaközösségén keresztül, a kombinátokig és az ügyviteli társulásokig és az egész társadalmi-gazdasági, egyúttal pedig ennek az egész termelő munkának minden más olyan társadalmi tevékenységgel való integrálódásában, amelyeknek részük van a társadalmi munkában.”

Ebben nem nehéz felismerni azoknak a viszonyoknak a csíráit, amelyekről manapság a Társult Munka Törvénye rendelkezik részletesen, és amelyek már kezdenek életre kelni. Ezeknek a viszonyoknak a kiépítését már 1964-ben feladatul tűztük ki, de akkor csak még vízió alakjában. Megvalósulásuk, igazában, még 1967-ben is csupán elvont lehetőségként merült fel, és még nem látszott, milyen konkrét formában ölthetnének testet. Ezért ezek a formák, azaz a róluk való tudat, ahogy Lukács mondaná, utópikus elemekkel voltak terhesek: még „nem érték be”, ez az igazság. Abban az időben még konkretizálni sem tudtuk a munkás „elidegeníthetetlen szocialista jogait”, amelyeknek alapján „munkájuk feltételeiről és eredményeiről dönthetnek”, hát még hogy hozzáállásunk életre keltésükhöz, ahogyan azt a Tézistervezet (mint a Kommunista Szövetség átszervezésének feltételét) előírányozta.

Ellenkezőleg, inkább azt lehetne mondani, hogy mivel a VIII. kongresszuson megjelölt fejlődési iránnyal szembeálló etatista-bürokratikus erők ellenállása csak egy évvel az átszervezés előtt, az 1966. évi brioni plénumon tört meg, a Kommunista Szövetség átszervezése valójában annak megvalósulását akarta meggyorsítani, amiről feltételezték, hogy már valóság.

Az akkor elfogadott szervezeti intézkedések azonban a vállalati technokratikus meg az állami szervek bürokratikus erői szövetsége erősödésének kedveztek, mely erőknek megvolt a maguk támpontjuk a Kommunista Szövetségben is (amire, mellékesen szólva, a Tézistervezet még nem figyelt fel). Ezek az erőviszonyok a következő években arra kényszerítettek bennünket, hogy az alkotmánymódosítást két szakaszban bonyolítsuk le, minék következtében a munkásfüggelégeket, mint a módosítás első szakaszát, csak 1971-ben fogadtuk el. Egyúttal ez volt az első, de határozott lépés azoknak a viszonyoknak a megteremtése felé, amelyekről 1964-ben, a Jugoszláv Kommunista Szövetség VIII. kongresszusán Kardelj beszélt. S annak ellenére, hogy az elfogadott fejlődési iránynak ellenszegülő erők időközben a frakciós harc módszereihez folyamodtak a Kommunista Szövetségben és 1971-ben elszenvették első vereségüket, mi pedig hozzáálltunk az 1967-ben elfogadott szervezeti intézkedések korrigálásához, Tito elvtársnak és a Végrehajtó Bizottságnak 1972 második felében a tagsághoz intézett levele még mindig ezzel a drámai mondattal fejeződik be:

„A forradalom jelenlegi fázisa döntő jelentőségű Jugoszlávia fejlődésére és a szocializmus megvalósítására. A kérdés lényege abban van, hogy a munkásosztály kezébe tudja-e venni a teljes társadalmi reprodukciót

és biztosítani tudja-e a társadalmi és politikai döntéshozatalban az őt megillető döntő szerepet, vagy pedig azon erők és viszonyok kerülnek túlsúlyba, amelyek ellentétben állnak a munkásosztály érdekeivel, a szocializmussal és az öngazgatással.”

S ha úgy van, hogy 1972-ben, még a munkásfüggelékek meghozása után is felmerült a kérdés, hogy a munkásosztály kerekedik-e felül vagy pedig a vele szemben álló erők, akkor szemmel látható, hogy a munkások 1967-ben még nem kerülhettek olyan helyzetbe, amely a forradalom új szakaszának kezdetét jelentette volna. A frakciós erők csak 1972-ben és 1973 folyamán szenvedtek általános vereséget, és csak akkor lehetett eltekinteni az alkotmánymódosítás második szakaszától, illetve meghozni az 1974. évi új alkotmányt. Csak ekkor valósult meg a Jugoszláv Kommunista Szövetség és a nép egysége, ami kifejezésre jutott a X. kongresszuson is. Ezzel lehetőség nyílt, hogy az új termelési viszonyok további konkretizálást nyerjenek a társult munkáról szóló törvényben meg a többi, 1976. évi rendszerbeli munkáról szóló törvényben meg a többi, 1976. évi rendszerbeli törvényben — ami különben, azzal, hogy társadalmi gyakorlattá tesszük, a forradalmi elméletnek az elvont, utópista elemektől való megszabadításának rendes és nélkülözhetetlen útja-módja. Csak ekkor kezdődhetett meg a forradalom új szakasza. Csak most kezdenek határozottabban valóra válni ezek a viszonyok, s ezért állítjuk, hogy a Kommunista Szövetség átszervezésének feltételül szabott objektív körülmények megítélése 1967-ben nem volt eléggé reális.

Másrészt az 1967. évi szervezeti intézkedések nem azt célozták, hogy a Kommunista Szövetség mint szervezet belső erőként kapcsolódjék be a politikai rendszer intézményeiben történő döntéshozatalba, hanem arra irányultak, hogy a Kommunista Szövetség ezt a szerepét a tagjain keresztül lássa el, akiket majd beválasztanak a megfelelő intézményekbe, és akik önállóan konkretizálják a Kommunista Szövetségben megbeszélte eszmei-politikai állásfoglalásokat, miközben az volt a törekvés, hogy a Kommunista Szövetség ne is hozzon olyan határozatokat, amelyek mintegy kívülről hatnának a rendszeren belül születendő döntésekre.

Ezzel kapcsolatban azok az intézkedések a lényegesek, amelyek két alapvető irányban hatottak. Az első a Kommunista Szövetség „sejttípusú alapszervezeteinek” felszámolására irányult, amely szervezeti forma az avantgarde-ot állítólag zárt szervezetté teszi; helyettük a Kommunista Szövetség olyan „szervezeteit” kell létrehozni, amelyek szélesebb alapokon fognák össze a Kommunista Szövetség tagjainak tevékenységét.

Már ebből is látszik, hogy a Kommunista Szövetségnek az a „szervezkedési formája” a tagoknak, nem pedig a *szervezetnek* mint egésznek a szolgálatába volt állítva, ami logikus is, ha tekintetbe vesszük, hogy a Kommunista Szövetségnek a konkrét döntések meghozatalában való vezető szerepét kizárólag a tagság egyéni fellépésével akarták biz-

tosítani. Hogy a Kommunista Szövetség e „szervezeteit” valóban így fogták fel, abból is látszik, hogy ezt a kérdést a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek a IX. kongresszuson elfogadott statútuma a tagságnak szentelt fejezetben tárgyalja, míg a korábbi statútumokban a Kommunista Szövetség alapszervezeteivel mindig önálló fejezetben foglalkoztak a maguk sajátos feladataival és funkciójával összefüggésben. Mi több, a IX. kongresszuson elfogadott statútumból egyszerűen kimaradt az alapszervezet fogalma, és helyette a „Kommunista Szövetség szervezete a társult munkában”, valamint a „Kommunista Szövetség szervezete a helyi közösségekben” fogalma vált használatossá. Nincs minden jelentőség nélkül, hogy a X. kongresszuson elfogadott statútumba visszakerült ugyan az alapszervezet fogalma, ámbár továbbra is a tagság megszervezésével összefüggésben értelmezik, és a tagságról szóló fejezetben dolgozzák fel.

Akkor, 1967-ben, a tagság szerepének túlbecsüléséhez, másrészt az alapszervezet szerepének lebecsüléséhez több körülmény hozzájárult. Az egyik ezek közül, kétségtelenül, „a tag helyzetének” szüntelen erősödése a „Kommunista Szövetség szervezetében”, ami jól látszik a statútum kongresszustól kongresszusig való ismételt módosításaiából. Forrása pedig „a Kommunista Szövetség eszmei-politikai vezető szerepének megvalósítása”, amelyet „a Szövetség tagjainak az öngazgatási szervekben és a társadalmi-politikai szervezetekben való önálló tevékenységével érünk el”, amint a VIII. kongresszuson elfogadott statútummódosítás megindoklásában áll.

A VII. kongresszustól kezdve a Kommunista Szövetség községi szervezeteinek jelentősége is növekedett az alapszervezetek rovására, amikor is a kommunákat-községeket „társadalmi közösségünk alapsejtjeiként” határozzák meg, hogy aztán a VIII. kongresszuson elfogadott statútumban már, egyébként akkor először, leszögezzék, hogy „a Kommunista Szövetség községi szervezete egységes egészként tevékenykedik”. No és ha az 1967. évi átszervezés alkalmával meg is bukkott az az irányzat, hogy a kommunisták csak a községi szervezetekben tömörüljenek, az alapszervezet fogalmának a IX. kongresszuson elfogadott statútumában való eltörlésével és „a Kommunista Szövetség társult munkabeli szervezeteinek” meg a „Kommunista Szövetség helyi közösségekbeli szervezeteinek” létrehozásával, amely szervezeteknek nincs önálló funkciójuk, tehát a pártpolitikának nem önálló és alapvető szubjektumai, hanem olyan szervezeti formákként hatnak, mint amelyek együttesen az egységes községi szervezetet alkotják — valójában megvalósult a tagságnak a községi szervezetekbe való tömörítése.

Mindehhez hozzásegített a Kommunista Szövetség alapszervezetének mind bizonytalanabb helye az egész megelőző időszakban. Amíg ugyanis a döntés, így az öngazgatói döntés is, vállalati szinten történt, a Kommunista Szövetség alapszervezeteit az üzemszervezetekben alakították meg, ott, ahol konkrétan semmiről sem határoztak. Vállalati szinten gyári bi-

zottságok működtek, s az ott hozott határozatok kötelezőek voltak az öngazgatási szervezetekben ülő kommunisták számára. Maga a tagság azonban, a vezetőségtől származó anyagok és állásfoglalások megtárgyalásával foglalatalkodva, mindinkább passzívizálódott. Az alapszervezet lassan-lassan a társadalmi történések mellékvágányára szorult, nem találta meg munkája tartalmát, ami egyre inkább azt a látszatot keltette, hogy túlhaladott szervezési forma. Hogy ez mit jelentett a Kommunista Szövetség számára, az csak a X. kongresszus után derült ki, amikor az alapszervezetek a társadalom sejtjeiként értelmezett társultmunka-alapszervezetekben alakultak meg, ott, ahol a munkásoknak kell dönteniük az egész jövedelemről. A Kommunista Szövetség alapszervezete egyszerre csak megtalálta a maga természetes „helyét”, a maga munkatartalmát és politikai identitását.

Megmutatkozott, hogy a Kommunista Szövetség „népes társult munkabeli szervezetei” és „helyi közösségbeli szervezetei” tiszta melléfogás volt. Igaz, bizonyos tekintetben azért volt értelmük: mivel a jövedelemről, a korábbi gyári bizottságok helyett vállalati (munkaszervezeti) szinten döntöttek, ezeket a szervezeteket is vállalati szinten alakították meg. Amde az általuk felőlelt kommunisták népes táborának semmiféle lehetősége nem nyílt arra, hogy ellenőrizze álláspontjának helyességét, amelyet pedig képviselni fog a mindennapi döntéshozatalban. Továbbá, ezekben a testületekben, mivel magától értetődően ritkán ülhetek össze, a tagok nemigen tehetek szert az önálló véleményformáláshoz szükséges, magasabb szintű eszmei-politikai tudásra sem, úgyhogy az öngazgatási szervezetekben egyre inkább eltávolodott, ösztönös erőkként kezdtek működni, amelyek maguk is teret adnak a legkülönfélébb erők hatásának. Ezenkívül a Kommunista Szövetségnek ezek a „szervezetei” hamarosan megfeledeztek minden korábbi alapszervezeti tapasztalatunkról is a mindennapos eszmei-politikai harc vezetésében, a jelenségek azonosításában, a tagságuk iránti követelménytámasztásban.

A másik szervezési intézkedés elvileg a Kommunista Szövetségben tapasztalható hierarchikus viszonyok felszámolására és a belső pártélet demokratizálására irányult, ám a gyakorlatban ez is túl gyakran elsekélyesedett, és a tagok szerepének meg helyzetének, valamint a kisebbség azon jogának fetiszizálásához vezetett, hogy szüntelenül követelhesse a vita újrafelvételét a már megállapított álláspontokról, ami a Kommunista Szövetségből vitaklubot csinált, aláásta a szervezet tettekézségét, és az — mint mindig, amikor egy szervezet nem képes tudatosan megbirkózni az új meg új folyamatokkal — lassacskán, belülről kezdett omladozni.

Ezt a folyamatot a szervezeti intézkedések fokozatos korrigálásával kellett megállítani, mint ahogy már hangsúlyoztuk, a Jugoszláv Kommunista Szövetség 1972 elején megtartott II. konferenciájától kezdve. S amíg mindezt sommázzuk, állandóan szem előtt tartjuk azt, amire Lu-

kács György mutatott rá, amikor a szervezeti kérdés jellegéről és szerepéről szólt, s amely — éppen az itt tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban — igen tanulságos számunkra. „A szervezet ugyanis a közvetítés formája elmélet és gyakorlat között” — írja Lukács, majd így folytatja: „A szervezetnek ez az elméletet és gyakorlatot közvetítő jellege legvilágosabban abban mutatkozik meg, hogy sokkal erősebben, kifinomultabban és biztosabban reagál az egymásól eltérő irányzatok meglétére, mint a politikai gondolkodás és cselekvés bármely területe. A pusztán elméleten belül békésen élhetnek egymás mellett a legkülönbözőbb nézetek és irányzatok; ellentétük csak viták formáját ölti, s ezek nyugodtan folyhatnak egy más ugyanazon szervezet keretei között is — anélkül, hogy e kereteket szétfeszítenék. Ha azonban ugyanezek a kérdések szervezeti formában is megjelennek, akkor egymást mereven kizáró irányzatokként lépnek fel... A szervezeti kérdéseknek ez a funkciója érteti meg, hogy miért viszolyog már időtlen idők óta az opportunizmus attól, hogy *elméleti különbségekből szervezeti következtetéseket vonjon le.*”

A KOMMUNISTÁK ÉS A PARLAMENTI RENDSZER

A francia parlamenti választások néhány tanulsága

BÁLINT ISTVÁN

„A nyugat-európai kommunista pártok, amelyeknek politikáját nem taldó kifejezéssel eurokommunizmusnak nevezik, kétségtávkül jó úton járnak, amikor a szocializmusért folyó politikai harcukat a politikai erők pluralizmusa institúciónak védelmével kapcsolják össze, mert a nyugat-európai államokban adott körülmények között ez az egyedüli reális mód a munkásosztály erőinek egyesítésére, valamint a nép többi demokratikus erővel való kapcsolatainak megteremtésére, mert csupán ez tudja döntő mértékben megerősíteni a munkásosztály társadalmi és politikai pozíciót, vagyis képesíteni arra, hogy ne csak bírálja a társadalmat, hanem változtasson is rajta.”
(Edvard Kardelj: A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányjai.)

Két nyugat-európai országban is vizsgázott az, amit föltételesen eurokommunizmusnak nevezünk, a nyugat-európai kommunista pártok sajátos új irányvonala, a szocializmus diadalra juttatásának sajátos programja. Olaszországban a rekordhosszúságú kormányválság megoldása a kormánytöbbség részévé tette az ország második legerősebb pártját, a Kommunista Pártot, Franciaországban pedig az ország történelmének leghevesebb és leghosszabb parlamenti kampánya során a Kommunista Pártnak a választási csatában kellett kipróbálnia mennyire reális és mennyire célravezető az az elképzelése, hogy a kommunisták parlamenti úton is kormányra kerülhetnek és ezzel lehetőséget nyerhetnek elképzeléseik megvalósítására. Olaszországban még csak ezután dől el, hogy az új kormányzási formula elég lehetőséget ad-e a kommunistáknak a kormánypolitika befolyásolására, anélkül, hogy a tömegbázissal való szakítást, sőt a párttagok támogatásának elvesztését kockáztatnák. Franciaországban azonban a csata egyelőre — a következő alkalomig, az 1981. évi elnökválasztásokig vagy az 1982. évi parlamenti választásokig —

eldőlt, azzal, hogy a kommunisták egy karnyújtásra jutottak a hatalomhoz, de még ilyen körülmények között is nehéz kormányra kerülniük. Pedig az igazi nehéz munka — a társadalom szocialista átalakulása — csak utána jönne, és ebben még sok probléma és nehézség jelentkezhet. Így aztán a társadalmi átalakulásért vívott harc problémájával kapcsolatban elemezhetjük a francia kommunisták harcának egy szakaszát.

I.

A mostani helyzet és előzményei megértéséhez el kell mondanunk, hogy a francia kommunistáknak ez a taktikája nem valamilyen irreális álmodozás, vagy éppen szemfényvesztés, taktika, mint a jobboldal mondja, még kevésbé megalkuvás, a kapitalizmusnak való behódolás, szociáldemokrata vízekre való evezés, mint a szélsőbal hirdeti. Az új program és politika kialakításához a realitásnak — a forradalmi harc eddigi eredményeinek és a mostani erőviszonyoknak — az elemzése és a változások felmérése vezetett, sőt ebbe az új politikába maguk a változások is beleépültek, a társadalom, de ugyanígy a kommunisták és a baloldal többi pártjának megváltozása egyaránt.

A forradalmak realitása arra tanította őket, hogy egyetlenegy forradalom sem diadalmaskodhatott az előző megismétlődésével, legkevésbé a szocialista forradalom, sőt semmi sem okozott annyi kárt a forradalom diadalmaskodásának, mint éppen az előző forradalmak sablonjainak erőltetése. Közismert, hogy Leninnek az októberi forradalom győzelme érdekében meg kellett vívnia harcát azzal a felfogással is, amely mereven ragaszkodott Marx tételéhez, hogy a szocialista forradalom abban az országban győz, ahol a kapitalizmus fejlődése a legmagasabb fokra emelkedett. Történelmi tény, hogy milyen nagy vereséssel járt a kínai proletariátus számára, amikor meg akarta ismételni az októberi forradalom példáját, és a forradalom csak akkor győzött — ez különben vonatkozik a jugoszláv forradalomra is —, amikor a stratégia és a taktika új formáját és a harc új módszerét tudták elfogadni. Vagy a legújabb példa: Che Guevarának életébe került, mert azt hitte, hogy a kubai példa a többi latin-amerikai országokban is megismételhető.

Az erőviszonyok realitása pedig nemcsak azt mutatja, hogy a fejlett kapitalizmus embere kevésbé vállalkozik a régi típusú forradalmi tetterre — valamelyik cinikus mondta: a részletre vásárolt hűtőszekrény vagy mosógép sokkal jobban a rendszerhez köti az embereket, mint a világ valamennyi rendőrsége —, hanem azt is, hogy általában megváltoztak a forradalmi harc föltételei, minimumra csökkentek a városi felkelések, utcai barikádharok stb. esélyei. Már Haussman azért tervezte olyan szélesre a párizsi utcákat, hogy lehetetlenné tegye a barikádok építését, 1968 forradalmi napjaiban pedig az utolsó utcakövet is fölszedték. Ezek

azonban csak külső jelei annak, hogy a régi típusú forradalom, az utcai harcok forradalma ma már elképzelhetetlen, még elképzelhetlenebb valamilyen frontális támadás a hadsereg és a rendőrség ellen. Mindezen felül — mint Edvard Kardelj tanulmánya is rámutatott — az ilyen erőszakos rendszerváltozásra vállalkozó kommunista párt szemben találná magát a nyugati tömb egész fegyveres erejével, tehát eleve kudarcra lenne ítélve.

Az erőszakos rendszerváltozás tehát lehetetlen, és nem is a forradalom egyetlen lehetséges formája. Mit tegyen tehát egy nyugat-európai kommunista párt? Rendezkedjen be az örökös ellenzékiiségre, belenyugodva abba, hogy nem tudja befolyásolni országának politikai életét, még csak szavazóinak sem tud ígéretet tenni arra, hogy érvényt szerez azoknak az elképzeléseknek, amelyekre a szavazatokat adták? Várjon a következő világháborúra, amikor majd — mint a maoisták mondták annak idején — lehetőségessé válik a kapitalizmus megsemmisítése, vagy a kapitalizmus mindent megbontó nagy válságára, ahogyan a szélsőbaloldali csoportjai most is hirdetik? Vagy inkább próbálja felkutatni annak útját-módját, hogy befolyásolja országának politikai életét, és a politikai és társadalmi rendszert próbálja fokozatosan, lépésről lépésre a szocialista átalakulás felé terelni?

Ezek voltak azok a dilemmák, amelyek rákényszerítették a nyugat-európai kommunista pártokat, hogy a társadalmi átalakulás új útjait keressék. Ezt ki kell még egészíteni azokkal a változásokkal, amelyek ennek az útnak a választását a kommunisták számára lehetővé tették. A sokfajta változás közül ki kell emelni a társadalmi struktúra és ezzel a társadalom ideológiai hajtóerőinek megváltozását, ami objektíve megadta a lehetőséget arra, hogy ezt az utat választani lehessen, másrészt a kommunista pártok megváltozását, ami lehetővé tette, hogy ezt az utat választani tudják és a szocialista pártok megváltozását, amely a szubjektív lehetősége annak, hogy ezt az utat választhatták, mert lett kivel szövetezni, hogy közös erővel megpróbáljanak változtatni a jelenlegi helyzeten. Mindezt végül még külön ki kell egészíteni a jelenlegi gazdasági válság hatásával.

A társadalmi változásokat Franciaországra konkretizálva elsősorban is arra kell felfigyelnünk, hogy mélyreható változások következtek be a lakosság társadalmi struktúrájában. Még 1960-ban is Franciaország lakosságának 45 százaléka élt falun, az azóta elmúlt 17 esztendő alatt ez a százalékarány 22-re csökkent. Szembe kell nézni azonban azzal a ténnyel is, hogy a falusi lakosság százalékarányának csökkenése nem vezetett a klasszikus értelemben vett munkásosztály létszámának növekedéséhez, többségbe kerüléséhez. Ugyanezek az adatok ugyanis azt mutatják, hogy az említett 17 éves időszakban nemcsak a földműveléssel és halászattal foglalkozók százaléka csökkent 22-ről 11-re, hanem az ipari munkások százalékaránya is 44-ről 39-re esett vissza, ugyanakkor vi-

szont 34-től 50 százalékra emelkedett a különféle szolgáltatások, dolgozóinak, valamint a szabad foglalkozásúaknak a százalékaránya. Maga ez a pusztá tény két dologra utal: egyrészt arra, hogy a klasszikus értelemben vett munkásosztály nem válik a társadalom többségévé, másrészt arra, hogy a munkásosztály fogalmát bővíteni kell, ebbe a fogalomba mindinkább be kell foglalni az úgynevezett fehérgallérosokat, vagyis azokat a társadalmi rétegeket, amelyeket annak idején nem tekintettek a munkásosztály részének. Már maga ez a pusztá tény megszabja a forradalmi harc céljainak és igényeinek megváltozását. De ugyanebbe az irányba hat az életszínvonal emelkedése, amellyel kapcsolatban a mostani választási kampány során olyan adatokat közöltek Franciaországban, mint például az, hogy az említett időszakban a kenyérfogyasztás 97 kilóról 71 kilóra csökkent, ugyanakkor a húsfogyasztás 78-ról 101 kilóra növekedett, a lakosok 12,1 százaléka helyett 30 százalékának van személygépkocsija, 9,5 százaléka helyett 25 százalékának telefonja, 19 százaléka helyett 55 százalékának fürdőszobája, 18 százaléka helyett 54 százalékának központi fűtéses lakása stb.

A társadalmi struktúra átalakításából fakadt, hogy a munkásosztály igényei változtak, ugyanakkor a munkásosztályhoz közeledtek, az elégedetlenségben melléje fősorakoztak más társadalmi rétegek. Ennek tünetei voltak, hogy a nyomor már nem olyan forradalmasító erő a „jóléti társadalomba”, mint volt, ugyanakkor olyan forradalmasító tényezők jelentkeznek, amelyekre azelőtt a marxizmus teoretikusai nem is gondoltak volna, egész a modern civilizáció által kiváltott lelki válságig és mindennek fontos csomópontjaként az öngazgatás iránt megnövekedő érdeklődéssel. A tömegbázis átalakulásával járt az is, hogy amikor a munkásosztály élcsapata, a kommunista párt a fejlett nyugat-európai országokban eljutott annak a kérdésnek az őszinte és végiggondolt feltevéséig, hogy miért nem győzött mindeddig a szocializmus, maga is kénytelen volt elindulni a változás, az átalakulás útján. Ebben a folyamatban kikristályosodtak és tudatosodtak a társadalmi átalakulásért vívott harc alapelvei is: 1) a nemzetközi kommunista és munkásmozgalmat nem lehet egy központból irányítani, nem is lehet egyszerűen átmásolni mások tapasztalatait, 2) nem létezik a szocialista társadalom építésének és az elnyomott tömegek hatalomra kerülésének egyetlen modellje, hanem minden egyes országnak és minden egyes forradalmi pártnak a saját útját kell járnia; 3) többé-kevésbé ebbe beleépült a szocializmus kelet-európai gyakorlatának bírálata is, azzal a tétellel, hogy a szocializmus építésének folyamata még sehol sincs befejezve. Több-kevesebb következetességgel ezekhez a tételekhez valamennyi nyugat-európai kommunista párt eljutott, ami előfeltétele volt, hogy levetkőzze saját dogmatizmusát és mindazokat az eszmei-politikai és gyakorlati akadályokat, amelyek ezeket a pártokat mindeddig gátolták a szocializmus sajátos útjának vállalásában.

A kommunista pártok átalakulása és dogmatizmusának levetkőzése azonban csak az egyik föltétele volt, hogy a kommunista pártok a többi baloldali párt megfelelő partnerévé váljanak. A másik föltétel, hogy a hidegháború felengedésével együtt a primitív antikommunizmus is csökkent, a kommunisták iránti álláspont pedig megváltozott. Végül a harmadik föltétel, hogy a baloldal más pártjai is átalakultak, változtak, és ezzel mindinkább közelebb kerültek ahhoz, hogy programjaikba és gyakorlati politikájukba ne csak a reformokat, a meglévő társadalmi keretek között mozgó követelések teljesítését vegyék be, hanem a társadalom átalakítását is, ami lehetővé tette a kommunistákkal való minimális közös program, a társadalmi átalakulás minimális programjának elfogadását. Ez a folyamat természetesen minden országban másként játszódott le, a fenti szabályossággal úgyszólván csak Franciaországban. Itt ugyanis a baloldal többi pártja 1972-ben létrehozta közös programját, amely a társadalom átalakulásának fent említett minimális programját és a baloldal hatalomra kerülésének előfeltételét tartalmazta.

Az időközben bekövetkezett gazdasági válság nem befolyásolta egyértelműen a baloldali pártok helyzetét és a közöttük kialakult viszonyt. A gazdasági válság ugyanis egyrészt táplálja azt az elégedetlenséget, amely a baloldal hatalomra kerülésének hajtóereje lehet, ugyanakkor azonban több szempontból bonyolultabbá teszi a baloldali pártok iránti viszonyt, sőt a baloldali pártokon belüli viszonyokat is. A baloldali pártok iránti viszony átalakulásának biztos jele, hogy megváltozik a kapitalizmus belső erőinek magatartása, mert nem érzik magukat már olyan magabiztosnak, önbizalmuk csökken, és látják, milyen nehezen birkóznak meg a problémákkal, minek következtében feladják az eddigi „liberális”, elnéző magatartást, és így ismét felújul az antikommunista propaganda, fokozódik a külső és belső nyomás a kommunista pártok visszaszorítása érdekében. Másrészt a gazdasági válság megbontja a baloldal pártjai között a kapitalizmus fejlődésének viszonylag nyugalmas és „optimista” korszakában kialakult viszonyt. Amikor ugyanis a munkásosztály elégedetlensége fokozódik, kialakul annak előfeltétele is, hogy meginduljon az eltávolodás a radikálisabb követelésekhez közelebb álló kommunisták meg a kevésbé radikális szocialisták között, vagyis a minimális program kezd elégtelen lenni a kommunisták számára, és túl sok a társadalom radikalizálódásától idegenkedő más baloldali pártok számára. Ez volt a sajátos társadalmi helyzet a franciaországi parlamenti választások előtti időszakban.

2.

A választások központi jellegzetessége az általunk vizsgált szempontból, hogy a társadalom és a kommunista párt, valamint szövetségeseinek átalakulása sem volt elegendő ahhoz, hogy megváltozzon a kommunista

párt helyzete a választási küzdelemben, még kevésbé ahhoz, hogy a kommunisták kormányra, a baloldal hatalomra jusson. A jobboldal és a kormánytöbbség éppúgy folytatta ellene a kampányát, mintha a kommunista párt semmit sem változott volna, a legképtelenebb antikommunista jelszavakat ráncigálva elő a lomtárból, szövetségeik pedig vagy egyáltalán nem fogadták el a vele való szövetséget, vagy csak a nekik megfelelő mértékben, csak annyiban, amennyiben ez a szövetség bizonyos hátsó számításokkal érdekében állott, tehát a szövetséget pusztán taktikai kérdésnek tekintették, nem pedig stratégiaiának, hogy összeegyeztessék a jövőre vonatkozó elképzeléseket, és a jövőendő képéből kiválasszák azt, ami a képet alkotó mozaikkockák közül számukra közös.

A jobboldal választási tétele az volt, hogy „a szocializmus egy”. Ezt a szocializmust pedig azonosították az 1956. évi magyarországi vagy az 1968. évi csehszlovákiai eseményekkel, vagy éppen a sztalinizmussal, még azt sem véve figyelembe, hogy azóta sok minden megváltozott, még Kelet-Európában is, a Francia Kommunista Párt pedig semmiképpen sem azonosítható a szocializmus semmilyen külföldi modelljével. Éppen ezért nem egyszerűen választási propaganda, hanem a változások fölötti szemet hunyás is kellett ahhoz, hogy a választási kampány során mindvégig „kollektivizálást” emlegessenek a kommunista párt programjával és politikájával kapcsolatban, hogy ijesztgessék a kisiparosokat és kiskereskedőket, elfeledkezve még arról is, hogy a kisipar és a kiskereskedelmet maga a kapitalizmus számolja fel, fenyegetőzzenek, hogy a kommunisták kormányra kerülése a szabadság felszámolásával, az ország függetlenségének feladásával járna. Ugyanebből a forrásból fakad a szocialisták ijesztgetése, hogy még sehol sem maradt meg a szocialista párt ott, ahol a kommunisták hatalomra kerülnek. És ebben a tekintetben számíthattak egész Nyugat támogatására, hogy érvelésük és ijesztgetésük közben hivatkozhasanak az ország nemzetközi gazdasági és politikai kapcsolataira, arra, hogy Nyugat amúgy sem engedné meg a kommunisták kormányra kerülését stb. Világos, hogy a propaganda ilyen formája ellen nehéz volt érvekkel harcolni, hiszen — éppúgy, mint az osztályharc legkiélezettebb korszakaiban — a reális osztályérdekek kerültek előtérbe, amelyekkel szemben tehetetlen minden érv, és amelyek — mint azt annak idején már a marxizmus klasszikusai kimutatták — sohasem tartoznak vagy csak részben tartoznak az ész birodalmába.

De a kommunisták nem is a tökéletes társadalom osztályérdekekből fakadó érveit akarták megdönteni, hanem kiindulópontjuk az volt, hogy a tömekeket kell megnyerni a szükséges és a tömegek által is felismert változásokhoz. Ehhez kellett volna azonban a baloldali szövetség, a tömegek olyan összefogása, amely elegendő lett volna a parlamenti többség megszerzéséhez. Az előző években úgy tűnt, hogy a francia kommunisták megtalálták azt a módszert, amely hozzásegítheti őket ehhez a parlamenti többséghez. A kommunista párt ugyanis attól kezdődően, hogy

1958-ban az Ötödik Köztársaság és választási rendszerének bevezetése utáni első választásokon mindössze tíz parlamenti képviselőt szerzett, fokozatosan erősödött és még gyorsabban növekedett a baloldali pártok — a kommunisták, a szocialisták és a baloldali radikálisok — szövetségének ereje és befolyása. 1973-ban a parlamenti választásokon a baloldali pártok jelentős erővé váltak, 1974-ben Mitterrand, a baloldal közös elnökjelöltje mindössze 1 százalékkal maradt le a győztes Giscard d'Estaing mögött, 1976-ban viszont a baloldal már megnyerte a megyei, 1977-ben pedig a községi választásokat. Ilyen előzmények után mindenki biztosra vette a baloldal győzelmét a parlamenti választásokon is.

Ekkor következett be a nagy fordulat: 1977 szeptemberében a baloldali pártok szövetsége felbomlott. Formálisan azért, mert nem tudtak megegyezni az 1972-ben aláírt közös program időszerűsítésének kérdésében. A legfőbb ellentét az államosítások kérdésében robbant ki, a kommunisták mintegy 700 további vállalat államosítását követelték, a szocialisták csak kétszáz-egynéhányba voltak hajlandók beleegyezni, a CFDT szakszervezet által beterjesztett kompromisszumos javaslat pedig mintegy 400 vállalat államosítását ölelte föl. Nyilvánvaló azonban, hogy a szakadás mögött mélyebb okok rejtettek. Erre utal a baloldali pártok közötti kölcsönös vádaskodás. Marchais, a Francia KP főtitkára a párt januárban tartott országos értekezletén a szakadás okát abban látta, hogy a Szocialista Párt közelebb került a Szocialista Internacionálé többi pártjához és a társadalmi átalakulás gondolatát mindinkább a „válság irányításának” elképzelésével, vagyis a meglévő társadalmi keretek között mozgó programmal cserélte fel. A szocialisták ezzel szemben azzal vádolták a kommunistákat, hogy megijedtek a Szocialista Párt erősödésétől és attól, hogy a baloldalon belüli erőviszonyok az ő rovásukra alakulnak. Az igazság az, hogy a szakadást több ok idézte elő. Rendkívül érdekes volt a választási kampány napjaiban, március 9-én a *Le Monde* című tekintélyes francia napilapban Michel Rocardnak, a Szocialista Párt feltörlőben lévő fiatal vezetőjének elemzése. Az elemzés ugyanis két dologra világított rá. Egyrészt arra, hogy a szocialistáknak van távlati elképzelésük a társadalom átalakításáról és a demokrácia bővítéséről, tehát továbbra is megmaradnak a mellett a program mellett, amely érintkező pontokat kínál a kommunistákkal. Ugyanakkor azonban rávilágított arra is, hogy a baloldali pártok között milyen fontossá vált a belső erőviszonyok kérdése, vagyis az, hogy a baloldali szövetségen belüli helyzetet a szocialisták vagy a kommunisták határozzák-e meg.

A baloldali szövetség felbomlását tehát mindenképpen az diktálta, hogy egyrészt a kommunisták — mint mondtuk — a gazdasági válság hatására, a munkásosztály nyomására kénytelenek voltak erélyesebb és radikálisabb követeléseket megfogalmazni, amelyeket a többi baloldali párt már nem tudott magáévá tenni, másrészt viszont a baloldali szövetség fennmaradásához okvetlenül a kommunistáknak is meg kell tenniük a

következő lépést: megtalálni annak módját, hogy akkor is érvényesítsék elképzeléseiket, amikor nem ők képezik a baloldal legerősebb pártját, amikor a vezetést sok tekintetben kénytelenek átengedni a szocialista pártnak, vagyis a kommunistáknak azután, hogy elfogadták a többi demokratikus erővel való szövetség gondolatát, még el kell fogadniuk azt is, hogy ebben a szövetségben a vezető erő a szocialista párt. De mindez már a szakadás okainak elemzéséhez tartozik. A tény maga világos: a baloldali pártok külön-külön, sőt egymás ellen indultak a parlamenti választások első fordulójában. Ebben a helyzetben a kommunisták számára egyetlen lehetséges út az volt, hogy igyekeznek minél több szavazatot és mandátumot szerezni maguknak, hogy a baloldal olyan döntő erejévé váljanak, amely befolyásolni képes a Szocialista Párt politikáját is, vagyis amely nem játszik alárendelt szerepet a baloldali szövetségen belül. Ennek érdekében a választási kampány során a tömegek elégedetlenségéből fakadó érveket éppúgy bevezették, mint az új igényekből s a megváltozott társadalmi helyzetből fakadó követeléseket. Az elégedetlenségből fakadó választási érvük volt a munkanélküliség növekedése, a munkásosztály vásárlóerejének csökkenése, a szinte már klasszikus forradalmi napokra emlékeztető követelés: „fizessenek a gazdagok” stb. Az új igényekhez való közeledés pedig elsősorban abban látszott, hogy a Kommunista Párt, amely még 1972-ben is a közös program kidolgozásakor csak fenntartással fogadta el az öngazgatást, most az öngazgatás követelésének legerélyesebb és leghatározottabb hirdetője lett.

Az eredmény ismert. A francia választások első fordulójában a baloldal, a szélsőjobboldallal együtt, a szavazatoknak csak 48,6 százalékát szerezte meg. A választási eredmények körül voltak bizonyos kételyek, és a baloldali pártok joggal hozták fel azt is, hogy az eddigi kormánytöbbség „legyőzött kisebbséggé” alakult át, hiszen a kormánypártok együttesen a szavazatoknak csak 46,5 százalékát szereztek meg. De ez nem változtatott a lényegen; a baloldal nem kapott annyi szavazatot, mint az egy évvel ezelőtti községi választásokon. Ennek oka nyilvánvalóan abban keresendő, hogy a baloldali pártok egymás ellen is küzdöttek és a baloldal egységének megbomlása a győzelem kilátásait csökkentette, és ezzel éppen azok körében keltett elégedetlenséget, akiknek a községi választáson aratott győzelmet köszönhetik. Mindjárt az első fordulót követő napon a három baloldali párt levonta a tanulságokat, és gyorsan megegyezésre jutott. Ennek a megegyezésnek a lényege az, hogy legfeljebb kissé enyhítve, de elfogadták mindazokat a követeléseket, amelyeket a Kommunista Párt a gazdasági válság és a munkásosztály elégedetlenségének nyomására megfogalmazott. Így, többek között, a minimális bérek 2400 frankra való emelését, évi 500 000 új munkahely megnyitását stb. A fő kérdésben, az államosítás kérdésében azonban megelégedtek általános megállapításokkal, amelyek nem tudták leplezni, hogy az ellentétek megmaradtak. Ugyanakkor a baloldali radikálisok köve-

telésére elfogadták a kis vállalatok és a kisipar, kiskereskedelem támogatásának tételét. A leglényegesebb a megállapodásban az volt, hogy ki-mondták: a három baloldali párt kész közös kormányt alakítani a választási győzelem esetén, és megfogalmazták ennek az alakítandó kormánynak a közös programját is.

A második fordulóra létrehozott megállapodás, a baloldali választási szövetség azonban már elkésve jött, és nem volt elegendő ahhoz, hogy a baloldal parlamenti többséghez jusson. Az eredmények nyilvánvalóak. A Kommunista Párt megerősödött, 12-vel növelte képviselőinek számát, és olyan erős párttá vált, amilyen 1956 óta sohasem volt. Az ellenzék előretört a parlamentben, a kormánypártok parlamenti többsége 121-ről 89 mandátumra zsugorodott, de a kormánypártok győztek. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy sem ideológiailag, sem gyakorlatilag, sem pedig politikailag nem volt meg a feltétele a baloldal kormányra kerülésének. Ideológiailag azért, mert lassan alakul a baloldali pártok elméleti elképzelése a világról, a jövőről, egyrészt, mint mondtuk, a kommunisták csak most jutottak el az önigazgatás igenléséig, ugyanakkor másrészt napirendre került a baloldali szövetségen belüli hegemonia kérdése, és a gazdasági válság iránti eltérő magatartás csak tovább nehezítette, hogy a baloldali pártok ideológiailag közös álláspontra jussanak. Gyakorlatilag az 1977. szeptember 22-én bekövetkezett szakadás után a második fordulóra létrejött választási megegyezés nem volt elég meggyőző ahhoz, hogy elegendő legyen a tömegek megnyerésére, hogy olyan átütő erővel bírjon, mint amilyennel a közös program a községi választásokon rendelkezett. Végül politikailag: részben a baloldalon belüli ellentétek, részben az antikommunista ijesztgetés és propaganda, de ezenfelül is sok más társadalmi-politikai és ideológiai ok hatására a francia választók tömege ez alkalommal a meglévő társadalmi rendszeren belüli reformok és nem a társadalom átalakítása mellett foglalt állást.

*

A tanulságok levonása a francia kommunisták dolga, és ez már most folyamatban van. A további fejlemények pedig sokban a napi politika birodalmába tartoznak. Itt csak néhány mozzanatra mutatnánk rá. A választási kampány ugyanis a következő tanulságokat kínálja:

1) Az eurokommunizmus irányvonalának elfogadása fontos lépés a nyugat-európai szubjektív erők képesítésében arra, hogy végrehajtsák a kapitalista társadalom átalakítását, vagyis hogy hosszú évek pangása után ismét napirendre tűzzék a társadalmi átalakulást, a szocializmus győzelmének kérdését. Ennek a feltételelesen és fenntartással eurokommunizmusnak nevezett irányvonalnak az elfogadása azonban önmagában még nem szavatolja a társadalmi átalakulást, és egyáltalán nem jelenti azt, hogy a tőkés társadalom felszámolása olyan gyorsan bekövetkezik, mint ahogy

azt annak idején a forradalmi napokban a kommunista pártok jósolgatták. Ez különben eddig sem volt vitás — bizonyította az olyan pártok esete, mint a Brit Kommunista Párt stb. A francia választások eredményének hatására ez a tétel csak azzal bővült, hogy a társadalom átalakítása nehéz feladat még az olyan kommunista párt számára is, amelynek ereje és társadalmi helyzete folytán esélye van a társadalmi átalakítás végrehajtására.

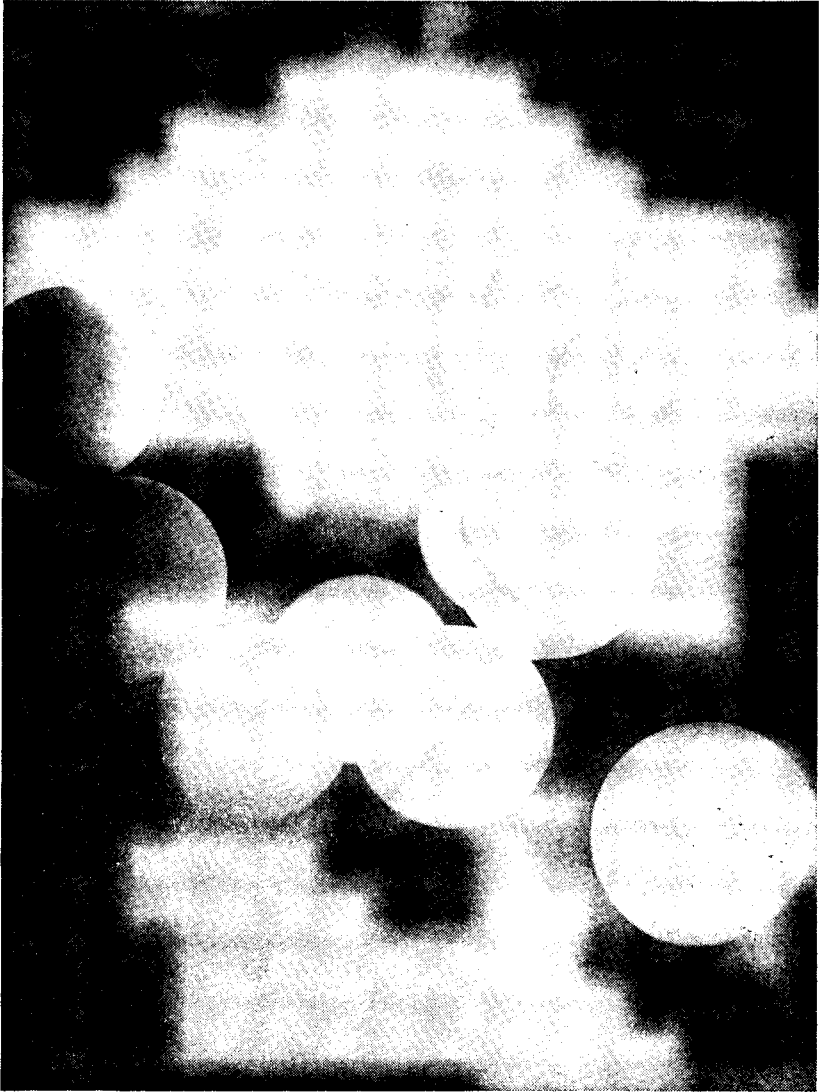
2) A választási és a parlamenti harc számtalan tényező bonyolult eredője. A választók hangulata ugyanis sok mindennek hatására alakul. Többek között számolni kell a külső és belső erők által nagy pénzüsszegek bevezetésével folytatott antikommunista kampánnyal — nem vitás, hogy a baloldal ellen szólt az is, hogy a parlamenti választások második fordulójában olyan kevesen tartózkodtak a szavazástól, mint még soha a francia parlamenti választások történelmében, hiszen ez azt mutatja, hogy a jobboldalnak éppen azokat a tömegeket sikerült az antikommunista propagandával mozgósítani, amelyek hagyományosan „apolitikusak”, tehát hagyományosan tartózkodtak még a szavazástól is. A Francia Kommunista Párt az elmúlt években olyan modern párttá vált, amely fel tudja venni a harcot az effajta propagandával — sőt általános vélemény szerint Marchais, a Francia Kommunista Párt főtitkára új típusú politikusként valóságos tévécsillaggá lett —, de még így is nehéz felvenni a harcot a tömegtájékoztató eszközök összesített propagandájának offenzívájával.

3) A jobboldal egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy a szocializmus világszerte megváltozott, hogy a kommunisták ma Nyugat-Európában egészen mások, mint valaha voltak, nem hajlandó az új típusú kommunista pártokkal hadakozni, hanem támadásait még mindig a már csak a képzeletében élő kommunistákra összpontosítja, ami szükségessé teszi a kommunista pártok taktikájának alkalmazkodását is ehhez a tényhez.

4) A demokratikus erők összefogásában a kommunistáknak számos problémával kell megbirkóznuk a szövetségeseikkel való viszonyban, és a szilárd szövetség létrehozása megköveteli a kommunisták meg a többi baloldali párt további átalakulását, mert a szövetség csak így lehet őszinte és fenntartás nélküli.

5) A választási csata lezajlása után várható a belső társadalmi harcok fellángolása már azért is, mert szertefoszlott az a remény, hogy a baloldal választások útján hatalomra kerül és megoldja a problémákat. Jellemző, sőt majdnem megdöbbentő adat: Franciaországban 200 gyár állott a munkások megszállása vagy bezárás előtt, és csak arra vártak, hogy a választási csata eldőljön. A baloldal valamennyi pártjának alkalmazkodnia kell ehhez az új helyzethez. A kommunistáknak tisztázniuk kell, hogy mennyiben folytatják a harc parlamenti formáját és a szak-szervezetekkel együtt mennyiben karolják fel a parlamenten kívüli harci

módszereket. De ugyanígy a viták egész sorának kell eldőlnie a többi baloldali párton belül is, hogy ennek eredményeként tisztázódjon: mi lesz a baloldali szövetség, a demokratikus erők összefogásának sorsa.

Bálint Béla: N°3.

MOST

Walter Benjamin történetfilozófiája

RADNÓTI SÁNDOR

Walter Benjamin egész filozófiai életművét — jelentőségét és problémáit egyaránt — a jelen idő (Jetztzeit), a *Most* szempontjának páratlanul hangsúlyos kiemelésével jellemezhetjük. A múlt, mint a jelen előtörténete és csakis mint a jelen múltja, éppoly szenvedélyesen foglalkoztatja a *Szomorújáték*-könyv, mint a *Párizs-Baudelaire*-vázlatok szerzőjét. Utópizmusa különös őszinteséggel utal egy ilyen módon fölfogott múltra és csak a múltra, sohasem a jövőre — ezért nem vezet utópiához. A jelen idő áll a világtengelyében, s ez a jelen idő, a *fennálló*, radikálisan elutasíttatik. Hogyan lehetséges ez? Benjamin hallgat arról, amiről nem tud beszélni. „Aki tudni akarja, hogy milyen a ‚megváltott emberiség‘ állapota, milyen feltételeknek van alávetve ennek az állapotnak a létrejötte, s mikor kell vele számolni, olyan kérdéseket tesz föl, amelyekre nincs válasz. Ugyanilyen joggal kérdezhetné, milyen színei vannak az ibolyántúli színeknek”¹ — írja. S ugyanígy a múlt „valódi” képét eloszlathatatlan felhő fedi. „Történelmileg artikulálni a múltat nem azt jelenti, hogy megtudjuk, hogyan is történt voltaképpen.”² Számára elfogadhatatlan a historizmus történelemkoncepciója, amelyben a *tények* végtelen felhalmozásából az összefejlődés végtelen haladása bukkan elő. Az idő, amely e képzeteknek megfelel, „üres és homogén”. A haladás „perdöntő” bizonyítéka: a technika öles léptei. Nemcsak holmi polgári liberális koncepció kritikája ez a leírás — éppoly joggal fordítja szembe a munkásmozgalommal is. „A szociáldemokrácia elméletét és még inkább gyakorlatát egy olyan haladásfogalom határozza meg, amely nem a valóságban igazolódik, hanem dogmatikus követelést tartalmaz. A haladás, ahogy azt a szociáldemokraták elképzelik, először is magának az emberiségnek (nem csak készségeinek és tudásának) gyarapodása. Másodszor, befejezhetetlen folyamat (az ember végtelen perfektibilitásának megfelelően). Harmadszor, mint lényegileg feltartóztathatatlan (mint önmagától egyenes vagy spirális pályát befutó) folyamat érvényesül.” „Semmi na-

gyobb mértékben nem korrumpálta a német munkásságot, mint az a meggyőződése, hogy az árral úszik, A technikai fejlődés jelentette az ár irányát, amellyel úszni vélt. Innen csak egy lépés volt az az illúzió, amely a technikai haladás törvényének megfelelő gyári munkát politikai eredménynak tüntette fel.”³ Ki ne ismerné fel a faktumok halmát halomra rakó haladás bírálataiban a 20-as évek forradalmi elméletének, főképp Lukács György *Történelem és osztálytudatának* másfél évtizedre elható közvetlen impulzusát? A Fuchsról szóló tanulmány részletesebb szociáldemokrácia-bírálatát a hatásnál is továbbmegy, amikor egyenesen átveszi Lukács Engels-bírálatát.⁴ Marx és a 20-as évek forradalmi örökségét használja fel akkor is, amikor „a történelmi megismerés szubjektumát magában az elnyomott, a harcoló osztályban” ismeri fel.⁵ Az osztályharc perspektívája a forradalom. Ezek azok az általános keretek, amelyeket Benjamin *fenntart*, amikor történetfilozófiája alapjait összefüggően akarja felvázolni. Ami az utóbbi kettőt illeti, valóban csak fenntartásról van itt szó, mert az osztály, az osztályharc kategóriáira Benjamin csak emlékeztet, mint koncepciója elmozdíthatatlan pilléreire, de újrafelfejtésükre, jelenbe konkretizálásukra nem vállalkozik. Hiányzik azonban a *Párizs-Baudelaire-vázlat* itt-ott bizonytalanul előbbre merészkedő léptekinek mankója az árgazdálkodás, a polgári világ szükségyszerű megingása. Ezen a helyen Benjamin elszakítja magát a 20-as évek köldökzsinórjától. Leszámol minden, a fennálló megsemmisítésével kapcsolatos szükségszerűvel, s történelmi perspektíváját nem vetíti be a történelembe, mint dinamizmusának teloszát. S ahogy előre sem, úgy a múltba se. Ezért a *hagyomány* kettős értelemben válik problematikusá Benjamin számára. Az első a „haladás” előzményeinek üres és homogén hagyománya, amelytől sem a hurrá, sem — mint Baudelaire-nél — a katasztrófa-tudat reakcióformáiban nem tagadható meg a „mindig ugyanaz” érzése, mely az örök visszatérésben találta meg e maga — különféleképpen árnyalt — ideológiáját. Benjamin ezzel a hagyománnyal szemben joggal mondja: „Az elnyomottak tradíciója arra tanít, hogy a ‚kivételes állapot’, amelyben élünk, — a szabály.”⁶ A történelmi probléma, amely Benjamin gondolatmenetének rugója, a faszizmus ellenségeinek ájult tehetetlensége. Oka a haladásgondolat, ennek alapján tömegbázisukba vetett vak bizalmuk, s a beilleszkedés a kontrollálhatatlan apparátusba — ugyanannak a dolognak három oldala.⁷ Benjamin megalapozottan sejti, hogy a faszizmus és ellenségei között filozófiailag nincs oly mély ellentét, amely megtámadhatná a polgári társadalmat is a faszizmus megsemmisítésével együtt. Ezt a konzekvenciát akkor is le kellett vonnia, ha természetesen eszé ágában sem volt a rettegés birodalmának polgári élete és a normál polgári élet között valaminő embertelen azonosságjellet tenni. De —: „A csodálkozás azon, hogy azok a dolgok, amikkel találkozunk, a XX. században ‚még’ lehetségesek, teljesen filozófiátlan.”⁸ A történelem ebben az értelemben vett kontinuitását a forradalmi cselekvésnek s a fennállót

el nem fogadó gondolkodásnak meg kell semmisítenie. E kontinuum hagyományával szembeáll a történelem a fennálló tagadása szempontjából konstruált hagyománya, amelynek meg kell próbálnia, hogy kivonja magát az eszközzé kisajátítás megújuló kísérleteiből, amelynek újra s újra le kell gyűrnie a konformizmust. „*A holtak sincsenek biztonságban az ellenség előtt, ha az győz. És ez az ellenség nem szűnt meg győzni.*”⁹

Benjamin történetfilozófiai summájának alighanem legfontosabb problémájához jutottunk. A mai világban — s ez a mindig ugyanaz néhány történelmi tapasztalatával haladottabb Benjaminénál — a fennálló radikális tagadói nem szűnhetnek meg keresni a politikai s ökonomiai átmeneti formákat, még kevésbé a mindennapi élet érintkezési és termelési viszonyaiban föl-fölbukkanó radikális szükségleteket s ezek integrálásának lehetőségét, de a lehetőség bizonyosságát s hitét nem méríthetik máshonnan, mint az emberi nem múltjából, az ott felhatalmazott, kidolgozott s megörökített nembeli értékekből. Ha tetszik, Benjamin szavaival ez „a remény múltból kipattanó szikrája”,¹⁰ de biztosítéka — biztosítéka s egyben az elit-közösségek arisztokratizmusát magába rejtő veszélye — a mában van: hogy legyen, aki újraértékeli ezeket az értékeket. De a holtak sincsenek biztonságban az ellenség előtt, ha az győz. És ez az ellenség nem szűnt meg győzni. A múlt nem lehet az objektívált nembeli értékek *rezervátuma*, mert ezzel ezeknek az értékeknek vagy olyan fetiszizálásához jutunk el, amely a jelenhez kapcsolódásában emelkedettebb ugyan, de elvileg nem különbözik a történelmi összfejlődés végtelen progresszusától, vagy olyan fetiséhez, amely immár nem kapcsolódik a jelen történelméhez, csak néhány értékörző individuum hiábavaló-hősies tartásához. A múlt értékei valóban a mosthoz tartoznak, s állnak vagy buknak azon, hogy funkcionálnak-e, s hogyan funkcionálnak *most*. De ez a most szélesebb kategória, mint Benjamin gondolta.

Kritikai megjegyzéseinket azzal kell kezdenünk, hogy Benjaminsal a jelen szempontjából állandóan újrakonstruált, a történelmileg szüntelenül újraartikulált múlt lehetetlenné teszi, hogy egyáltalán megragadja a történelem kidolgozott értékeit. A *Szomorújáték*-tanulmány egyedül megmenthető totalitásának, az eszmemonásznak az elgondolása él tovább, amikor a most szempontjából kikristályosodott történelmi monász, maga az interpretáció válik egyedül megragadhatóvá. „Csak a történetírásnak jut osztályrészül az adomány, felszítani a remény múltból kipattanó szikráját” — hangzik az előbb félig idézett mondat teljes szövege. A monász, a múlt történelmi artikulációja: „A történelmi materializmus számára ez a múlt egy képenek rögzítését jelenti, ahogy az a veszély pillanatában a történelmi subjektum előtt megmutatkozott.”¹¹ A korai főművel való összefüggésre utalás ellenére is talán meglepő Benjaminsal, a kultúrfilozófustól, hogy szigorú rostáján a kultúrjavak is fennakadnak. Arra kell gondolnunk, hogy abban valóban egységes Benjamin ambivalens esztétikája, hogy a műalkotások — tekintse őket autonómnak

vagy nem autonómnak — csak a most szempontjából jelentenek történelmi tanúságot s nem egy, az egész történelmen végighúzódnó értékteremtő processzus értelmében. A feladotokat hagyományozó *folyamat* létét Benjamin gyanakvással utasítja el. Nem ellentmondás tehát, ha gyanakvó szeme a felhalmozódó kultúrjavokban a mindenkori győztes zsákmányát fedezi föl, amely „soha nem lehet a kultúra dokumentuma anélkül, hogy ne lenne egyúttal a barbárságé is. És ahogy maga sem, ugyanúgy áthagyományozásának folyamata sem mentes a barbarizmustól.”¹² Benjamin más műveiből tudjuk, hogy az interpretáció mindig kiragadhat a múltból — monásként — műalkotásokat, de a kultúrjavak e koncepciója azzal fenyeget, hogy nemcsak a remény szikrájának végső kialvása, hanem a veszély pillanatában felvillandó emlékezet is beárnyékolhat, még több, eltörölhet a föld színéről objektivációkat. Nem az emlékezet végtelen s valóban mindig a jelenre vonatkozó flexibilitását vitatnám itt (amit e tekintetben Vergilius és Homérosz történelmi „helycseréjén”, Bach fölfedezésén, Bossuet elfelejtésén stb. szemlélhetünk), hanem azt, hogy a szóródó interpretáció-monász kétségessé teszi az emberiség emlékezetének, mint mindenkor újra konkretizálандónak, de mint *egységnek* a létezését. A történelem benjamin fogalma még inkább mutatja az itt jelentkező problémát: nemcsak a „haladás”, a fakticitás jogos kritikája ez, hanem kétségessé válik az objektív történelmi folyamatok egyáltalában való lehetősége. Persze: a múlt e képe végül is egy olyan veszély pillanatában mutatkozik meg, amelynek utolsó konzekvenciája az egész múlt és emlékezet felszámolása. Benjamin csekély érdeklődést mutat egy megváltás nélküli végtelen haladás, az ember termelési képességének végtelen fejlesztése, a természeti korlátok végtelen visszaszorítása iránt, a munkát nem tekinti önértéknek, s keserű szavakkal szól azokról a technokratikus-vulgármárxista elképzelésekről, amelyekben „a munka... a természet kizsákmányolásához vezet, amit naiv elégtétellel állítanak szembe a proletariátus kizsákmányolásával”.¹³

Benjamin állandóan újrarendeződő, tökéletesen rugalmas múlt-fogalma végül is mindig a mosthoz *mint pillanathoz* méri magát. Nem idegen tőle a nagy forradalmak új naptárt nyitó gesztusa. „A történelem olyan konstrukció tárgya, amelynek ideje nem az üres és homogén idő. Így volt Robespierre számára az antik Róma Most-tal terhes múlt, amit a történelem *kontinuumától kiszakított.*” (Kiemelés — R.S.)¹⁴ Benjamin perspektívája, forradalom-fogalma: a történelem kontinuumának szétrepesztése. Ebbe az elképzelésbe a jelen, mint *átmenet*, nem fér bele. Ezért a Stillstand kategóriájában a módszertani elv szinte felülkerekedett a kategória realista önismeretén, azon, hogy éppen egy Stillstand terméke, egy olyan világé, amelyben az el nem idegenedett jövőhöz való *átmenet* rajzolatai alig észrevehetően borzolják az állóvizet. „A történelmi materializmus híve nem mondhat le a jelen olyan fogalmáról, amely nem átmenet, hanem az időben beáll és állva marad (zu Stillstand gekommen).

Mivel éppen ez a fogalom definiálja azt a jelent, amelynek szereplője számára ő történelmet ír.¹⁵ Valójában éppen fordítva van: ha számos újra s újra számbaveendő érv szorítja is sarokba — s Benjamin nem egy érve ilyen —, mégsem mondhatunk le az átmenet fogalmáról, lehetőségének kereséséről, a jelenről mint közvetítésről. A Benjaminra legfőképp ható kortársak, a *Történelem és osztálytudat* Lukácsa és *Az utópia szelleme* Blochja számára a *most* egyként az összefolyamat mozzanata. S legyen bármennyire is különböző Lukács utólag mitikusnak bizonyuló s Bloch eleve az utópiát rehabilitálni kívánó megoldása, abban meg egyeznek, hogy a múltra vagy jövőre irányuló *kontempláció* a jelen „káros terét” teremti meg. Az „átélt pillanat sötét” — ahogy Bloch szépen mondja.¹⁶ Vagy hogy a probléma költői összefoglalását idézzük — József Attilától:

Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág
ami van, széthull, darabokra.

E széthullt darabok mozaikjának kompozíciós elve csak teológiai lehet. Benjamin gondolkodói nagyságára jellemző, hogy ő a kevesek egyike, aki megoldása e jellegét számos társával ellentétben nyíltan kimondja. „Mint ismeretes, volt állítólag egy olyan automata, amely egy sakkjátékos minden lépésére olyan ellenlépéssel válaszolt, amely biztosította számára a játszma megnyerését. A tábla előtt, amelyet jókora asztalra tettek, egy bábu ült, törökös öltözetben, vízpipával a szájában. Tükörrendszer segítségével azt az illúziót keltették, hogy az asztal minden oldalról átlátszó. Valójában egy púpos törpe ült benne, aki mestere volt a sakkozásnak, és ő irányította a bábuk kezét zsinórok segítségével. Ennek az apparátusnak a pandánját megtaláljuk a filozófiában is. Mindig nyerni fog az a bábu, akit történelmi materializmusnak hívnak. Bátoran felveheti a versenyt bárkivel, ha szolgálatába fogadja a teológiát, aki manapság tudvalevően kicsi és csúnya, s különben sem szabad mutatkoznia.”¹⁷ Benjamin gondolkodásában a megmaradó és megoldáshoz vezető teológiai mozzanat a megváltás. Szekularizált teológia ez, hiszen Benjamin számára nyilvánvaló: a megváltás csak társadalmi cselekvés, csak emberek tette lehet, amelyet a minden nemzedékben meglévő *gyenge* messiási erő vihet végbe. Marcuse a következőképpen jellemzi ezt az eszmét: „a messianizmus a történelmi igazság megjelenési formája lett, a megszabadított emberiség csak mint a fennálló radikális (s nem pusztán meghatározott) tagadása képzelhető el, mert a fennálló hatalma alatt maga a jó is tehetetlenné és cinkossá vált.”¹⁸ Benjamin így vonja ki magát a minden ellentendenciát feldolgozó s a maga részévé olvasztó monolit elidegenedés szorítása alól. El kell ismerni: azzal, hogy nyilvánvalóvá vált, az ember szabadságküzdelmét nem lehet pusztán racionális

érdekrögökre visszavezetni, a felszabadulás perspektívája statikus helyzetben valóban közel került a megváltás perspektívájához, a radikális szükséglet pedig a messiási erőhöz. Két dolgot azonban lehet mondani Benjamin koncepciója ellen.

Az első emberképre vonatkozik. Számára az ember szenvedés és boldogság szövvényébe vetett. A boldogság kivezet abból a rendből, amelynek egyedüli konstitutív fogalma a boldogtalanság és a bűn — írja Benjamin korai, 1921-es tanulmányában, a *Sors és karakterben*.¹⁹ S visszhangzik erre a késői *Teológiai-politikai töredék*, amely a messianisztikus természet ritmusának nevezi a boldogságot. A boldogság nem a megváltás kategóriája, de a halk közeledéséé.²⁰ Téziseiben pedig így ír: „Az a boldogság, amely kívánságunkat fölkeltheti, csak a levegővel adott, amit belélegzünk, emberekkel, akikkel beszélhetünk, asszonyokkal, akik nekünk adhatnak magukat. Más szóval a boldogság képzelet elválaszthatatlanul együtt hangzik a megváltással. A múlt képzeletével, amivel a történelemnek dolga van, ugyanez a helyzet. A múlttal együtt jár egy időindex, aminek segítségével a megváltásra utal.”²¹ A boldogság azonban — amely Benjaminsal a társadalmi megváltás analogonja az ember profán s egyedi életében —, mint az ember életvitelének centrális kategóriája, messzemenően problematikus. Problematikáját Heller Ágnes elemzése világitották meg, illetve foglalták össze.²² Megmutatták, hogy a boldogság, mint alapvető életelv, mint beteljesült állapot ideálja, a statikus társadalomhoz kötött, s csak ott lehetséges. Másodszor, megmutatták pillanatkarakterét a modern életben, a boldogság pillanatokra redukálódását, amely — igaz — e pillanatok erejéig végtelen állapotnak tűnik. Ha Benjamin Leszkov-tanulmányának a zárt — statikus — közösségek utáni nosztalgiájára, ha „az osztály nélküli társadalom a közösség tudata alatt elraktározott tapasztalatainak” jelentőségére gondolunk Benjaminsal koncepciójában,²³ akkor a statikusság nem is tetszik távol esőnek elképzeléseitől. Analogonját újra megtaláljuk társadalmi megváltás-képében, amelyet — helyesen — úgy szekularizál, hogy megtisztít minden embertől független történelmi és történelmen kívüli teológiától, de amely az ő számára a történelmi dűnamisz, az egész történelem végét jelenti.²⁴ Másodszor, az ideál, a boldogság, pillanat-karaktere is benyomul Benjaminsal elképzelésébe. Magának a Mostnak a pillanat volta is ezt készíti elő, hiszen ebbe „robbanhatnak bele a messiási szilánkjai”. A jövő „minden másodperce kiskapu”, amelyen a Messiás beléphet. A forradalom pedig „tigrisugrás” „a történelem szabad ege alatt”.²⁵ Természetesen nevetéses volna azt hinni, hogy Benjamin ne tudná: az antik ember boldogságképe — amellyel egyébként egy egész korai kéziratában foglalkozott²⁶ — méretlen mély távolságban van a maitól. Mégis, e visszahozhatatlan, a kozmoszsal együtt lélegző beteljesülésre teszi föl emberképét: már csak azért is elkerülhetetlen egész életművén végighúzódo rezignációja. Rezignáció, amellyel szembe csak a krédót lehet állítani.

A messianisztikus koncepció erős támasztéka, az, hogy Benjamin *Téziseiben* nem vizsgálja a fennállót tagadó történelmi szubjektum mibenlétének kérdését, hanem a tértelenség minden nyomasztó jele ellenére adott-nak tekinti. Célja az ájultságból való felébresztése s nem újra végiggondolása s újrastrukturálása. Más oldalról a történelmi szubjektum *mint probléma* — (amelyet Benjamin ebben az összefoglaló írásában nem tekint annak) — nem a messianisztikus koncepció megalapozójának, hanem létrejötte okának mutatkozik. E koncepció *rejtett* előfeltétele a polgári világot transzcendáló mozgalom hiánya s szubjektumának újra problémává válása. Benjamin nem volt vak, s kereséseit — éppúgy, mint a harmincas évek szinte minden jelentős baloldali teoretikusának útját — ez a hol titokban munkáló, egyes írásokban eltagadott, másokban nyíltan fölített kérdés irányítja. Végigkísérve Benjamin karakterisztikus filozófiai passióját, azt látjuk, hogy az időnként felbukkanó legracionalisztikusabb — persze mindig töredékes, megoldatlan — megoldáskísérletekben éppúgy, mint messianisztikus konklúzióiban a jövő visszanyerhetetlen elvesztésétől való félelem s e veszteség rezignált sejtelve bujkál. Az, amelyet *Tézisei* körül a híres kilencedik allegóriája ekképpen idéz föl: „Van Klee-nek egy *Angelus Novus* című képe. Angyalt ábrázol, aki mintha eltávolodni készülne valamitől, amit mereven néz. Szemei tágra nyíltak, szája szólni készül, szárnyai kifeszültek. Ilyen a történelem angyala. Arccal a múlt felé fordul. Ahol előttünk történések láncolata húzódik, ott ő egyetlen katasztrófát lát, amely romot romra halmoz szüntelen, s a romhalmazt lába elé sodorja. Maradna még, hogy élessze a holtakat s összefogja azt, ami szétesett. De vihar támad a Paradicsom felől, mely szárnyaiba kap és oly erővel, hogy nem tudja többé összezárni őket. E vihar föltartóztathatatlanul hajtja a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben a romhalmaz lábainál az égig boltozódik. Ez a vihar az, amit mi haladásnak nevezünk.”²⁷ Ezzel a rezignált sejtéssel áll szemben Benjamin messianisztikus krédója.

E — világi — krédónak nem lehetnek bizonyítékai. Belső alapja csak a remény, amely Benjaminsnál újra csak rezignáció és krédó szövedéke. Éppen ez az elválaszthatatlan kettősség teszi lehetetlenné számára, hogy Ernst Blochhoz hasonlóan a reményben a megváltott jövő antropológiai alapját fedezze föl. Ez a remény az, amelynek korai művészetelmélete szerint a műalkotásban egy ponton a művész magatartásával föl kell bukkannia, hogy a mű értelmét kiteljesítse,²⁸ ez az, ami miatt Andrea Pisano a firenzei Battistero kapujának egyik kazettájában látható *Reménye* előtt így szól: „Semmi sem igazabb. Ül, karjait gyámoltalanul emeli egy gyümölcs után, amely elérhetetlen marad. De mégis szárnyas.”²⁹ Ez az, ami levelei hangulatát meghatározza,³⁰ ez az, ami Kafka szavait — „Végtelenül sok remény van, csak nem nekünk” — oly jelentősé teszi számára,³¹ s ez, melyet egyszer — némi realiztikus öniróniával

— abban a paradoxonban foglalt össze, hogy „csak a reménytelenek számára van remény”.

Nem tagadható, hogy mindazok életét, keresését, eszméletét kényszerűen áthatja egy ilyenfajta remény, akik ma illúzióktól menten valódi alternatíván gondolkodnak. Ezen az sem változtatható, hogy tudják: a meztelen remény nem elegendő. Benjamin filozófiai életműve kérdés, amelyre — jobb híján — kérdéssel válaszolunk.

JEGYZET

- ¹ Idézet Rolf Tiedemann: Studien zur Philosophie Walter Benjamins. 1965 104. k.
- ² Történeofilozófiai tézisek III. Sch. I. 496. (Magyarul: *Új Symposion*, 1971. november. 348.)
- ³ I. m. XIII. 502. (Magyarul: i. h. 350.)
- ⁴ „Hasonlóképpen működnek később Engelsnél is a természettudományok, amikor Kant fenomenalizmusát a technikára való utalással véli megcáfolni, hiszen a technika sikerei révén bizonyítja, hogy a ‚magánvaló dolgok’ megismerhetők.” Eduard Fuchs... *Kommentár és prófécia*, Bp., 1968, 343. — Lukács Engels-bírálatát I.: Az eldologiasodás és a proletariátus tudata. *Történelem és osztálytudat*. 1971, 392. kk.
- ⁵ Történeofilozófiai tézisek. XII. Sch. I. 501. (Magyarul: i. h. 350.)
- ⁶ I. m. VIII. 498. (Magyarul: i. h. 349.)
- ⁷ Vö. i. m. X. 499. (Magyarul: uo.)
- ⁸ I. m. VIII. 498. (Magyarul: uo.)
- ⁹ I. m. VI. 497. (Magyarul: uo.)
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ I. m. VI. 496. (Magyarul: i. h. 348.)
- ¹² I. m. VII. 498. (Magyarul: i. h. 349.)
- ¹³ I. m. XI. 501. (Magyarul: uo.)
- ¹⁴ I. m. XIV. 503. (Magyarul: i. h. 350.)
- ¹⁵ I. m. XVI. 504. (Magyarul: uo.)
- ¹⁶ Vö. Lukács: Az eldologiasodás és a proletariátus tudata. In: *Történelem és osztálytudat*. 501. k.; Ernst Bloch: *Aktualität und Utopie. Philosophische Aufsätze*. 1969. 614. kk. *Geist der Utopie (Erste Fassung)*. 1971. 371. k
- ¹⁷ Történeofilozófiai tézisek I. 494. (Magyarul: i. h. 348.)
- ¹⁸ Marcuse: *Nachwort*. In: *Walter Benjamin: Zur Kritik der Gewalt und andere Aufsätze*. 100.
- ¹⁹ Vö. *Schicksal und Charakter*. Sch. I. 34.
- ²⁰ *Theologisch-politisches Fragment*. Sch. I. 511. k.
- ²¹ Történeofilozófiai tézisek II. Sch. I. 494. k. (Magyarul: i. h. 348.)
- ²² Vö. Heller Agnes: *A reneszánsz ember*. 1967. 224. k. és *A mindennapi élet*. 1970. 331. k.
- ²³ Párizs, XIX. század fővárosa. *Kommentár és prófécia*, 77. Vö. *A mese-mondó. Kommentár és prófécia*, 94. kk.

- ²⁴ Vö. Theologisch-politisches Fragment. Sch. I. 511.
- ²⁵ Történefilozófiai tézisek XVIII. A és B. és XIV. Sch. I. 506. és 503. (Magyarul: i. h. 350.)
- ²⁶ Das Glück der Antiken Menschen. Vö. Rolf Tiedemann: Studien zur Philosophie Walter Benjamins. 135. k.
- ²⁷ Történefilozófiai tézisek IX. Sch. I. 493. (Vö. magyarul: i. h. 349. és a Kommentár és prófécia Zoltai Dénes által írott előszavában, 28.) A félelemnek ezt a vízióját Petri György Angyal című versében a következőképpen variálta:
- „Házak holdfénybe fagyva tündökölnek
kiterjeszti szárnyát a denevér
és elhagyja a menthetetlen Földet.”
- ²⁸ Vö. Benjamin: Goethes Wahlverwandschafts. Sch. I. 138.
- ²⁹ Benjamin: Einbahnstrasse. Sch. I. 557.
- ³⁰ Vö. pl. B. II. 698. k.
- ³¹ Vö. Benjamin: Franz Kafka. Sch. II. 201.

NYELVI KOMIKUM ÉS INFORMÁCIÓ

GYALUS KÁROLY

Komikum és információ. Mindenki jól tudja, hogy mit jelent a két fogalom. Senki sem tétovázik, ha fel kell ismerni valamelyiket, esetleg beszélni kell egyikről vagy másikról. A baj a definiálás kérdésével kezdődik.

A komikum definiálására — az idevonatkozó irodalom tanúsága szerint — számtalan kísérlet történt mind lélektani mind esztétikai aspektusból, minthogy a komikum egyszerre esztétikai és lélektani kategória. A komikum meghatározására törekvő filozófusok, esztéták, pszichológusok, művészek, laikusok könyvtárra való tanulmányt írtak össze tapasztalataik, megfigyeléseik, ráhallásaik alapján. Az előző meghatározásoknál jobbat keresve a definícióalkotás egész repertoárját használták. Indultak ki axiómákból, és használtak paradigmákat. Írtak a kérdésről száraz, akadémikus elmefuttatást és szípkázóan szellemes példagyűjteményt. Az eredmény? A különböző korszakokból és civilizációkból ránk maradt, komikummal foglalkozó művek egy részét áttekintve oda juthatunk, ahová a jelenség mibenlétének egyes kutatói is: kételkedni kezdünk tárgyunk megismerhetőségében.

Mi a helyzet az információval? Sok tudós hajlandó az információt az eddig ismert alaplennyeségek: az energia és az anyag mellé, sőt fölébük helyezni. Az „információ” jelentése — a komikum fogalmához hasonlóan — számtalanszor módosult, az eredeti „elképzelés” vagy „körülhatárolás” jelentésétől az „ismeretek rendszere a valóságról”, körülírásón át a legújabb matematikai, szemantikai, pragmatikai megközelítésekig. Jelenleg ott tart az információelmélet, hogy „az információ olyan valami, ami megszünteti a bizonytalanságot” (Dr. Milenko Nikolić: *Osnovi informatike*, Novi Sad 1977). Bár erősen kifogásolható, hogy valaminek az értelmezéséhez az „olyan valami, ami” szókapcsolat mankóit szedik elő, egy ennél átfogóbb definíció megalkotása még várat magára.

A „komikum” és az „információ” fogalmainak értelmezésére irányuló több-kevesebb sikerrel járó kísérleteket látva, megállapítható, hogy a negatív analógiák ellenére is kapcsolatba hozható egymással a két fogalom.

A természeti jelenségeket és az életfolyamatokat információcsereként fel-fogó szemlélet ugyanis egészen új, de rendkívül hasznosnak bizonyul, főként az étellel kapcsolatos tudományokban. Márpedig a komikum jelensége is az emberi étellel függ össze szorosan, és ez mindenki előtt, definíció nélkül is nyilvánvaló.

A lehetőségeket mérlegelve kézenfekvő az információelmélet nézőpontjából vizsgálni a komikum összetett jelenségét. Ennek ellenére — ha másként nem, hát egyfajta fenomenológiai kísérletként — elképzelhető a komikum lényegének körülírása információelméleti fogalmak felhasználásával, ha abból indulunk ki, hogy: *komikus lehet minden a várhatótól való eltérés.*

El kell ismerni: elég laza és bizonytalan meghatározás ez, márpedig az ilyen megállapítások sem esztétikai, sem intellektuális szempontból nem valami tetszetősek. Ettől függetlenül a komikum megértését talán úgy szolgáljuk legjobban, ha a bizonytalanság ellenére is a dolog lényege és tartalma után kutatunk. Vizsgáljuk meg közelebről ez előbbi sommás meghatározást.

Mindenekelőtt: a „lehet” szó nem pusztán óvatosság. Azt hivatott érzékelteni: nem minden váratlan dolog komikus, de ami komikus, az mindig váratlan.

A „várható” terminusnak különböző jelentést adhatunk. Ha ez a „várható” eseményt jelöl, helyzetkomikum az eredmény. Ha pedig adatot, értesülést vagy más (legtöbbször élőszóban és írásban) közölt tényt, akkor nyelvi komikumról beszélhetünk.

A „várhatótól való eltérés” szintagmával a komikum definiálására irányuló kísérletek eddigi eredményeit érintjük. Mert Szalay Károly *A komikum breviáriuma* (Budapest, 1970) című, a témakörben alapműnek tekinthető könyvéből kitűnik, hogy Hegel és Bjalinszkij „ellentmondásról”, Kant a „várakozás hirtelen semmivé válásáról”, Heczen „különbségről”, Schopenhauer „váratlan paradox alárendeléséről”, Bergsson „sajátságos alkalmatlanságról” beszél a komikummal foglalkozó tanulmányában.

A megfogalmazástól függetlenül az elméletírók többsége a komikumot a szilárd és biztos szükségszerűségtől való eltéréssel szemben támasztott elvárással hozza összefüggésbe. Vagyis: a komikum a körülmények vektorainak eredőjeként meghatározott szükségszerűségtől való eltérésként jelenhet meg. Sarkított fogalmazással: komikum akkor keletkezik, ha valamely szituáció (vagy nyelvi szerkezet), amely előzetes ismereteink szerint minta vagy modell volt, egy adott esetben, a jelenség folytatásának lehetséges módjai közül nem az előrelátott vagy elvárt irányba fejlődik tovább.

Ezúttal csak a nyelvi komikum információelméleti megközelítésére teszünk kísérletet.

Az előző megfontolások alapján nyelvi komikumnak olyan szuggesztív, emotív funkciójú üzenetet tekintünk, amely összetett — több, ké-

lőnböző valószínűséggel elérhető eredményű — dekódolást igényel. (Ha igaz Illyés Gyulának a Grimaszban idézett frappáns megfogalmazása, amely szerint: „a nevetés a felszabadult szellem diadalordítása”, akkor azt a megállapítást is megkockáztathatjuk, hogy a dekódolás során az üzenet jelentéséhez való eljutásunk feletti örömünket nyilvánítjuk ki nevetés formájában.)

Vizsgáljuk meg azonban a nyelvi komikum előbb adott értelmezését. Az közismert, hogy minden élőszóban vagy írásban továbbított mű az „adó” valamely információját továbbítja kódolt alakban a „felvevő”-höz. Ezen kódolt információ továbbításához szükséges anyagi közeget „csatornának” tekintjük, esetünkben ez írott dokumentum.

A kódolás olyan eljárás, amely manipulációk során az adó által közlendő információ minden egyes összetevőjéhez valami módon hozzárendeli egy adott, rögzített jelrendszer valamely elemét vagy elemsorát.

Rögzített jelrendszer alatt pedig egy olyan véges számú elemből álló jelhalmaz értendő, amelynek elemei eleget tesznek bizonyos generálási szabályoknak. Esetünkben ezt a funkciót az ábácé látja el és az annak betűiből összeállítható szavak mint jelsorozatok. A generálási szabályok pedig „grammatika” néven közismertek.

Ha az üzenet elemei és a szavak halmazához tartozó jelsorozatok között bijektív leképezést létesítünk, az eredmény referenciális üzenet. Ha viszont az applikáció nem kölcsönösen egyértelmű, hanem szürjektív, akkor emotív funkciójú üzenet az eredmény. (A referenciális és emotív funkciójú mondatokról l. Umberto Eco: *A nyitott mű*, Budapest, 1976, 68—70. old.)

Természetesen, az előbbi esethez hasonlóan nem minden emotív funkciójú üzenet vált ki komikus hatást, viszont, ha egy üzenet komikus, az biztos emotív.

A definíció alapján algoritmus dolgozható ki komikus töltésű nyelvi szerkezet előállítására. Mivel a nyelvi komikum előre meghatározott hatása kiváltására irányuló kommunikáció, így a hatás elérésének módjait kell meghatároznunk.

Az információ által kiváltandó válaszreakció (nevetés) provokálásának érdekében szándékosan úgy kell használni a terminusokat, hogy referenciális funkciójukban változás álljon be, valamint különböző módon ki kell küszöbölni az egyértelmű dekódolás lehetőségeit. Másképpen: a többértelműségnek az írott dokumentum egyik célkitűzésévé kell válnia. Ez mellett természetesen a komikus hatást szolgálhatják az írott szöveg meghatározott strukturális tulajdonságai, a szerkezet speciális volta is. „Technikailag” ezek a követelmények a mondat szerkesztési következetlenségektől a több értelmű és szokatlan szavak használatáig a „szakmai fogások” egész sorozatával valósíthatók meg.

Az elmondottak példákkal is alátámaszthatók és illusztrálhatók. A párbeszédekben a humoristák egyik kedvelt hatáskeltő eljárása az állítások

fokozatos gyöngítése, megszorítása — esetleg feltételekhez kötése —, végül pedig az állítás visszavonása. Például:

„— Csak a legkirívóbb esetekben kellett volna megkövezni, felnégyelni, hamvát szétszórni a rozsföldeken...

Megdühödtem.

— Meg a trójai faló micsodáját!

— De legalább felpofozni... Goromba levelet írni... Felhívni telefonon és kifütyülni.

— Elsétálni az ablak alatt fejszóválva — folytattam gúnyosan. A haragod összement, mint a Harmadik Birodalom.”

(Köpeczky László: *A ház*)

„— És... milyen barátod voltam én neked, Károly?

— Meg akartál nősíteni — ingatta a fejét búsan Karcsi. — Úgy általában... tartozol nekem két darab százassal... Na szóval, elég jó... túrhető...”

(Köpeczky: *Opus 5*)

A nyelvi komikum másik eszköze a felsorolás, például, ha az író, a hős görcsös igyekezettel kutat egy-egy megfelelő szó után, és ilyenkor rokon értelmű szavak egész szótárát készíti el:

„Ezekkel a növényvédő szerekkel úgy van az ember, hogy egészen a boltajtóig hajtogatja a nevüket, de mire a pulthoz és s a méregkeverő eladó szaktárs szelíden megkérdezi: „Mivel szolgálhatok, ura... bocsánat!, néptársaságnak?” — ijedten kap a fejéhez:

— Eta... meta... para... geo... tio... szulfo... Nem, nem!... Az isten verje meg, valami x-szel és dupla vével!

— Sparhetviksz?”

(Köpeczky: *Humor az alsó fiókból*)

Megfigyelhetjük, hogy az író mindkét példában hangzás- és értelembeli disszonanciákkal komplikálja a különben is bizonytalan referenciákat. A felvevő (olvasó) az üzenetek érzékelése során nemcsak arra kényszerül, hogy minden egyes kódjelhez egy jelöltet rendeljen, hanem arra is, hogy fennakadjon a jelölők komplexumán.

Ugyanígy, komikus hatást eredményez a kétértelmű (több értelmű) szavak módszeres használata is. Ilyenkor a kétértelmű szavak mindkét kommunikatív lehetősége fennáll. A komikus hatást éppen az kelti, hogy az alkalmazott jelet mint pontos megnevezést várjuk, miközben különbség jelenik meg az eredmény és várakozásunk között:

„Csávainé megtörölte kötényével a literes fenekét, és a társaság elé tette.”

(Kopeczky: *Mire a teknősbéka odaér*)

„A sok játék a zöld kerti asztalon állott, s (a tolvajok) olyan alapos válogatást végeztek, mint a „Vajdaság ege alatt” szerkesztője. (Na jó... mondjuk itten nem jött számításba, aminek hiányzott egy kereke.)”

(Kopeczky: *Tolvajok a pitvarban*)

A fentiekből is látható, hogy a több értelmű dekódolás (megértés) lehetősége egyrészt komikus hatást biztosít, másrészt a világ szillogisztikus szemléletmódjának elhagyását sugalmazza, mivel az értelmezések lehetőségét a személyes döntés szabadságával biztosítja.

A komikus nyelv, céljának elérése érdekében, kivonhatja magát a szemantikai redundancia szabályai alól is. és — az újdonság mozzanatát hangsúlyozva — szokatlan terminusok felhasználásával halomra döntheti a felvevő előzetes ismeretei alapján megalkotott elvárásokat. A valószínűségnek egész sorát figyelmen kívül hagyva eltér a sablontól („a várhatótól való eltérés”), és ily módon érzelmileg gazdagítja az információ befogadját.

Néhány példa ennek illusztrálására:

A jelző szokatlansága: „Az ajtóban Tercsi állt. Emeletes férfi karolta.”

(Kopeczky: *Opus 5*)

A határozó szokatlansága: „Csak azért nem lehet belőled apa-gyilkos, mert zabigyerek vagy.”

(Kopeczky: *Humor az alsó fiókból*)

„— Ért a galambokhoz?

— Csak a békegalambot tudom megkülönböztetni a többitől. Azt is azért, mert az a csalamádé van a szájában.”

(Kopeczky: *Vajk a Szaharában*)

Az állítmány szokatlansága: „Elzsibbadt a fakanál a kezemben.”

(Kopeczky: *A ház*)

„— Istenem. Tele volt a szívem. Kicsordult.

— Kilöttyent. Fiam, a virágot a világgal rímelted.”

(Kopeczky: *Kutyák... macskák...*)

A tárgy szokatlansága: „Futok utána, lobogtatom az Űrjézust.”

(Kopeczky: *Vajk a Szaharában*)

Már említettük, hogy a komikum értelmezésekor a „várhatótól való eltérés”-t logikai síkon is interpretálhatjuk. Alapigazsággént kezelhető az a megállapítás, hogy gondolkodásunkat három alaptényező alkotja: a fogalom, az ítélet és a következtetés. A közöttük lévő viszonyok, a következtetések szabályai a logika tudományának több ezer éves fejlődése során kristályosodtak ki. Amennyiben azonban szellemi tevékenységünk során gondolkodásunk alkotóelemei nem a realitás viszonyainak megfelelően szerveződnek, úgy szerephez jutnak a különböző többértelműségek mint az üzenet dekódolási folyamatának többé-kevésbé érvényes eredményei. A komikus tartalmú üzenetek vizsgálata során az üzenetben „felfedezett” különböző logikátlanságok rendszerint a „várhatótól való eltérés” előidézésének módjai. Leggyakoribb megjelenési formái közé tartoznak a különböző ellentmondások.

Például: ha a cselekmény mond ellent a szövegnek:

„(Csönd)

Rooneyné: Irgalom atyja, mi ez a zaj?”

Vagy a szöveg mond ellent önmagának:

„Rooneyné: Alljunk meg egy pillanatra, amíg ez a koszos por leszáll erre a koszos földre... Mit álldogálunk itt? Ez a por nem száll le, amíg élünk...”

Tyler úr: Akkor menjünk?

Rooneyné: Ne.”

(Brecht: *Elsettek*)

Ellentétek összekapcsolása is hasonló hatást eredményez:

„Teszem azt: várok valakit. Az esemény köré csoportosított érzelmek a következők: Az illető a) rokonszenves egyén, de b) pénz fog kérni.”

(Kopeckzy: *Opus 5*)

Hasonlóan a paradoxon is:

„— Bors van?

— Az van, de nincs, mert beletüsszentettem a dobozba.”

(Kopeckzy: *A ház*)

Bár igaz, hogy a logika határai a komikum szférájában jóval rugalmasabbak, a képtelenségig való fokozás, a módszeresen adagolt túlzás mindig eléri a kívánt hatást:

„Olyan erős méreg ez, ha egy másik méreg vesz be belőle, ájultan vágódik el tőle.

Már attól is többen meghaltak, hogy nevét egy nap alatt néhányszor egymás után kimondták.

Emberre, állatra, növényre, kőre, vízre, légüres térre halálos.”

(Kopeczky: *Humor az alsó fiókból*)

Jó hatáskeltő eszköz valamely egyszerű dolog indokolatlanul bonyolult magyarázatása:

„Kérem... szeretném, ha őszintén megmondanák... megmondanák, hogy mi a véleményük... erről a kis... hogy mondjam... izérő!... Én beleizéltem... hogymondjam... az egész... miacsodát!...

(Kopeczky: *Humor az alsó fiókból*)

„— Nem, nem, barátocskám, nehogy azt hidd, hogy nem tudom elviselni, hogy mögöttem második legyek. Hogy az én pénzem — a Laura pénze — a te pénzed legyen, pontosabban Judité, még pontosabban azé a jampecé.”

(Kopeczky: *Opus 5*)

Végül, de nem utolsósorban legyen szabad idézni egy hosszabb lélegzetű, az eddigi illusztrációktól homlokegyenest eltérő típusú példát Váradly Tibor *Az egérszürke szoba titka* című regényéből:

„... tulajdonképpen részben teljesen igazad is van, mert egyik alapcélunk az igazság és tudományosság. Magam sem vagyok híve semmiféle szubjektív élményre támaszkodó manipulálásnak. Szerintem azonban a konfliktus kissé mesterséges, és ezért nem tárja fel, hanem inkább leplezi a valódi ellentmondásokat. Valóban felállíthatjuk azt a követelményt, hogy a jelenségeket kizárólag forrásaik megnevezése után, sőt végeredményében forrásaikban mutassuk meg, de vajon nem tagadjuk-e ezzel a jelenségek viszonylagos önállóságát? A hatás és ellenhatás dialektikáját? És ami a legfontosabb, szembeállítva a források legrészletesebb körülírását és az ilyen körülírás mellőzését, egy áldilemmára irányítjuk a figyelmet, ahelyett, hogy magukkal a jelenségekkel foglalkoznánk, ahelyett, hogy a pozitív és negatív jelenségek között valódi ellentmondásokra összpontosítanánk a figyelmünket, és ahelyett, hogy kitarátóan küzdenénk a negatív jelenségek ellen. Vigyáznunk kell, nehogy a mesterséges antitezisek papírtigrise felé fordítsuk fegyverünket, míg hátunk mögött az igazi veszedelem leselkedik...”

Eddig többször szögeztük le, hogy egy nyelvi szerkezet minél inkább a megszokások szerint szerveződik, annál kevésbé érhet el komikus hatást. A fenti példa előre meghatározott értelmű szó szerkezetekből összeállított szöveg, mégis humoros hatást kelt.

Onellentmondásba kerültünk? Nem! Igaz ugyan, hogy nagy redundanciájú (tehát a referenciális üzenetre jellemző tulajdonságokkal rendelkező) példáról van szó, viszont megfigyelhető, hogy a kommunikációt megvalósító terminusok nincsenek véglegesen rögzítve. Az író ezzel váltja ki a kívánt hatást, és ezen az úton éri el azt is, hogy az információ címzettje a nagy volumenű ingerkomplexumra fordítva a figyelmét addig rejtett információkat hozzon a jelentés előterébe.

Egy ilyen típusú üzenet szembehelyezkedik a kialakult szokásokkal, szabályokkal, bár nem hagyja őket figyelmen kívül, hiszen maga is azok szerint szerveződik, de csak azért, hogy ily módon tagadja meg őket. Teszi ezt egyfajta pedagógiai célzattal, azzal a céllal, hogy a befogadót felszabadítsa a megrögzött formai megszokások hatalma alól. Egy megcsontosodott szemléletmódtól való eltanácsolás eredménye pedig nem lehet egyéb, mint „a várhatótól való eltérés”. Az pedig a komikum lényege.

A BALESETVESZÉLY SZEMÉLYISÉGHÁTTERE

HÓDI SÁNDOR

A közvélemény szerint a balesetek véletlen események, amelyek éppen véletlenszerűségük miatt nehezen előzhetők meg, és bárkivel megeshetnek. Mindenkit érhet baleset — tartja egy széleskörűen elterjedt „bölcsmondás”.

Mennyi igazság rejlik ebben az állításban: csakugyan egyforma mértékben fenyeget mindenkit egy váratlan és előre nem látható baleset?

Természeti és társadalmi környezetünk; a közutak, a munkahelyek sok balesetveszélyt rejtenek magukban. Közlekedésünkkel, munkavégzésünkkel s egyáltalán napi tevékenységünkkel bizonyos mértékű *kockázatot* is vállalunk. Ezeket a környezetünkben és tevékenységünkben rejlő veszélyeket *objektív rizikónak* kell tekintenünk, mert elválaszthatatlanok a társadalom adott szervezetségi fokától. A társadalmi életünkkel együtt járó objektív rizikó miatt — elméletileg — mindenkit érhet baleset. Gyakorlatilag azonban az a helyzet, hogy az objektív rizikó nem egyformán veszélyeztet minden embert. Egy bonyolultan szervezett társadalmon belül a környezeti feltételek a balesetveszély szempontjából nem azonosak a különböző emberek és embercsoportok számára. Országrészenként és városonként az urbanizáció fokától, az utak karbantartásától, a forgalom zsúfoltságától és szervezetségétől; munkahelyenként a munkahely és munkavégzés baleset-veszélyességétől és ezer más környezeti körülménytől függően a baleseti veszélyeztetettség, vagyis az objektív rizikó változó nagyságú. Az objektív rizikó nagyságát az adott környezetre nézve az ott előforduló balesetek *gyakorisága* határozza meg. Azonos környezeti feltételek között általában véve bizonyos *baleseti állandóság* tapasztalható. Vajon egy ilyen baleseti állandósággal jellemezhető környezetben, vagy egy baleseti állandósággal jellemezhető tevékenység folytatása mellett, egyforma mértékben, ugyanolyan valószínűséggel fenyeget-e mindenkit baleset? Más szóval véletlen-e csakugyan a baleset?

A balesetek okainak, körülményeinek tüzetesebb vizsgálata során tapasztalhatjuk, hogy a balesetek véletlenszerűsége mögött bizonyos *törvényszerűségek* figyelhetők meg. Ezeket a törvényszerűségeket figyelembe véve kétségessé válik a balesetek „vakvéletlen”-re alapozott koncepciója.

Nem lehet véletlennel magyarázni például azt a számos vizsgálat által (2, 11) megerősített tényt, hogy objektíve azonos környezeti feltételek között különböző személyeknél különböző gyakorisággal fordulnak elő balesetek. Balesetorvosi tapasztalat (8), hogy aki öt év alatt egyszer vagy többször balesetet szenvedett, az a következő öt év alatt *két és félszer* gyakrabban szenved el ismét balesetet, mint az, akinek még egyáltalán nem volt balesete. Ez a különbség mindenképpen olyan nagy, hogy nem magyarázható véletlennel. A különbséget és egyben a baleset egynéhány okát is a személyiség eltérő sajátosságaiban kell keresnünk. Az a körülmény, hogy azonos környezeti feltételek mellett bekövetkező balesetek arányszámának viszonylagos állandósága ellenére is az ott élő, tevékenykedő emberek baleseti veszélyeztetettsége eltérő, az emberek *szubjektív kockázatvállalásában* rejlő különbségekre hívja fel figyelmünket. Szubjektív kockázatvállalás alatt nem felszínességet, felelőtlen könnyelműséget kell értenünk, hanem egy egész magatartást; az ember alkalmazkodó- és teljesítőképességét, más emberekhez és a környezetéhez való viszonyát, személyiségének valamennyi sajátosságát.

A baleseteket okozó körülmények egyszerű vizsgálata is a balesetveszély személyiség hátterére hívta fel a figyelmet. A balesetek keletkezési okainak vizsgálata arra keres választ, hogy milyen százalékarányban szerepelnek a baleseteknél a különböző balesetkiváltó okok. Egy 3518 közúti balesetet feldolgozó statisztikai kimutatás szerint (5) a különböző balesetkiváltó okok a következő megoszlásban szerepeltek: műszaki hibából származik a balesetek 1,6%-a; a gépjárművezető hibájából 96,1%-a; harmadik személy hibájából 2,3%-a; elemi csapásból —. Más felmérések is azt igazolják, hogy a balesetek túlnyomó többsége személyi hibára vezethető vissza (3). Általában a balesetek 90%-át *személyi hibából* eredő balesetnek tekinthetjük. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy tulajdonképpen a műszaki hiba sem vezet feltétlenül balesethez minden esetben, csak bizonyos személyeknél, bizonyos helyzetekben, s más személyek hasonló helyzetben elkerülik a balesetet, a személyi tényezők balesetben játszó szerepének vizsgálata kulcsfontosságúvá válik.

Az erre vonatkozó vizsgálatok az ötvenes évektől kezdődnek, bár a személyi tényezők balesetben játszott szerepét jóval korábban, már a század elején felismerték. Különböző elgondolások születtek, köztük olyanok is, amelyek a személyi tényezők szerepét túlhangsúlyozták, vagy rosszul értelmezték. Egyes kutatók (3, 7, 14), főleg mélylélektani alapokra támaszkodva, a baleseti okok személyi tényezőit egyszerűen *baleseti hajlamnak* tekintették. E szerint a baleseti predispozíció alkati tulajdonság. Mások (8) az egyéni öröklött mozgási sajátosságok elemzéséből kiindulva — ezek fontosságát túlhangsúlyozva — úgy vélik, hogy az egyedi mozgási sajátosságok nagy szerepet játszanak a balesetek kiváltásában, s

összefüggésbe hozhatók Kretschmer tipológiájának különböző típusaival. E szerint a baleseti hajlamosság típus, testalkat kérdése.

Ezeknek a — kétségkívül szélsőséges pszichológiai beállítottságú — nézőpontoknak nem is az a hiányosságuk, hogy baleseti hajlamosságról beszélnek, hanem az, hogy ezt a hajlamosságot öröklött vagy alkati sajátosságnak tartják, s nem a környezet, körülmények függvényeként értelmezik.

A fentebb említett, pszichológiai beállítottságúnak mondott nézőpontok mellett találhatunk olyan kezdeményezéseket is, amelyek a balesetek keletkezésének *komplex megközelítését* és értelmezését tűzik ki célul (2, 5, 13). A komplex megközelítés tárgyi és személyi tényezőket igyekszik egyaránt figyelembe venni. Bár a komplex megközelítés hívei hangsúlyozzák, hogy nem törekszenek minden balesetnél tárgyi és lélektani okok megállapítására, viszont elfogadják, hogy vannak tisztán tárgyi és tisztán szubjektív determináltságú balesetek is, de maga a balesetveszélyesség egészének tárgyi és személyi okokra való felosztása elvileg hibás szempontból is kifogásolható.

Először is a balesetek tárgyi és személyi okokra való felosztása elvileg azért hibás, mert bármely tárgyi hiba visszavezethető egy korábbi személyi hibára: egy elmulasztott ellenőrzésre, selejtes munkára, rosszul szabályozott forgalomra stb. Ugyanakkor a személyi hibák is visszavezethetők más személyi hibákra. Ha egy gyermek szabálytalanul átszalad az úttesten és elgázolják, ez látszólag csupán az ő személyes hibáján múltott. Azért látszólag, mert nem elég kiírni, hogy „Tilos az úttesten áthaladni!”, ha figyelmen kívül hagyunk egy tucat lényeges tényezőt: például azt, hogy nem megfelelő helyen vagy egymástól túlságosan messze vannak a kijelölt átjárók, hogy a megengedhetőnél nagyobb és gyorsabb a forgalom az iskola utcájában, hogy hiányzik a kijárat elől a védőkorlát, hogy átellenben van egy buszmegálló, és sorolhatnánk tovább, s megannyi szubjektív hibára visszavezethető városrendezési, forgalomszabályozási stb. hibát találunk számos esetben, amikor a baleset közvetlen oki elemzésében. felszínes oknyomozásunkkal, csak egyetlen hibát — egy szabálysértést — láttunk meg első pillantásra. Célszerűbb a baleseteket longitudinálisan, az okok láncolatán keresztül, a baleseti veszélyeztetettség eleve meglévő nagyságának függvényeként értelmezni. Az oknyomozásban ennek a szemléletnek a hiánya az esemény-keresztmetszeti komplex megközelítés második hibája. Hiába veszünk figyelembe minden apró-cseprő okot, ami aktuálisan szerepet játszott a baleset kiváltásában, s hiába bontjuk bármilyen igényességgel is objektív meg szubjektív körülményekre, alapvetően hibás szemlélet marad, mert hiányzik az *esemény előzményének* figyelembevétele. A balesetek sorsa ugyanis minden látszat ellenére nem a bekövetkezés pillanatában dől el, hanem már jóval korábban (11), és bekövetkezésének valószínűségét az objektív rizikó és szubjektív kockázatvállalás nagysága szabja meg. Mert a baleset

nem egy pillanat véletlene, hanem egy objektív rizikóval rendelkező környezetben egy magatartásmód, egy életvitel, egy kockázattal terhelt élet kisebb vagy nagyobb valószínűséggel bekövetkezhető tragikus eseményének a *realizálódása*. Az esemény bekövetkezhetőségének *valószínűségi értéke*, a valószínűség nagysága az esemény bekövetkezésének az „oka”. Így van ez számos más társadalmi és természeti jelenségnél is. Természetes, hogy *véletlennek* látszik minden baleset, ha éppen az előrelátható *valószínűségéről* feledkezünk meg. Ami valószínű, az viszont nem véletlen.

Feladatunk azonban az, hogy megvizsgáljuk, melyek is azok a személyi sajátosságok, amelyek közvetlenül befolyásolják — növelik — a baleset valószínűségét.

A baleseti veszélyesség szempontjából a *személyiség egészét* kell vizsgálat tárgyául vennünk. Metodológiaián azonban célszerű különbséget tennünk az *első és második jelzőrendszer* teljesítményeinek hiányosságai, illetve ezek balesetet előidézhető, kiváltható okai között (5).

Az első jelzőrendszer funkcióinak csökkenése: csökkent látási, hallási képesség nagymértékben megnehezíti a gyors és pontos tájékozódást, a helyzethez való megfelelő alkalmazkodást, s ez az erős figyelmet és pontosságot igénylő tevékenység során rendkívül nagy balesetveszélyt jelent. Az első jelzőrendszer funkcióinak csökkenése azonban a pályaalkalmassági vizsgálatokon általában felszínre kerül, illetve az egyén maga is tudatában van csökkent látási vagy hallási képességeinek, s olyan tevékenységet választ, olyan életvitelt folytat, amellyel nagymértékben csökkentheti érzékelő funkciói hiányosságaiból származó baleseti veszélyeztetettségét.

Bonyolultabb és sokszor veszélyesebb helyzet áll elő olyan esetben, ha érzékelő funkcióink működésével kapcsolatban nem merül fel panasz, de *aktuálisan* különféle hatások nyomán átmenetileg olyan idegrendszeri elváltozások jönnek létre szervezetünkben, amelyek lassítják, pontatlanná teszik tájékozódásunkat és cselekvéseinket. Az idegrendszer ingerfelfogó képességét nagymértékben befolyásolja például az *alkohol*, a *fáradtság*, különféle *gyógyszerek*, az *időjárás*, lappangó *betegség*, *hormonzavar*, *életkorral járó változások* stb.

A második jelzőrendszer balesetveszélyt hordozó funkcionális sajátosságai még kevésbé választhatóak el a személyiség egészétől. Általában — a tevékenységtől függően — növeli a balesetveszélyt: a szétszórt figyelem (figyelmetlenség), fáradékonyság; az emocionális feszültségek: impulzivitás, lobbanékonyág; az intenzív, lekötött gondolkodás, konfliktusok; a határozatlanság, kapkodás, lélekjelenlét hiánya; a szétszórtság, hanyagság, felületesség stb.

Általában véve azt kell mondanunk, hogy mindennapi tevékenységünket, valamint a közlekedésben vagy munkahelyen tanúsított magatartásunkat nagymértékben befolyásolják azok az intellektuális, érzelmi és

indulati tényezők, amelyek egész személyiségünket jellemzik. A baleseti veszélyesség szempontjából lényeges szerep jut olyan szubjektív tényezőknek, mint a *veszélytudat*, a veszély belátása, a félelem, illetve ezek hiányaként a *túlzott magabiztosság*, kritikus helyzetekben félelem helyett az *agresszív reagálás*. Ugyancsak nagyon lényeges balesetveszélyt növelő tényezőként kell értelmeznünk a pozitív erkölcsi tulajdonságok — mint felelősségtudat, megbízhatóság, szabályok betartása, alkalmazkodás stb. — hiányát, ami *felelőtlen magatartáshoz*, gátlástalansághoz vezet, s ez a túlzottan támadó jellegű érzelmi-indulati beállítódás önmegtévesztő magabiztosságot eredményez, így objektíven is lerontja ellenőrző, irányító tevékenységünket. Ez a magatartás nem kedvez a közeli veszély lehetőségének, nagyságának — valószínűségének! — tárgyilagos megítélésekor, mindenkor a *veszély lebecsülését* eredményezi, s a kritikátlan szubjektív kockázatvállalással kedvezőtlenül befolyásolja a veszély elkerülésére irányuló cselekvőképességünket.

Különös fontossága van a balesetveszélyesség szempontjából a magatartásunkból, tevékenységünkől származó érzelmi töltésnek, az *önértékelésünknek*. A gép, az emberi izomerőkifejtést nem kívánó motor különösen alkalmas az önmegtévesztésre. Az erőlkifejtés nélküli száguldás azt a hitet keltheti bennünk, hogy képességeink megsokszorosodtak, s a sebesség mámorában „biológiai létezésünket hatványozottan élvezzük” (6), *felfokozódik önértékelésünk*, csökken veszélytudatunk, *beszűkül realitás-értézésünk*, s túlzott biztonságérzésünk már nélkülözi a veszély nagyságának, közeli lehetőségének mérlegelését. Nem véletlen, hogy a gép, a sebesség mámor, a száguldozás öröme éppen azokat ragadja magával, akik mindennapi életükben szorongók, önértékelési problémákkal küzdenek. A vezetés élménye, a száguldás, az *élmény dinamikája* elfeledteti hétköznapijainkban tanúsított magatartásunkat, szorongásunkat, s önértékelésünkkel együtt helyzetértékelésünk is irreálissá válik. Az élmény fokozódó dinamikája végül is egyféle eufóriás állapotot hozhat létre: az értelmi és érzelmi folyamatok beszűkülnek, cselekvőképességünk nagymértékben korlátozódik. Ezt az érzelmi beállítódást siertetni és fokozni lehet szándékosan is, alkohollal, narkotikummal fojtva le a meglévő kontrollt és szorongást. *Lindenmann* és *Felsing* (6) különösen balesetveszélyesnek látják azokat a személyeket, akik érzelmi-indulati életüket általában gyógyszerekkel, narkotikumokkal igyekeznek befolyásolni. Vizsgálataik szerint az ilyen személyek „éretlenek, impulzívek, egocentrikus beállítottságúak, és személyiségükkel szemben inadekvát kontrollfunkciókat mutatnak; erős egyéniségeknek látszanak, valójában azonban szétszórt személyiségek, akik képességeiket meghaladó teljesítmények elérésére, presztizsre törekkenek”.

Felméréseket végeztek arra vonatkozóan is (6, 11), hogy melyek azok a *kóros személyiségjegyek*, amelyek a legnagyobb mértékben növelik a baleset lehetőségét. Sorrendben a következő eredményt kapták: alkoholo-

listák, pszichopaták, jellembeli különbségeket felmutatók, gyengeelméjűek, reaktív zavarban szenvedők, szervi elváltozásban szenvedők, epilepsziások, endogén pszichózisban szenvedők, biztos pszichiátriai diagnózis nélküliek.

A baleseti veszélyeztetettség megállapításához azonban nem elég csak a durva jellemhibákat és a kóros személyiségjegyeket figyelembe venni. A balesetveszély személyiségháttérének problémája nem mindig ennyire kézenfekvő. Ismernünk kell az egész személyiséget, a környezethez fűződő viszonyát, életcélját és életeszmenyét, aktuális problémáit, vágyait, emocionális feszültségeinek okát, érdeklődési körét, akarati sajátosságait stb., és csak mindezeknek az ismereteknek a birtokában gondolhatunk arra, hogy megértsük a baleseteknek egy különös típusát, az úgynevezett *latens öngyilkosságokat*.

Egyes kutatók szerint a balesetek jelentős részénél, kisebb vagy nagyobb mértékben kimutathatók a latens öngyilkosság sajátosságai. *Dunbarnek* (8) 1500 balesetet szenvedett ember élettörténetét vizsgálta meg, és arra a megállapításra jutott, hogy ezek az emberek „olyankor szenvedtek balesetet, mikor belső lelki világuk és külső körülmények között olyan különleges feszültség halmozódott fel, amelyből a menekülés, a kellemetlenné vált környezeti embertársi lekötöttségükből való kitörés útján megszabadulni nem tudtak, ezért öntudatosá nem vált hibázás (Fehlhandlung) útján befelé, önmagukkal szemben vezették le ezt a kitörést”.

Latens öngyilkossági veszélyt jelezhet az indokolatlan kockázatvállalás is hangsúlyozottan balesetveszélyes munkakörben. Ez megnyilvánulhat a munkavédelmi követelmények kényelmi okokból, „bátorságból”, dicsekvésből való elutasításában éppúgy, mint hanyaveti, fegyelmezetlen magatartásban.

A szerszámok, gépek, tárgyak nem megfelelő használata még a kevésbé balesetveszélyes környezetben, munkakörben is veszélyforrás. Tudatlanság, hanyagság, figyelmetlenség könnyen vezethet végzetessé váló téves mozdulathoz. Néhány kutató (2) arra az érdekes elgondolásra jutott, hogy a baleseti hajlamosságot egy előre megszabott cselekvéssor nyomán fellépő *inadekvát*, vagyis *téves cselekvések* előfordulásának gyakoriságával állapítsák meg. A baleset-veszélyességet úgynevezett kvázi-baleset-helyzetben vizsgálták. Létrejön a baleseti szituáció, de baleset nélkül. A kutatók szerint „a veszélyeztetettség mértéke azonos az inadekvát cselekvésmozzanatok előfordulásának valószínűségi értékével”. Ezzel a módszerrel egyes munkakörökre nézve meghatározható a baleseti veszélyeztetettség, s körültekintő képesség- és alkalmasságvizsgálatokkal így megelőzhetővé válik számos baleset.

A *cselekvési hibák* gyakorisága azonban nemcsak a személyiséget jellemző szenzomotoros koordináció működésének függvénye; az ipari társadalomban nagymértékben növeli a baleset-veszélyességet a *teljesítmény-*

orientált élet is, mert a teljesítményre való törekvés nem kedvez a körültekintő, balesetmentes tevékenységnek.

Fejtegetéseink alapján láthattuk, a balesetveszély személyiségháttére elválaszthatatlanul összefügg környezetünkkel, amelyben élünk és tevékenykedünk; a környezetünkkel való kapcsolatunkkal, egész magatartásunkkal, életvitelünkkel. Az egyén környezethez való viszonyának baleset-veszélyességét — mert maga a viszony a balesethordozó! — körültekintő, gondos pszichológiai vizsgálatokkal kimutathatjuk. Ez a felismerés mindinkább tért hódít, és a gyakorlatban is egyre nagyobb mértékben érvényesül. Az NSZK-ban például egyetlen év alatt 30 000 embertől vonták meg a vezetői jogosítványt pszichológiai vizsgálatokon feltárt jellemhiba miatt. (6)

IRODALOM

1. Bálint I.—Murányi M., 1960. Lélektani tényezők szerepe a könnyűipari balesetek keletkezésében. *Munkavédelem*, Budapest, 6. rész. 4—6. 42—50.
2. Bálint I.—Murányi M., 1963. Baleseti veszély és egyéni veszélyeztetettség. *Pszichológiai Tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, V. kötet, 327. l.
3. Hoff, H., 1955. Psychologie am allgemeinen Krankbett. *V. Medicinische Klinik*, 50. No. 30. 1257—1259. l.
4. Horváth L. G., 1955. Az időjárás-változások hatása a központi idegtevékenységre, tekintettel a közlekedési balesetekre. *Közlekedéstudományi Szemle*, 5. szám.
5. Horváth L. G., 1957. A közúti balesetek okairól. *Közlekedéstudományi Szemle*, VII. évf. 1—3. sz. 75—82.
6. Horváth L. G., 1966. A „személyi tényezők” szerepe a forgalombiztonságban. *Pszichológiai Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, IX. köt. 311—321.
7. Kerr W. A., 1950. Accident Proneness of Factory Departments. *Journal of Applied Psychology* 34. 107—170.
8. Kluge E., 1955. Az ismétlődő balesetek. *Orvosi Hetilap*, Budapest, 30. szám.
9. Lindenmann—Felsing, 1961. Dray effects and personality theory. *Psychopharmacologia*. Vol. 2., Fasc. 2., 69—93.
10. Mintz A.—Blum M. L., 1949. A Re-examination of the Accident Proneness Concept. *Journal of Applied Psychology* 33., 195—211.
11. Perczel J., Az üzemi balesetek vizsgálatának és megelőzésének intenzív módszereiről. *Pszichológiai Tanulmányok*, III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 389—406.
12. Rubinstein Sz. L., 1964. Az általános pszichológia alapja. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1042. old.
13. Winkler, H. J., 1956. Methodische Hinweise zur Untersuchung von Unfällen. *Arbeit und Sozialfürsorge*. II. 332—335.
14. Wong, W. A.—Hobbs, G. E., 1949. Personal Factors in Industrial Accidents. A Study of Accident Proneness in an Industrial Group. *Industrial Medicine*, 18, 291—294.

DOKUMENTUM

EGY ÉLETRAJZ, AMELY TÖBB ANNÁL (IV.)

SAFFER PÁL

Könyve nyolcadik fejezetében, amelynek jellemző a címe: „A főtitkár”, Deutscher ezután teljes egészében leírja a folyamatot, amelynek során Sztalin nemcsak főtitkár és Oroszország teljhatalmú ura lett, de új dogmát is teremtett: a szocializmus egy országban való kiépítésének elvét. A színtér Lenin utolsó napjai, a lenini végrendelet sorsa, a végső csata Trockijjal és a dogmatizmus teljes eluralkodása a pártban.

„... Ritkán akadtak olyan fontos események a történelemben — írja a fejezet bevezetőjében Deutscher —, amelyekre ennyire nem figyeltek volna fel a kortársak és szemtanúk, és amelyek első pillanatban ennyire következmény nélkül valónak tűntek volna, mint amilyen a hatalomnak szinte elképzelhetetlen halmozódása volt Sztalin kezében... Alig két évvel a polgárháború után az orosz társadalom gyakorlatilag már Sztalin uralma alatt élt, bár uralkodójának jóformán még a nevét sem ismerte. Ami még különösebb, Sztalint mindezekre a pozíciókra, szavazásukkal, épp az ellenfelei jutatták... és amikor végre felfogták, hogy milyen játékot játszik és megkísérelték hatalmi helyzetéből elmozdítani, akkor rájöttek, hogy már késő...”

Három döntő fontosságú megbízatása volt Sztalinnak a polgárháború után:

Mint nemzetiségi népbiztos, a Szovjetunió fele lakosságának problémáit intézte. Az ország 140 millió lakosának 65 százaléka különböző nem orosz nemzetekhez tartozott.

„A nemzetiségi népbiztosság élén töltött évek során megteremtette és kibővítette a kapcsolatait ezeknek a vidékeknek a bolsevik vezetőkkel, és számíthatott azok hűséges támogatására. Közülük sokan később a Kremlbe, a közvetlen környezetébe kerültek...”

A RABKRIN (munkás-paraszt ellenőrző bizottság) élére 1919-ben Zinovjev javaslatára került. Ez a bizottság tulajdonképpen Lenin kísérlete volt, hogy általa próbálja gyógyítani a cárizmustól örökölt apparátus

két legnagyobb baját: a cselekvésképtelenséget és a korrupciót. A *RABK-RIN* csoportjai a végén már az egyes népbiztosságok zárt ülésein, sőt magának a népbiztosok tanácsának ülésein is jelen voltak.

„Lenin a munkásokhoz fordult, hogy azok segítsenek neki a bürokrácia elleni harcban. A népbiztosság, azonban (és ezt Lenin csak később tudja meg) csakhamar a zűrzavar, a korrupció újabb forrása, a bürokrácia cselszövések központja lett, hogy végül egy nem hivatalos, de kellemtelen rendőrséggé fajuljon, amely kémelte és ellenőrizte az egész államigazgatást...”

Sztalin harmadik hatalmi pozíciója a politikai bizottságban betöltött betöltött tiszte volt, ahol Trockij a polgárháború viseléséért felelt, Kamenjev Lenint helyettesítette a különböző megbízatásaiban, Buharin felelt a sajtóért, Sztalinnak pedig a gyakorlati, mindennapi pártvezetés jutott. Ebben a minőségben összekötő szerepet játszott a politikai bizottság és az úgynevezett szervezeti bizottság között, amelynek feladata a káderpolitika volt, és ennek értelmében ez nevezte ki a funkcináriusokat a hadseregbe és az államaapparátusba.

Mindennek betetőzése volt, amikor 1920 áprilisában kinevezték a központi bizottság főtitkárává. Papíron a főtitkárság a Központi bizottság alárendelt hivatala volt, de a gyakorlatban...

„... a titkárság előre elkészítette a politikai bizottság üléseinek napirendjét, dokumentációt készített a napirendi tárgyakhoz, továbbította a határozatokat az alacsonyabb rangú káderekhez, állandó napi kapcsolatot tartott fenn a pártfunkcionáriusok ezreivel a fővárosban és vidéken, illetékességébe tartozott ezeknek a funkcionáriusoknak a leváltása és át-helyezése vagy előléptetése, bizonyos fokig eldöntésképeket tehetett minden kérdésben, még mielőtt azokat a politikai bizottság megtárgyalta volna...”

A kép nem lenne teljes, ha nem említenénk még egy intézményt, a párt központi ellenőrző bizottságát, amely kezdetben a központi bizottságtól és a politikai bizottságtól is független volt, és ahol az összekötő szerepét ismét a főtitkár játszotta. Így azután Sztalin lett az első tisztogatások végrehajtója, bár ezeknek a tisztogatásoknak más volt a jellege és formája is, mint annak, amit később ő alkalmazott. (Belső pártügy volt, minden egyéb következmények nélkül az eltávolítottak személyes szabadságára.) Mindez világosan mutatja, hogy amellet, hogy a politikai bizottság tagjaként minden fontosabb határozat meghozatalában részt vett, a végrehajtás teljesen tőle függött, az ő vezetése és ellenőrzése alatt álló apparátus nélkül a politikai bizottság légtüres térben lebegett volna — minden kapcsolat nélkül a tagsággal, minden információs, irányító és ellenőrző lehetőség nélkül. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az egész pártapparátusban a káderpolitika gyakorlatilag tőle függött — amit Deutscher szerint ki is használt, mert minden fontosabb posztra a hozzá hű és tőle

függő embereket állította — akkor világossá válik, hogy a későbbi Sztalin már Lenin életében megszületett.

A bürokratizálódás elleni küzdelem legdrámaibb epizódusa ebben az időben minden bizonnyal Lenin kísérlete volt, hogy elmozdítsa tisztéből Sztalint.

Szaporodtak a panaszok és bírálatok, amelyek közül a jelentősebbek voltak: Trockij bírálata a munkás-paraszt ellenőrző bizottságról és javaslata, hogy oszlassák fel, továbbá a grúziai és ukrán affér.

Sztalin ugyanis mint nemzetiségi népbiztos, miután 1921-ben a Vörös Hadsereg bevonulásával elkergette az ott uralkodó mensevik kormányt, nem sokkal később összeütközésbe került a grúziai bolsevikokkal is, akik a politikai bizottság és Sztalin által javasolt kaukázusi föderáció helyett grúz szovjet köztársaságot akartak.

Sztalin „rendet csinált”. Barátja, Ordzonikidze segítségével, aki egyébként a bevonuló harmadik hadsereg politikai biztosa volt, kizárta a pártból a hangoskodókat, és ez elegendő volt ahhoz, hogy a tagság többi része elfogadja a politikai bizottság és Sztalin tervét. A vezetők persze tiltakoztak Sztalin „nagyorosz sovinizmusa ellen”, szövetkeztek az ukránokkal, akikkel Sztalin szintén összetűzött, és panaszt emeltek ellene. Az események leírását, miután méltatta Sztalin érdemeit a Baskir, Tatar, Kirgiz stb. Köztársaságok megalakítása körül, Deutscher így folytatja:

„... Az év második felében, míg Lenin falun pihent, Sztalin néhány-szor meglátogatta... Nem kétséges, hogy beszélgetéseik fő témáját a politikai bizottságban folyó viták képezték, Trockij támadásai a munkás-paraszt népbizottság ellen, az új alkotmánytervezet, valamint a grúziai és ukrán ellenzék. Ugy látszik, hogy Lenin elfogadta Sztalin verzióját ezekről az eseményekről. Ez abból is látszik, hogy fenntartás nélkül támogatta a főtitkár. Emellett kitartott még akkor is, amikor októberben visszavért hivatalába, és mindent megtett, hogy a főtitkár népszerűségét és tekintélyét növelje. Haragosan rendreutasította az engedetlen és önfejű grúzaiakat, az ellenőrző népbizottság elleni bírálatokat mint alaptalanokat elvetette, és szemmel látható volt, hogy a szovjetek decemberi kongresszusán hajlandó lesz támogatni Sztalin alkotmányjavaslatát. Minden arra mutatott, hogy a Sztalinba vetett bizalma tartós és szilárd...

És akkor, novemberben, vagy december elején, történt valami, ami javíthatatlanul és végérvényesen megingatta ezt a bizalmat. Legvalószínűbb, hogy a változás oka nem egy különálló incidens volt, hanem egész sor incidens összejátszása. A grúziai ellenzék vezetői Lenin vadjaira nyilatkozattal válaszoltak, amelyben részletesen kifejtették álláspontjukat, és lehet, hogy épp ez készítette Lenint, hogy elgondolkozzon Sztalinról. Ezzel körülbelül egyidőben érkezett vissza Grúziából a párt vizsgáló bizottsága, élén Felix Dzerzsinszkijel, a politikai rendőrség főnökevel, aki beszámolt Leninnek a bizottság megállapításairól. Lenin így tudomást szerzett Ordzonikidze néhány brutális eljárásáról, és ezen annyira felháborodott, hogy parancsot adott, hogy egykori longjumeau-i tanítványát függeszték fel hivatalából és párttagságából. De Lenin nem akart csupán

Dzerzsinszkij beszámolójára támaszkodni... Ezért meghagyta személyi titkárainak, hogy készítsenek részletes jelentést a grúziai eseményekről.

De nemcsak a grúziai affér nyugtalanította Lenint. Amikor visszatért hivatalába, érezte, hogy homályosan, megfoghatatlanul, de mégis határozottan megváltozott a légkör körülötte. Távolléte alatt az adminisztrációs gépezet még jobban kezdett csikorogni. Lenin rájött, hogy különböző kérdéseire most még nehezebben jut gyors és világos válaszokhoz. Az emberek panaszkodtak, hogy az egyik hivatalban dölyfösek és gorombák, a másikban bürokraták, a harmadikban visszaélnék a hatalmukkal. Lenin parancsai és utasításai gyakran elakadtak valahol, és nem lehetett megállítani, hogy hol, egyszerűen nem érkeztek meg a rendeltetési helyükre. Az a kellemetlen érzése volt, hogy valami sötét dolog bonyolódik a háta mögött. Még betegsége előtt panaszkolta a pártnak, hogy olyan kísérteties érzése van, mintha az egész államapparátus valami más irányba haladna, nem abba, amit ő, a kormányos ad neki, és most ez az érzése még fokozódott. A változás okait kutatva, útja egyenesen a főtitkárság hivatalaiba vitte. És ebben a pillanatban a politikai bizottságbeli nézeteltérések, a grúziaakkal való ellentétek, a Sztalin elleni panaszok egyszerűen egészen más megvilágítást nyertek...

... 1922. december 25-én rövid memorandumot mondott tollba a titkárnak, amit a végrendeletének szánt...

... A jelenlegi nézeteltérések a politikai bizottságban, magyarázta Lenin, egyáltalán nem a két osztály (munkások és parasztok) közötti alapvető ellentétekből erednek. Ennek ellenére számíthatunk rá, hogy a közeljövőben szakadás következik be.

... Lenin minden tévovásás nélkül Sztalint és Trockijt jelölte meg mint fő antagonistákat a politikai bizottságban...

... Amikor főtitkár lett, Sztalin elvtárs kezében óriási hatalom összpontosult, és én nem vagyok egészen bizonyos abban, hogy képes lesz ezt a hatalmat mindig kellő elővigyázattal alkalmazni. Minden szót alaposan megfontolt, gondosan mérlecskelt. Lenin kifejezte a bizalmatlanságot és gyanakvást, ami még betegsége előtt kezdett gyülemelni benne, de úgy vélte, hogy azokat nem képes eléggé tényekkel alátámasztani, s így nincs joga világosan és nyíltan elítélni Sztalint...

... Miközben Lenin a végrendeletén töprengett, Sztalin az orosz szovjet kongresszusát vezette, amely elvben elfogadta az ő alkotmánytervezetét... Három nappal később, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (SZSZKSZ) szovjetjének alapító kongresszusán, dicsőítette az alkotmányreformot, és magasztalta mint olyan vámványt, ami jelentőségben nem marad el a Vörös Hadsereg alapítása mögött...

... Lenin, aki ezekben a napokban az utolsó, megragadó esszéit írta, tartózkodott attól, hogy a nyilvánosság előtt akár csak egy szót is szóljon erről az annyira magasztalt eseményről. Ugyanaznap, tehát december 30-án, amikor a kongresszus kezdődött, ő a grúziai konfliktusra vonatkozó feljegyzéseit diktálta:

»Véleményem szerint ebben végzetes szerepe volt Sztalin kapkodásának és adminisztratív indulatosságának, de ugyanakkor a rossz hírű 'szocializmus' elleni dacának is, a dac pedig a politikában a lehető legrosszabb tanácsadó. Attól tartok, hogy Dzerzsinszkij is... túlságosan kitűnt az orosz hazafiságával (ismeretes, hogy az idegen eredetű elorozsodottak mindig túlzásba viszik az oroszodást)... különbséget kell tenni az elnyomó nemzetek és az elnyomott nemzetek nacionalizmusa között... Nem marad más választásunk, mint hogy Sztalint és Dzerzsinszkijt politikailag felelősnek tekintsük ezért a kimondottan nagy-orosz sovinszta kampányért.«

Amint látjuk, az öt nap alatt, ami eltelt azóta, hogy Lenin lediktálta a végrendeletét, gyanúja, Sztalin bűnösségét illetően, szilárd meggyőződéssé változott, és ő az óvatos bírálat helyett nyíltan és fenntartás nélkül elítélte. Lehet, hogy ez alatt az öt nap alatt meglátogatta valaki a kongresszusra Moszkvába érkezett vidéki delegátusok közül, az is lehet, hogy a titkáraitól megkapta a jelentést a grúziai esetről... Akárhogy is volt, egy bizonyos. Sztalinról alkotott véleménye most már teljesen kialakult... Lenin január negyedikén egy utóiratot diktált a végrendeletéhez, amely annak az embernek a haragjával van tele, aki rájön, hogy a kedvelt munkatárs elárulta és becsapta:

»Sztalin túlságosan durva, és ez a hibája... a főtitkári poszton megengedhetetlenné válik. Ezért javaslom az elvtársaknak, hogy találjanak módot Sztalin elmozdítására erről a pozícióról és helyére nevezzenek ki valaki mást... valakit, aki türelmesebb, lojálisabb, üledelmesebb és figyelmesebb lesz az elvtársak iránt, nem lesz ilyen szeszélyes stb. . . Lehet, hogy ez számotokra jelentéktelen apróságnak látszik, de én úgy vélem, hogy a szakadás megakadályozása szempontjából, valamint a Sztalin és Trockij közötti versengés fényében, amit már korábban kifejtettem, ez semmi esetre sem apróság, vagy legalábbis olyan apróság, ami döntő jelentőségű lehet.«

Eddig az idézetek. Lenin feleségén, Krupszkaján és a személyi titkárain kívül a végrendeletről nem tudott senki. Időközben Lenin jobban lett, és személyesen kezdte meg a leszámolást a főtitkárral. A *Pravdában* január 25-én megjelent cikkében támadja a RABKRIN-t. Ez volt az első nyilvános támadása Sztalin ellen. Deutscher több adatot sorol fel, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a dolog nem maradt volna ennyiben, de Lenin március 9-én újra megbetegedett, és többé nem épült fel. Se vége, se hossza a viszálykodásnak, taktikai huzavonásnak és csoportharcoknak, amelyek ekkor kezdődtek, és egészen a Lenin halála és temetése utáni időig tartottak, és amelyek lényegében mind akörül forogtak, hogy a tanítványok közül ki lépjen a nagy tanító örökébe. A politikai bizottságban Sztalin, Zinovjev és Kamenjev szövetkeztek Trockij ellen. Deutscher szerint ennek a szövetségnek egyetlen magyarázata, hogy Zinovjev és Kamenjev lenézték Sztalint, és nem tartották veszélyes ellenfélnek, tehát inkább vele szövetkeztek az egyetlen komoly vetélytárs — Trockij ellen. Ebből az egész anyagból még csak egy epizódot idézünk, annak leírását, hogyan sikkadt el Lenin végrendelete.

Meg kell mondani, hogy Lenin végrendeletéről nem tudott sem a párt, sem Sztalin. Ezt a szöveget csak májusban, négy hónappal Lenin halála után olvasták fel a központi bizottság ülésén, ahol konkrétan arról kellett dönteni, hogy felolvassák-e a közelgő pártkongresszuson.

„...»Valamennyi jelenlevőnek roppant kelletetlen volt a dolog — mesélte később egy szemtanú. — Sztalin, aki ebben a pillanatban az emelvényhez vezető lépcsőn ült, szinte összetöporodott, és siralmasan hatott. Figyelmesen néztem. Habár megőrizte önuralmát, és nyugodtnak tette magát, szemmel láthatóan tudta, hogy a sorsa most egy hajszálon függ.«
A leninista kultusz légkörében valóságos szentségtörésnek látszott, ha

Lenin végakarátát semmibe veszik. De ebben a számára sorsdöntő pillanatban Sztalint megmentette Zinovjev. »Elytársak — mondta az értekezlet résztvevőinek — számomra Iljics minden szava törvény... Megesküdünk, hogy megteszünk mindent, amit halálós óráján meghagyott. És ti jól tudjátok, hogy ezt a fogadalmat teljesíteni fogjuk. Mi azonban mégis meglepődéssel állapíthatjuk meg, hogy Lenin aggodalmai egy dolgotban alaptalanoknak bizonyultak. Itt arra gondolok, amit a mi főtítkárukról mondott nekünk. Valamennyien láthattátok az utóbbi hónapokban, hogy milyen zökkenőmentesen és mennyire összhangban dolgozunk együtt vele, és ezért velem együtt meglepődéssel és örömmel állapíthatjátok meg, hogy Lenin aggodalma alaptalannak bizonyult.« Utána Kamenjev beszélt, és apellált a központi bizottságra, hogy Sztalint hagyja meg tisztességben. Ha pedig ezt a javaslatot elfogadják, tette hozzá, akkor nem lenne tanácsos Lenin végrendeletét a kongresszuson felolvasni. Krupszkaja asszony, Lenin özvegye tiltakozott a végrendelet felolvasásának tilalma ellen, de hiába. Trockij, aki jelen volt ezen az értekezleten, sokkal büszkébb volt, semhogy ilyen helyzetben interveniált volna, ezért hallgatott, és csak grimaszokkal adta tudtára a többieknek, hogy mennyire undorodik ettől a jelenettől. Zinovjev javaslatát, hogy Lenin végrendeletét ne hozzák nyilvánosságra, hanem csak szigorúan bizalmasan, válogatott delegátusokkal közöljék, negyven szavazattal tíz ellenében elfogadták. Sztalin végre letörölte homlokáról a hideg verítéket. Ismét lovon volt — szilárdan és véglegesen...»

Trockij, valamint az ő tértelensége és tétovázása folytán fejtelenné vált grúziai és ukrán ellenzék számára ez volt a vég kezdete. Az ellentétek most már nyíltakká váltak, a viták is, és Deutscher igen érdekesen elemzi, hogy miért vezetett folyton Trockij és miért erősödött folyton Sztalin pozíciója. Számunkra ezekből a többé-kevésbé ismert adatokból és körülményleírásokból, különösen az úgynevezett irodalmi vitából, amely Trockij *Október tanulsága* című könyve nyomán robbant ki, különös érdeklődésre egy apróság számíthat, amely később világtörténelmi jelentőséget kapott.

„...A szocializmusnak csak egy országban való kiépítésére vonatkozó elgondolásait Sztalin először 1924 őszén fogalmazta meg. A hit, hogy egy országban ki lehet építeni a szocializmust, hamarosan a párttal és a rezsimmel szembeni lojalitás fő mérése lett. Senki, aki az elkövetkező tíz vagy tizenöt év folyamán ezen a teszten elbukott, nem kerülhetett el a büntetését. Ha azonban keressük a sztalinista hitvallás e palántájának eredetét, arra az elképesztő felismerésre jutunk, hogy maga Sztalin először csak úgy mellékesen, közönséges vitapoénként vetette fel, épp az »irodalmi vita« során...»

Sztalin tehát — Deutscher szerint — kezdetben aligha lehetett tudatában tézise jelentőségének. Alapvető célja Trockij diszkreditálása volt, be akarta bizonyítani, hogy Trockij nem leninista. Ezért a triumvirátus előhalászta Trockij elméletét a permanens forradalomról, amelyet 1905-ben fogalmazott meg, és vitát kezdett ellene. A szocializmus egy országban való kiépítéséről szóló elmélet kezdetben tehát csupán a Trockij-féle „permanens forradalom” kontrája volt.

Hogy miért győzött a sztalini vonal, arra Deutschernek az eddig elmondottak mellett még egy magyarázata van:

„...mindaddig a bolsevizmus a korszerű civilizáció periferiájának tekintette Oroszországot. A forradalom ezen a periferián kezdődött... innen áradnak a forradalmi impulzusok nyugatra és keletre... De Nyugat-Európa marad a korszerű civilizáció központja, és a bolsevikok úgy tartották, hogy ott kovacsolódnak majd ki idővel az új élet formái, nem pedig itt, a periferián.

Sztalin doktrínájában Oroszország már nem pusztán periferiája a civilizált világnak. Itt már léteznek és tovább fognak fejlődni az új társadalom reformjai. A sors úgy döntött, hogy Oroszország legyen az új civilizáció központja, az pedig minden tekintetben fölötte áll majd a többi civilizációnak, amely Nyugat-Európában olyan erős ellenállást tanúsított. Semmi kétség, hogy a jövődönnek ez az új látomása annak az elkéskedésnek volt a kifejezése, amelyet az orosz kommunizmusból a saját elszigeteltsége váltott ki, de az iránt sem lehet kétség, hogy ez az új szemlélet a maga fényes ígéreteivel és távlataival enyhítette ezt az elkészedést. A kimerült és kiábrándult bolsevik Oroszország behúzódtott nemzeti páncéljába, és fájó sebeit az egy országban kiépülő szocializmus látomásával legyeztegette...”

*

Az elkövetkező idők harcai a párton belüli ellenzékekkel annyira sablonosak és szinte unalmasak, hogy ismertetésükre nem érdemes sok szót vesztegetni. A mikor a szövetségeseivel (Kamenjevvel és Zinovjevvel) sikerült Trockijt előbb lemondatnia a hadügyi népbiztosi tárcáról, azután eltávolítania a politikai bizottságból, Sztalin a szövetségesei ellen fordult. Új szövetségesei, Buharin, Rikov és Tomszkij segítségével likvidálta (egyelőre még csak politikailag) Kamenjevet és Zinovjevet, majd ezeket is eltávolította a politikai bizottságba behozott emberei segítségével (Molotov, Kalinjin, Rudzutak stb.), de ezek az újabbak már nem szövetségesei voltak, hanem engedelmes szolgálói. Így azután ennek a periódusnak a végén, 1928-ban végre egyedül állt az élen. Győzelmének fénypontja volt ebben a korszakban az a tény, hogy a politikai bizottsággal sikerült elfogadtatnia Trockij kiutasítását a Szovjetunióból. Deutscher ezt így kommentálja:

„Ez az incidens ismételten mutatja, hogyan haladt az oroszországi összecsapás a véres végkifejlés felé. Ekkor, 1929-ben Sztalinnak még nem volt bátorsága egyszerűen bebörtönözni Trockijt, de alig hét év múltán már szemrebbelés nélkül halálra ítélte nemcsak őt, hanem az egész bolsevik »régí gárdát«.”

Deutscher könyvének ebben a részében az olvasó érdeklődését azonban ismételten, nem annyira a belső pártharcok leírása kelti fel, mint inkább

a „nagy fordulatnak”, az akkoriban induló kollektivizációnak és iparosításnak a szédületes és ijesztő panorámája és a két folyamat közötti összefüggés:

„Könnyű lenne a történészeknek biztos és egyhangú ítéletet mondaniuk Sztalinról, ha feltételezhetnék, hogy Buharin, Tomszkij és Rikov elleni harcában csak a személyes ambíciója vezérelte. De nem így volt. Ebben a küzdelemben Sztalin személyes céljai mellett egyéb is kockán forgott; a néhány hónapos feszültség idején, 1928-ban és 1929-ben hajszálon függött az egész Szovjetunió sorsa.”

A forradalom idején végrehajtott földosztás hatása most kezdett megmutatkozni. Az így keletkezett törpebirtokok legnagyobb része éppen csak annyit termelt, amennyi a tulajdonosnak és családjának ellátásához kellett. Így néhány millió tonna gabona hiányzott a városok ellátásához. A gazdag parasztnak, a „kuláknak” termeltek ugyan többletet, de termékeikért magas árat kértek és további engedményeket a tőkés fejlődés irányába.

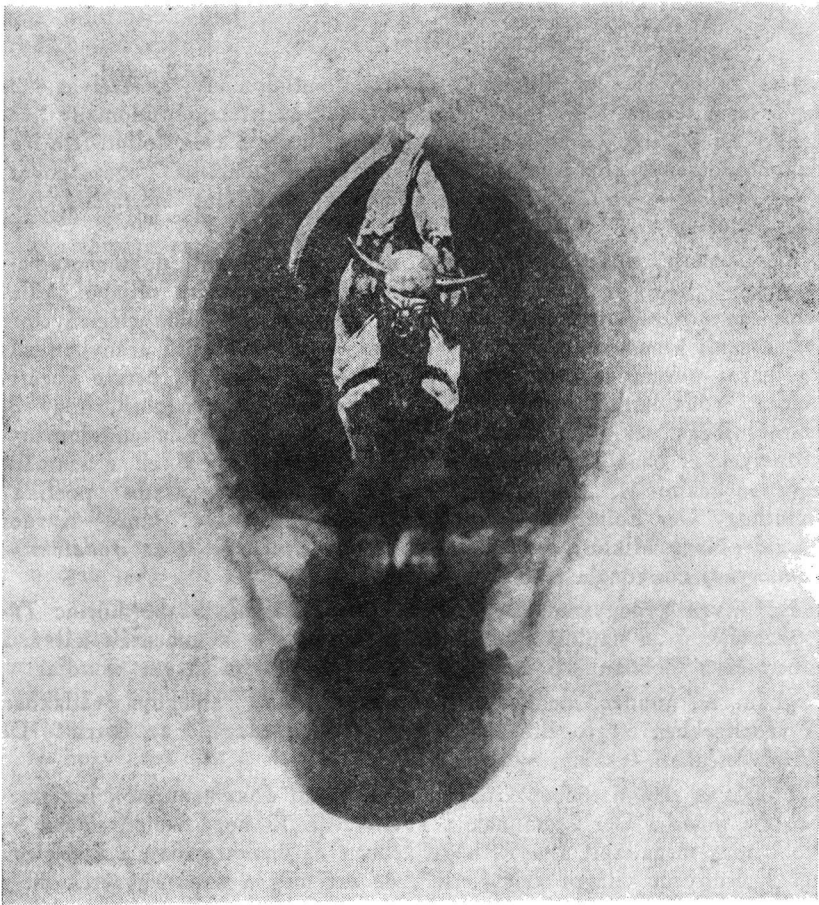
Sztalinnak választania kellett. Ha tovább enged a parasztnak, szembekerül a munkásosztállyal, amely ekkor már ismét a rezsimet támogatja, tekintve, hogy az ipari termelés ekkorra már elérte a háború előtti szintet. Ha pedig nem enged a parasztnak, akkor a városokat az éhínség veszélyének teszi ki. Buharinék a parasztnak való további engedmények mellett szálltak síkra, és itt kapcsolódik egymáshoz a két folyamat, a hatalmi harc és a forradalom élethalálharca. De ez eddig nem is olyan érthetetlen, és nem is különös. Az, amit Deutscher megdöbbenéssel és hihetetlennek tart, és amit mégis tényekkel bizonyított, hogy Sztalin az egész kollektivizációba és az egész iparosításba minden különösebb eszmei megfontolás és előkészítés nélkül, váratlanul és a legprózaibb „napi szükség” miatt bocsátkozott bele, az utolsó pillanatig habozva és viszolyogva ettől az akciótól.

„...az egyetlen ember, aki nyíltan hirdette a falusi második forradalom eszméjét, Jurij Larin volt, egy másodrangú közigazdász, aki erről 1925 elején írt, és akinek az álláspontjait Sztalin gúnyosan zavarosaknak és bolondosaknak nevezte (a 14. kongresszuson tartott beszédében). Sztalinban forrt a düh azok ellen a bolsevikok ellen, akik »fel akarják szítani az osztályharcot a falun... Ez csak... üres fecsegés... a régi mensevik nóta, a kopott, régi mensevik enciklopédiából...“

„...Három évvel később, 1928 májusában, amikor már javában folyt a kulákok elleni rendkívüli intézkedések, Sztalin még mindig kitarotán arról beszélt, hogy »a kulákok kisajátítása örültség lenne«. Azt mondta akkor, hogy véleménye szerint az elkövetkező négy esztendőben a mezőgazdaságnak csak egy jelentéktelen részét szervezik át a kollektív rendszer szerint. Az első ötéves terv szerint, amelyet az év vége felé fogadtak el, 1933-ig a mezőgazdasági birtokoknak legfeljebb 20 százalékát kellett volna kollektivizálni. Még 1929 tavaszán is, amikor már nyíltan azzal vádolta Buharin csoportját, hogy a tőkés mezőgazdaság szószólója,

Sztalin még mindig azt állította, hogy »az egyéni... mezőgazdaság továbbra is döntő szerepet játszik majd az ország élelmezésében és nyersanyagellátásában.«... Ennek ellenére, alig néhány hónap múltán, már teljes gőzzel folyt a »teljes kollektivizáció«, és a magánbirtok halálra volt ítélve. Sztalin még az év vége előtt kijelentette, hogy »számos vidéken sikerült a parasztság zömét eltéríteni a tőkés fejlődés útjáról«... Ennek az évnak az utolsó napjaiban már fenyegetően csengtek Sztalin utasításai a Kremlből, hogy »Általános offenzívát kell indítani a kulákok ellen«... »Össze kell morzsolnunk a kulákokat, fel kell őket számolni mint osztályt... Olyan csapást kell rájuk mérni, hogy soha többé ne állhassanak talpra...«

(Folytatjuk)

Mókus Kálmán: „R—34”

VITA

AZ IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZHELYEKRŐL

BÁNYAI JÁNOS

Dér Zoltán szerint, mifelénk, az irodalomtudomány, „veszélyes terep”. Nem tudom, hogy miért lenne mifelénk az irodalomtudomány „veszélyes terep”, azt azonban tudni szeretném, hogy a Dér Zoltán-féle irodalomtudományi közhelyeket (vagy ahogyan ő gondolja: igazságokat) a — *bírálat* — veszélye fenyegeti. Véleményem szerint, mostanáig, nem elég erőlyesen.

Dér Zoltán, Kosztolányi „utolsó nagy szerelmének” dokumentumait ismertetve, ahogyan ő mondja, a félreértések eloszlátása céljából, választott egy korábbi ismertetőjéhez fűzött szerkesztői különvéleményemre (szerkesztői kommentáromra), és eközben — megdöbbenő arányban adva igazat nekem — mérhetetlen mennyiségben mondott, persze közért-hetően, irodalomtudományi közhelyeket, olyan mennyiségben, hogy őt ezentúl joggal tekintheti irodalmi köztudatunk az irodalomtudományi közhelyek és banalitások bajnokának. Természetesen, jóval a számára egyetlen tekintély, „a magyar egyetemeken ma használatos poétika” (minthogy Dér Zoltán nem mondta, írjuk ide: Barta János—Kardos László—Nagy Miklós: *Bevezetés az irodalomelméletbe és az irodalomtudományba*) színvonala alatt.

Egy ilyen gyöngyszem Dér Zoltán banalitásaiból: Szabó Lőrinc *Tűcsökezenéjét* ő „a naplók által tüzetesen követett és kommentált kálvária ismeretében” jobban érti és szerinte a költő önéletrajza ezt mondja:

„Lám, mi minden, mennyivel több vagyok, mint amennyi vádokban és védelmekben megfogalmazható! Mennyivel gazdagabb az életem! De az üdvösséghez — sajnos — ez nem elég.”

Ennyit és semmi többet. A napló, az életrajzi dokumentumok ismeretében ezt mondja Dér Zoltánnak a *Tűcsökezene*. És hogy semmi többet — előbb még megállapít annyit, hogy „ebben az önéletrajzban a költő egy egész elsüllyedt világot kelt életre”, de ezt még a naplójegyzetek megvilágosító felismerése előttről — azt ő maga bizonyítja, mert valóban Dér Zoltán-ian sajátos versértelmezéséhez még hozzáteszi:

„Ma így tudnám összefoglalni a *Tücsökezene* jelenetét, s ha hiteles ez az értelmezés, a naplókából szerzett információknak köszönhetem.”

Ettől tömörebben aligha lehetne Szabó Lőrinc nagy vállalkozását — mégpedig a naplókából szerzett információk alapján — összefoglalni, és ennek a jelentésértelmezésnek a hitetlenségében aligha lehet kételkedni. Mert annyira kézzelfogható, annyira az élettapasztalatokon nyugszik, annyira telített a dokumentumokból szerzett információkkal, hogy vajon ki merné megkérdezni Dér Zoltántól: hát Szabó Lőrinc, a gondolkodó költő, ennyire banálisan gondolkodott? Holott, tudjuk, nem is kellene talán mondani, nem Szabó Lőrinc gondolkodott így, s főként nem a verseiben, hanem kései prókátorra, versei jelentésének — a dokumentumok információi alapján — prózára fordítója, az irodalomban és az irodalomtudományban igazságot kereső és igazságot osztogató, szélvészgyors és lelkes Dér Zoltán. Mert Szabó Lőrincnek, a *Tücsökezene* írása közben, aligha jutott eszébe, hogy majd egykor, naplójának információit is felhasználva, egy kései irodalomtudós ilyen tisztán látja és ilyen tisztán fogalmazza meg nagy költői vállalkozásának „jelentését”. Ha tudta volna, nyilván még lelkesebben dolgozott volna a *Tücsökezene* darabjain. És közben eszébe sem jutott volna, hogy verset írt. Mert a kései interpretátor számára az a legmellékesebb körülmény, hogy a *Tücsökezene* éppen vers (is), és nem más, nem erkölcsi prédikáció, nem rezignált búslakodás, hanem költészet, mégpedig költészet a javából. De Szabó Lőrinc nem szorul az én védelmemre, megvédi ő magát, sírjából is, Dér Zoltán értelmezésétől.

Mégis hozzá kell tenni, senki ne higgye, hogy a *Tücsökezene* azt jelenti, amit Dér Zoltánnak (a naplók nyújtotta információk alapján) jelent; olvassák el a *Tücsökezene* darabjait mint költészetet és olvassák el a naplót mint egy élet (az életrajz) dokumentumát. Mindkettő sokkal többet fog mondani, mint amennyit közhelyre lefordítva, Dér Zoltán szerint mond.

S csak még egy Dér Zoltán gyöngyszemeiből:

„S ha igaz, hogy a nagy műalkotásban az alkotó egész világképe kristályosodik ki, nem logikus-e, hogy aki nagy művel találkozik, és ismeri a szerző világképét, a mű összetevőit, titkát, ha úgy tetszik, hamarabb és jobban megérti, mint aki semmit sem tud az íróról.”

Csak annyit fűzhetünk ehhez, mert a giccs és a közhely indulatossá tesz, hogy nem igaz és nem logikus. Mert nem igaz, hogy a nagy műalkotásban az alkotó egész világképe krisályosodik ki, hanem a történelem és a társadalom teljessége, ezért nem logikus, hogy a szerző világképének, a mű összetevőinek, a mű *titkának* ismerete után még többet tudunk meg a műről, ha tudunk valamit az íróról. Illetve, nem is biztos, hogy éppen ez Dér Zoltán gyöngyszemének az ellenpontja. Mert lényegében nincs is ellenpontja. A közhely nagyon simulékony és képlékeny.

De szóljon a közhelyről a nálamnál illetékesebb Láng Gusztáv:

„Egy tisztességes tévedést mindig többre becsülök egy alamuszi közhelynél. A tévedést cáfolni lehet; nyílt sisakkal áll ellenérveim elé, s ha hiszek neki, csak saját ostobaságomra vethetek. A közhely veszélyesebb: cáfolhatatlan — s ezzel elfödözi, hogy bizonyíthatatlan is. Mindenre érvényes, hogy a túl bőre szabot kabát rámegegy mindenkire, s csak tükör előtt derül ki, hogy valójában senkire sem illik egészen. A közhely igaz, hiszen semmi olyat sem állít, ami nem lenne általánosan elfogadott — s éppen ezért nem igazság, hiszen a köztudottat nem toldja meg semmivel, ami új, ami felfedezés. A tévedés esetleg eltérít az igazságoktól; a közhely kompromittálja őket. Az igazság akkor is lázadó, ha a legjámborabb tényekre vonatkozik, mert utána már nem lehet egészen a régi módon gondolkodni; a közhely a leglázugóbb frazeológia zászlaja alatt is konformista.”

Kár azonban, hogy Dér Zoltánt, nagyon hasznos (irodalmi) anyagfeltáró munkája ellenére is a közhely és éppen a Láng Gusztáv szavaival definiált közhely bajnokának kell tekinteni, mert szívóssága valóban tiszteletré méltó. Szűkebb irodalmi pátriánkban az övéhez mérhető erőfeszítéssel senki sem igyekszik feltárni (közreadni) a (nagy) írók, költők életének fontos, vagy kevésbé fontos dokumentumait. Levelek, naplók, feljegyzések, vázlatok, újrafogalmazások tömegét publikálta (a gazdag Csáth-bibliográfia is az ő munkája). Hasznos és nyilván fáradságos tevékenység ez. Megbecsülés jár érte. De Dér Zoltán szívósan és kitaróan folytatott adatfeltáró ténykedése mellett olyasmibe is beleártja magát amihez nem, vagy csak a közhelyek, jobbik esetben az egyetemi jegyzetek iskolás színvonalán ért. Ezt tette amikor — a Híd korábbi szerkesztőjével való megegyezése alapján — a folyóirat 1976. évi novemberi számában Szabó Lőrinc *Napló, levelek, cikkek* (1974) című könyvét ismertette. Akkor ugyanis nem közölt új dokumentumokat, hanem a dokumentumok irodalomtudományi érvényességét túlozta el, közhelyesítve Szabó Lőrinc naplójának információit, és — eközben — természetesen közhelyszerű félmondatokkal szállkát igyekezett szűrni a hazai (működő) irodalomkutatás (szintén szívós és szorgos) ujjaiiba. Ezért, a dokumentumok jelentőségének Dér Zoltán-i eltúlzása és irodalomtudományunk (Sinko Ervin szemléletét követő) gondolkodása felé irányított fullánkok miatt írtam *kommentárt* akkori ismertetőjéhez, mégpedig a szerkesztő (a magam) nevében és nem — ahogyan nálamnál (jogosan) nagyobb ellenfelet keresve most Dér Zoltán vélni tudja — a szerkesztőség nevében. Az eddigi és az ezután írandó kommentárok nem a szerkesztőség, hanem mindig a szerkesztő nevében készültek és készülnek. És sohasem a vitatkozás, mindig a kommentálás szándékával. Nem tartottam szükségesnek akkor, hogy Dér Zoltán nézeteivel vitatkozzak, de szükségesnek tartottam, minthogy írásának közléséről én döntöttem, az övétől eltér-

rő véleményemnek is helyet adni. Ezt szívta olyan nagyon mellre Dér Zoltán, hogy másfél év után is szükségesnek vélte a válaszadást.

Az irodalom életében semmi sem múlik véletlenül. Az sem lehet véletlen, hogy Dér Zoltán ilyen hosszú várakozás után ragadott tollat akkori különvéleményem miatt. Mert úgy látszik éppen most találta „alkalmasnak” a pillanatot. Tudta nélkül is összejátszva azokkal, akik éppen az ő nevét vetik a Híd jelenlegi szerkesztője szemére.

Én azonban továbbra sem hiszem, hogy Dér Zoltánnak és nekem megvitatni való irodalomtudományi kérdéseink volnának. Hiszen annyira mást tartunk az irodalomról és az irodalomtudomány funkciójáról, hogy közöttünk a párbeszéd lehetetlen. Nincsenek olyan irodalomtudományi gondjaim — pedig nagy számban vannak —, amelyek megvitatásához Dér Zoltán irodalomszemléletének segítségét kérhetném. Hiszen egyáltalán nem hiszem azt, hogy az életrajzi dokumentumok, a szerelmes levelek, a naplóba írt (mindennapi) feljegyzések adalékul szolgálhatnak az alkotások jobb megértéséhez (erről volt szó akkori kommentáromban), ellenben továbbra is azt tartom — még akkor is, ha (sajnos) Dér Zoltán osztja a véleményemet, mert ebből is sikerült neki közhelyet fabrikálni —, hogy a művészetben (az irodalomban) mindig a műalkotásba foglalt élményről van szó, és nem a szerelmes levelekbe, a naplókba, az életrajzi adatokba foglalt élményről. A kettő, gyakran, szöszerint is azonos lehet, mégis — minthogy a szerelmes vers élménye művészetté vált a megformálás eszközeivel, a szerelmes levél élménye pedig a másik fél megnyerésére szolgál csupán — közöttük a különbség és föld.

Ennyit erről. Arról, hogy a szerelmes levél is átlépheti a műalkotássá válás küszöbét, aligha hiszem, hogy Dér Zoltánnal vitát kezdenének. Mert ezt a küszöböt, tőle eltérően, nem tartom megközelíthetetlennek és végig nem gondolhatónak, aminthogy azt is tudom — többek között Sinkó Ervin *Sorsdöntő levelek (Sudbonosna pisma, 1960)* című levélantológijának tapasztalatai szerint —, hogy nem irodalomtörténeti (társadalomtörténeti) ritkaság ha a levél átlépi a művé válás küszöbét, még akkor sem, ha ez a „folyamat” a Dér Zoltán birtokában levő Kosztolányi-levelekkel nem „történik meg”, még akkor sem, ha ezek a Dér Zoltán számára oly perdöntő fontosságú „igaz” szerelemről szólnak.

Persze itt sem mondhatok többet. Mert Dér Zoltán interpretációjában Kosztolányi levelei is közhelyekké válnak, ahogyan közhellyé vált Szabó Lőrinc jobb sorsra érdemes naplója is. A közhelyek bajnoka, azért is bajnok, mert minden, amit a kezébe vesz, közhellyé válik és ezzel éppen az életet, a költő életét hamisítja meg.

Mindazt, amit Dér Zoltán a vers titkának tart (ezek után kutatva leskelődik például Kosztolányi „utolsó nagy szerelmének” levél-dokumentumai nyomán a „versek mögé”) én egészen egyszerűen a vers külső (de nem meghatározó) körülményének tartom, olyan irodalmi és életrajzi

adatnak, ténynek, amelynek számbavétele lehetséges (nem egyszer szükséges is), de aminek feltárása, felismerése nem a vers mögöttiekben, nem a külső körülményekben van, hanem a vers testében, a vers egészében, a versben ami semmi másként nem (és legfőképpen nem életrajzi dokumentumként) létezik, csak műalkotásként.

Persze, nem világos, akárhányszor olvassuk is Dér Zoltánnak legújabb versek mögé kukkantását, hogy miért tartja ő a hazai irodalomtudomány terepét veszélyesnek. Az egyetlen lehetséges válasz, hogy azért, mert nem mindenki ért vele egyet, hogy közelről sem osztja mindenki az ő véleményét. De miért válna ezért, és éppen ezért az irodalomtudomány terepe veszélyessé? Hiszen az irodalomtudomány annál gazdagabb, minél sokrétűbben, minél változatosabban, minél több ellenvéleményt felsorakoztatva tud irodalmi kérdésekről megszólalni. Csakhogy, ezt Dér Zoltán nem érti. Ő — minthogy közhelyekben gondolkodik — azt hiszi, hogy az irodalmi gondolkodás révbe juthat, hogy az irodalomtudományban megegyezéseket lehet kötni. Ő ugyanis olyan kézenfekvő igazságokat képvisel, hogy nem érti, miért gondolkodhat valaki másként. És ha másként gondolkodik, akkor miért különbözik az ő mindenre ráillő és ráfogható közhelyeitől.

Ezért kell bejelentenem, bár nyilván az eddgiekből is kiderült, mást gondolok az irodalomról mint Dér Zoltán, és egyáltalán nem kívánom, hogy ő egyetértsen velem. Mert ahogyan ő értelmezi az én gondolatomat (bármennyire esendő és tévedéssel megterhelt is) egyáltalán nem gondolat, hanem közhely és ezért menekülnöm kell a Dér Zoltán interpretálta saját gondolatomtól is. És — ha lehet — megvédeni Dér Zoltán örökigazságokat hirdető értelmezési igyekezetétől.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

RÓNAY GYÖRGY, A KRITIKUS

Rónay Gyögyről (1913—1978), amíg élt, kevesebbet tudtunk, mint amennyit tudnunk kellett volna. Költő volt, regény- és novellaíró; írói arculének megrajzolása és egész nemzedékének, az „Ezüstkor” nemzedékének kritikai megítélése még hátravan, adósság, és az ilyen adósságoknak se szeri, se száma... Az irodalmi adósságok törleszthetők, de meg nem fizethetők. A búcsúzások nyilván hangos szóval hirdetik majd, hogy milyen feladatokat vállal az eltávozott emlékének megőrzésére, művének ápolására a — mindig kegyetlen és kényelmes — utókor...

De Rónay György az irodalom példamutató kritikusa (is) volt. Azért indult ellentétes köztöszóval ez a mondat, mert sokan úgy vélik, az író csak másodsorban lehet kritikus, napszámosként; ezért kritikusi tevékenysége nem vagy csak adalékként, lábjegyzet formájában esik latba, ha az életműről szólnak. Persze, nem tudható még, hogy Rónay György gazdag életművéből az idő minek bocsát meg, mit enged át a feledés szitáján. Ezért jobb a jelenbe nézni és a jelenben látni meg az életmű meghatározó vonásait. Ebben pedig Rónay György irodalomkritikusként van jelen. Ez is túlzó megfogalmazás, elkelne a mondatban egy halvány (kiigazító) feltételes köztöszó. Annál is inkább, mert éppen Rónay György hirdette, hogy az irodalomban nincsenek (nem lehetnek) egyszer és mindenkorra befejezett állítások, hogy a gondolkodás újrafogalmazásra és újraértékelésre késztet. A feltételes köztöszó elkerülését viszont az indokolja — ez is szubjektív meglátás —, hogy Rónay György kritikái a mai magyar költészet útvonalain forgalmi csomópontok, versei viszont feltételes megállóhelyek. Másként fogalmazva, irodalomkritikai ítéletei *otthon* vannak a mai magyar költészet világában, versei viszont *szeregetett idegenek*, örömmel fogadott vendégek... Az is igaz, hogy az idegenek és a vendégek mindig több figyelmet érdemelnek, mint az otthon lévők. Ebből viszont az derül ki, hogy Rónay György nem mellékesen, nem költői elhivatottsága mellett „űzte” a kritikus gyakran megvetett és kiátkozott mesteriségét. A kritikusok jönnek és elmennek. Megszólalnak és elhallgatnak. Ki mennyire bírja és ki milyen következetességgel gon-

dolja azt, amit gondol vagy amit gondolni vél. Tartalmas kritikusbúcsúkat ismer a magyar irodalomtörténet. A legnagyobb nyilván a Németh Lászlóé. Van abban valami törvényszerű, hogy a kritikaírást felőrli a kritikus, kiűzi az értelmezés és az értékelés tanácsstermeiből. Furcsa, de meggyőző érv, hogy minél nagyobb és minél körültekintőbb tapasztalatokra tesz szert, annál nehezebben ítél, annál nehezebben szólal meg. A feltételes köztörzók (rosszabbik esetben) a feltételes mód áldozata lesz. A túl sok feltételesség pedig a kritikus torkára fagyasztja a szót. Akik értenek a látszatkeltéshez — és ehhez bizony sokan értenek —, az elhallgatásból kovácsolnak tőkét, a kivonulásból gesztust. A nagyok is.

Rónay György kritikaírásában éppen az a nagyszerű, hogy folyamatos. Nincsenek nagy gesztusai, kritikaírása mögött nincsenek nagy harcok és nagy csatakiáltások, viták és elnémulások. A tudás, az irodalmi tapasztalat benne nem a feltételes köztörzavak erdejét növesztette átláthatatlanná, hanem az irodalmi ítélet, a kritikai gondolkodás szigorát, következetességét, viszonylagos bizonyosságát termelte ki. Egyetlen pillanatra sem volt engedékeny, sohasem bocsátott meg az értéktelennek, de nem is használta a sokféle jelzővel illetett dorongot és kalapácsot, pedig nem egy ítélete szigorúbb, mint akárhány harsány ledorongolás.

S ami a legfurcsább: egész életén át a kritikaírás elkötelezettje volt, meggyőződésből és sohasem alkalmoszerűen, az ő kritikáiból évtizedek magyar költészete olvasható ki, megbízhatóbban, mint akárhány vaskos folyóiratkötetből, s ugyanakkor mindig nagyon rossz véleménye volt a kritikáról, a kritikusokról, a kritikaírásról. Erdemes ennek a furcsaságnak a gyökereit feltárni. Tegyük egymás mellé azt a két könyvet, melyet minden kritikusnak naponta forgatnia kellene, az 1969-ben megjelent *Jegyzetlapokat* és az 1971-ben kiadott *Olvadás közbent*.

Vegyük kézbe ismét az utóbbit. Több mint ötven író, költő közel száz művéről írt kritikát, kritikai esszét, ismertetőt tartalmaz a kötet, az elsőt 1958-ból, az utolsót a hatvanas évek végéről. Impozáns könyv, a magyar irodalom hatvanas évekbeli természetének áttekintése és dokumentuma. Írók és művek sorjáznak lapjain, régi viták és felfedezések emlékéit idézik az egyes írások, nyílt pályákat és zsákutcákat határoznak meg — valójában egy műfaj győzelme, lehetőségeinek maximális megfeszítése, az irodalmi gondolkodás konkrét és legvalóságosabb realizálása ez a könyv. De *mulandó* is egyúttal. A kritikaírásnak ugyanis éppen az az előnye (esélye), hogy *mulandó*. Csak a fércműveket megnevező kritika időtálló, de ezzel senki sem törődik, mert ki törődne és miért a fércművekkel? És ezzel körülbelül arra is rámutattunk, hogy a kritikaírás csak a művek szolgálatában lehetséges, persze nem az alázat, hanem a megismerés és a felfedezés örömének gesztusával. Mert akármilyen elretentően is hangzik, a felfedezés a kritikus számára mindig örömet jelent, még akkor is, ha egy mű silányságait, gyatraságait és gyarlóságait ismeri

fel. Ezért kegyetlenek a kritikások, és ezért lehetnek a gúnyolódás cél-táblái. Mert ki örül annak, ha az irodalmi gondolkodás felismeri egy mű félceit? De a kritikusnak erről is szólnia kell, a beszéd pedig öröm, a gondolkodás ünnepe, még akkor is, ha a beszéd tartalma elszomorító. Megoldhatatlan ellentmondása ez minden kritikusi magatartásnak. És csak az irodalomban tájékozatlanok tartják a kritikai beszéd örömét kár-örömmek. Mert sohasem örül a kritikus annak, hogy egy rossz műről rosszat kell mondania, annak örül, hogy beszélhet, hogy szólhat a műről, hogy gondolkodhat az irodalomról.

Ezért nem mentes egyetlen kritika sem az egyéniség, a szubjektivitás nyomaitól; a legszakszerűbbet éppúgy meghatározza a kritikus szubjektivitása, mint a metaforákkal legtisztábban csillogó impresszionistát. Csak-hogy ez a szubjektivitás sohasem esetleges, és legtöbbször nem is értelmezhető a lélektan módszereivel, mert nem lelki képesség, nem érzéki természetű, hanem intellektuális. A kritikus szubjektivitása az irodalmi (fogalmi) gondolkodás produktuma, és csak mint ilyen eshet latba az irodalmi értelmezés és értékelés feladatainak vállalásakor és érvényesítésekor. Vagyis, ennek a szubjektivitásnak a nyomai a kritikus *stílusában*, nem ítéleteinek (humánusan természetes) elfogultságaiban vagy elfogulatlanóságában ismerhetők fel.

Rónay György azon ritka kritikások közé tartozott, akiknek volt stílusa. És stíluson itt a fogalmi szubjektivitást megjelenítő nyelvi jelek rendszerét kell érteni. Az *Olvasás közben* előszavában írja Rónay György, hogy kritikusi tanulóveiben írt kritikáinak „... esetleges igazságai(ka)t is megszeplősítik a stílus és modor hibái”. Vagyis, éppen a kritika (a kritikus) stílusa, „írás módja” a döntő körülmény, ha a kritika értékéről van szó, és nem a műről mondott igazság vagy tévedés, merthogy az irodalomban minden ítélet újragondolható. Amiből nyilvánvalóan következik, hogy a kritikus tévedése egyáltalán nem ront a kritika értékén, legfeljebb valorizálásra, újraértékelésre késztet, feltéve, ha a kritikának (a kritikusnak) van stílusa. Nem a véletlenül múlt, hogy a modern magyar kritikának éppen egy tévedésekkel terhes bírálata az első lépése, Kölcsey Berzsenyi-bírálata. Más szóval, nem lehet egyetérteni Rónay György Pilinszky-kritikájával, de kritikaként el kell fogadni, mert „mindenféle öncélú stílári s allangtól” mentes, meggyőző írás. Mit biztosít számára a stílus többlete? Azt, hogy komolyan vesszük, hogy számon tartjuk, hogy vitatkozunk vele, mert a maga módján, a maga sajátos eszközeivel szól egy költőről, egy költői életműről, annak számunkra mást (többet) jelentő vonatkozásairól.

De a stílus sem menti a kritikát a mulandóságtól. Az irodalmi kor-szakokkal, irányzatokkal és iskolákkal, de legfőképpen az irodalmi élet jeles vagy kevésbé jeles „intézményeivel” a kritika is lekopik, lábjegyzetté, irodalomtörténeti adattá és adalékká minősül; a kritika számára nincs kiút a mulandóságból. Ennek az sem mond ellent, hogy számtalan

emlékezetes kritikát ismer az irodalmi hagyomány, hogy az irodalmi tudatvilágban a művek mellett helye van (helye lehet) a kritikának is. Felesleges most a kritika mindenkori vereségének okai után kutatni. Csak arra érdemes rámutatni, hogy az emlékezetes, a művek mellett megőrződött kritikák nem ítéletük tartóssága és nem kidolgozott, mással össze nem téveszthető stílusuk miatt maradtak fenn az idő rostáján, hanem azért, mert egy adott pillanatban a korábbtól némileg eltérő költészetfogalmat határoztak meg, vagyis túlléptek az egyes mű határain az összefoglaló irodalmi tapasztalatok meghatározása felé. Rónay György kritikái, vagy ahogyan ő mondja az *Olvasás közben* anyagát definiálva, „a kritikusi ‚férfiúvek‘ munkái” azért látszanak most tartósnak, mert a kritikai műfaj „minden szükségszerű esetlegességével, a tévedés mindenkorai lehetőségének kockázatával, a többé-kevésbé kialakult ízlés bizonyára könnyen tetten érhető elfogultságaival” együtt *átlépték* a hatvanas évek irodalmi termésének egyes, ha mégoly jelentős műveit is, és pontosan fogalmazták meg egy tízéves időszak költészet- és irodalomfogalmát. Ezért mondhatjuk, hogy Rónay György kritikái verseinél és prózájánál is határozottabban vannak jelen a mai magyar irodalomban.

Csak hogy nem minden kritikaírásnak van ilyen sikerlehetősége. Rónay kritikaírása azért kivételes jelentőségű, még ha egy sor irodalmi értékfogalmával nem is tudunk egyetérteni, mert amit mondott, azt kivételes következetességgel gondolta végig, éveken és évtizedeken keresztül, sohasem játszva az elhallgatás díszes és látványos gesztusaival. Vagyis, nem azért, mintha az igazság bajnoka lett volna. Csupán azért — mint maga mondja —, mert mindig volt „fóruma”, volt hol megszólalnia, „tere” volt kritikusi tevékenysége kifejtéséhez. De ezt sem a szerencse nyújtotta számára. A szerencse nem nyit kaput a kritikus előtt. A kritikaíráshoz a teret az irodalmi intézmények biztosítják. Ott van kritika, ahol tere van a kritikái beszédnek. Tér nélkül nem lehetséges a kritika. Verset és regényt lehet az asztalfióknak írni, kritikát nem. A kritikus — minthogy természete szerint mulandó műfajt művel — csak addig létezik, amíg kihasználja, amíg ki tudja használni a közlés, a beszéd lehetőségeit. Az elhallgatás a kritikus halála, vagy enyhébben, Németh László szavával fogalmazva, „búcsúja”, még akkor is, ha az elhallgatást látszólag a tér eltűnése indokolta. Csak hogy az elhallgatás minden kritikust egyformán veszélyeztet, mert nem könnyű évek hosszú során át kritikát írni, az irodalomról mindig a jelenben élve *élően* gondolkodni. Az elhallgatást rendszerint külső körülményekre való ráfogásokkal magyarázzák, holott rendszerint belső okai vannak, az irodalmi gondolat megfeneklésében, a közlés indulatának kihűlésében, a kritikusi értékrend szétszóródásában... Minden kritikusi tevékenység állandó ellenfelei ezek.

De legyőzhetőek. Ezt bizonyítja a *Jegyzetlapok* oly sok és oly meggyőző negatív gondolatmenete a kritikáról. Egy egész életen át nyilván csak úgy lehet kritikát írni, ha a kritikus nem abszolutizálja a maga

munkáját, ha számba veszi és szem előtt tartja tevékenysége minden hiányát és hiányosságát, sallangját és bűnét. Mert a kritikusban mindig ott munkál a gondolatot dogmává merevítő, az indulatot doronggá váltó, az ítéletet megfellebbezhetetlennek vélő ördög is, a kritikus egyéniségének bentről kitermelt sátánja, a legnagyobb ellenfél, a továbblépést, az újrafogalmazást akadályozó. Ezzel kell szembenéznie a kritikusnak, önmaga visszájával, hogy továbbgondolhassa, amit gondolni tud vagy gondolni mer az irodalomról. E szembenézés elől nincs kiút. Illetve, kiút az elhallgatás, a kritikus búcsúja. Végül is, a kényelem. Mert, ahogyan Rónay György Kuznyecov szavait — „az az író, aki csak általánosan elismert igazságokat ismételtet, naplopó” — idézve mondja: „Az író ne legyen kényelmes. De ne legyen kényelmes a kritikus se. Időnként ő is tartson önvizsgálatot. Hátha kiderül róla, hogy naplopó.”

Rónay György minden kritikájában önvizsgálatot tartott, és megharcolt a maga belső ellenfelével; ezért írhatott a kritikai beszédforma minden változatát művelve több mint négy évtizeden át folyamatosan kritikát. S ezért érthető kritikusi tevékenységének az a furcsa ellentmondása, hogy miközben kialakította a maga értékrendszerét, felismerte egy korszak meghatározó költészet- és irodalomfogalmát, sohasem volt túl jó véleménye a kritikáról, a kritikusokról, önmagáról.

BÁNYAI János

TÚLKAPÁSOK EGY BIBLIOGRÁFIÁBAN

Szirmai Endre: *Szirmai Károly műveinek bibliográfiája*. A Szirmai Károly Társaság és a Szirmai Károly Arhívumok kiadása. München—Stuttgart—Rio de Janeiro, 1978

A jugoszláviai magyar irodalomban a bibliográfia-írásnak szerény hagyományai vannak, de éppen az utóbbi években szemtanúi vagyunk annak, hogy a különböző adattárak készítése művelődésünk mind kevésbé elhanyagolt területei közé tartozik. Pastyik Lászlónak az 1969-től rendszeresen megjelenő bibliográfiai füzetei a jugoszláviai magyar művelődés minden területéről nyújtanak adatokat, Csáki Sörös Piroska munkája nyomán elkészült a háború utáni negyed évszázad jugoszláviai magyar könyvkiadásának retrospektív jegyzéke, és napvilágot látott két folyóirat-adattár is: a *Híd* háború előtti évfolyamainak repertórium (Pató Imre munkája) és az *Új Symposion* első tíz évét felölelő munka, a folyóirat 1965 és 1975 között megjelent számainak tárgymutatója, Polyák Márta, Silling István és Szabó Márta összeállításában. Dér Zoltán egyéni gyűjtése nyomán tavaly elkészült a Csáth Géza-bibliográfia is.

Irodalmi adattáraink számának örvendetes gyarapodásában elsősorban az újvidéki magyar tanszék erre a munkára is szakképesített káderei vannak nagy hatással és a Hungarológiai Intézet, melynek nem egy projektuma tartja feladatának irodalmunk bibliográfiai rendszerezését, s gondoskodik, hogy a ma még jobbára csak rész munkákból egy napon kirajzolódjon a jugoszláviai magyar irodalom teljes bibliográfiája is. A még B. Szabó György megálmodta teljes bibliográfiához az átfogóbb jellegű munkák mellett szükség lesz az úgynevezett személyi vagy írói adattárakra is. Természetesen ezek a munkák csak akkor szülehetnek meg, ha művelődésünk egyes területeit, elsősorban az irodalmat átfogó adattárokra támaszkodhatnak majd, hiszen éppen ezekből a szintetizáló munkákból kell meríteni az adatokat az írói bibliográfiákhoz is. Ezt az utat megkerülve csak azoknak az íróknak a bibliográfiáját lehet elkészíteni, akik maguk is gondoskodtak az életművekkel kapcsolatos adatok jegyzéséről. Ilyen írók közé tartozott az öt éve elhunyt Szirmai Károly is. Ő nemcsak a saját írói munkásságára vonatkozó adatokat gyűjtötte és rendszerezte, hanem író társaiét is. Szenteleky kezdeményezése nyomán éppen Szirmai Károly indított bibliográfiai rovatot a *Kalangyában*, s a vidékünkön megjelenő könyvek és folyóiratok mutatóinak közlésével tulajdonképpen megvetette a jugoszláviai magyar irodalom bibliográfia-készítésnek alapjait.

A bibliográfiák a leghasznosabb művelődéstörténeti dokumentumok közé tartoznak — vallotta bibliográfia-írásunk úttörője, aki elsőnek érte meg, hogy elkészüljön és megjelenjen az ő műveinek adattára is. Igaz, nem nálunk jelent meg, minthogy hagyatéka sem maradt itt, hanem a Stuttgartban élő fia, Szirmai Endre gondolja nem kis lelkesedéssel, odaadással és — némi túlzással is. Szirmai Endre rendezte sajtó alá apja műveinek bibliográfiáját is, de az anyag jelentős része még Szirmai Károly verbázi otthonában készült, ha nem is rendeződött így fejezetek és címek alá. Mindjárt meg kell mondanunk, hogy Szirmai Károlynak a szépirodalmi és kritikai munkásságára vonatkozó, még az író által elkészített anyag a bibliográfia tudományosabb alapossággal készült része. A tudományosság sajnos nem a teljes mű erénye.

A bibliográfiának eredetileg a két évvel ezelőtt megjelent *A magányos óriás* című Szirmai-dokumentumokat tartalmazó könyv második köteteként kellett volna jönnie, végül mégis önálló kötet lett. A dokumentumgyűjteményt azért említjük, mert már akkor felhívtuk a figyelmet (*Hid*, 1976/5) a fiú elfogultságra és a túlkapások egész sorára, amelyektől nem mentes a most kezünkben tartott könyv sem. Lényegében az akkori kritikai megjegyzéseket kellene megismételni a bibliográfia kapcsán is, csakhogy egy bibliográfia túlkapásai már komoly szakmai fogyatékoságnak számítanak, s más minősítést is kívánnak. Csupán néhány példával támasszuk alá megállapításunkat.

A bibliográfia feladata többek között, hogy pontosan megjelölje egy-

egy mű vagy műfordítás helyét is. Ezzel szemben a szóban forgó munka eltekint ettől az alapvető szabálytól, és számtalan használhatatlan adatot közöl. A Műfordítások cím alatt például a bibliográfia írója majd félszáz, többnyire világirodalmi nagyságot sorol fel, jelezve, hogy ezek műveiből fordított Szirmai Károly. Arról azonban már nem tájékoztat a könyv, hogy mit fordított a jelzett írótól s hogy ezeket közölte-e vagy sem, ha igen, hol és mikor stb. Így tehát ahelyett, hogy eligazítana, nyomra vezetne bennünket a Szirmai-műfordítások világában, csak találgathatjuk, mikor és hol fordított Szirmai Károly Anakreont, Goethét, Mannt, Majakovszkijt, Paszternákot, Pirandellót, Poe-t, Rilkrét, Villont... A bibliográfia szerzője megjegyzi ugyan, hogy a fordítások többsége nem jelent meg, sőt el is kallódott sok, de szerintünk ez nem elegendő. Annál inkább, mert nem okozott volna különösebb nehézséget felkutatnia a megjelent és a kéziratban maradt munkákat.

Hasonló megjegyzésünk lehet a Szirmai-írások fordításának jegyzékére is. A bibliográfia arról tudósít ugyanis, hogy írónk irodalmi munkáit a szerbhorváton és szlovénon kívül még nem kevesebb, mint 29 nyelvre fordították (majd minden nagyobb népcsoport nyelvére, de még jaruba, thai stb. nyelvre is), viszont az átültetett mű címén és fordítója nevéen kívül más adat nincs feltüntetve. Megjelenésének helye? Időpontja? A bibliográfia adatai alapján még a németre fordított Szirmai-novellákat sem találhatjuk meg, nem is beszélve például a hindi és urdu nyelvre fordítottakról.

Természetesen tévedés lenne csak e bizonyos kétélyeket is szülő adatközből ítélni meg a teljes mű értékét. A könyv ugyanis rengeteg kellően dokumentált és feldolgozott adatot tár fel Szirmai Károlyról, az íróról, kritikusról, műfordítóról és irodalomtörténészről. Olyan adatok ezek, amelyek kiegészítik ismereteinket a jugoszláviai magyar irodalom e jeles alakjáról, és ismét visszahelyezik az irodalmi köztudatunkba a Szirmai-írásokat, elsősorban pedig a külön figyelmet is érdemlő kritikáit.

A könyv szerkezeti felépítése az anyag áttekinthetőségét szolgálja. Külön-külön fejezetben kaptak ezért helyet az önálló kötetek, a műfajok szerinti bibliográfia, az antológiák és az íróról szóló irodalom. Kisebb, de ugyancsak teljes fejezetek veszik számba a Szirmai Károlynak ajánlott írásokat, a róla készült képzőművészeti alkotásokat, fényképeket stb., valamint az itt sokat emlegetett műfordításokat. A bibliográfiát a kisebb közlések jegyzéke zárja.

A kifogások, a bizonyítékok sokszori hiánya ellenére is olyan munkát kaptunk kézhez a jugoszláviai magyar irodalom külföldről jött első írói bibliográfiájával, amely nélkülözhetetlen lesz a további Szirmai-kutatásoknál éppúgy, mint egy majdan megírandó Szirmai-monográfiánál is.

ELŐTTEM AZ ÉLET?

Émile Ajar: *Elöttem az élet*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977

Címéből ítélve, első pillantásra valami vidám és optimista műnek lehetnénk Émile Ajar 1975-ben Goncourt-díjjal jutalmazott regényét, amit azonban olvasni kezdjük, hamarosan arra a megállapításra jutunk, hogy a sajátosan groteszk humorral átszótt, minden tekintetben egyéni nyelv ellenére, korántsem az. Ellenkezőleg, nemcsak mélységesen elgondolkoztató és töprengésre készítő alkotás, hanem egyenesen döbbenetes és szívbemarkoló. Minden „szennyben vájkálóan” frivol komolytalansága ellenére, a szó legigazibb értelmében véresen komoly.

Megjelenése idején a francia kritika egy részéről heves támadásokat is kiváltó, sokszor nyakatekertnek tetsző, argószavakkal, sőt obszcén kifejezésekkel teli nyelvét egyébként a színhely akár önmagában is indokolhatja: Párizs egyik nyomornegyedében, a főleg négerek, arabok és egyéb külföldiek, valamint mindkét nembeli prostituáltak lakta Belleville-ben vagyunk: itt él a jobbára csak Momónak hívott kis Mohamed, a tíz év körüli árva arab kisfiú, általa használt szóval élve, „kurvagyerek”, vagyis egyike az itteni prostituáltak alig vagy egyáltalán nem számon tartott, „vadul” felnövő gyermekeinek. Ajar regényében őt követjük apró alkalmi vagy tervszerű lopásokkal tarkított vagy csupán irigyen álmódózó bámeszkodással eltöltött napi csavargóútjain, amelyeknek mélyebb, „valóságosabb” célja azonban mindenekelőtt egyfajta kétségbeesett szeretetkeresés. Annak a forrást és tárgyat igénylő szeretetnek a kétségbeesett keresése, amelynek egyetlen valóságos tárgya és viszonzója „Rosa mama”, egy külsejét tekintve szörnyűséges és visszataszító zsidó öregasszony, valaha maga is a legősibb mesterség úzóje, aki később „bömböldét” nyit, azaz a Momóhoz hasonló eredetű és sorsú gyermekek gondozásából tartja fenn magát, ám a regény lejátszódásakor már mindinkább munkaképtelenné lesz, egyre nehezebben képes felvászorogni a lakhelyeül szolgáló lift nélküli bérkaszárnya hetedik emeletére, amiért is Momóval egyedül maradván egyre inkább a gyerek jelent számára támaszt, s nem ő a gyerekeknek. Végül pedig, miután az agy-érelmeszesedés végképp eluralkodik rajta, attól tartva, hogy a kórházi ápolás értelmetlenül növelné csak látrálésv napjai számát, a bérház pincéje egy „zsidókuckónak” nevezett zugába húzódva fejezi be életét. Itt találunk rá, és a gyerekekre is, az öregasszony már oszlásnak induló holtteste mellett. „Amikor betörték az ajtót, hogy megnézzék, honnan jön (ti. a hullabűz), és engem megláttak, ahogy mellette fekszem, akkor elkezdtek ordítani, hogy micsoda borzalom, de korábban eszükbe se jutott, hogy ordítsanak, mert az életnek nincs szaga” — olvashatjuk erről a regény végén.

Amint egyébként a fenti idézetből is láthattuk, a regény elbeszélő alanya maga a kisfiú, Momo. Formailag énrégényről van itt szó tehát, még hozzá olyanféle énrégényről, amely, főleg a naiv, „elfogulatlanul friss hang” alapján ítélve, mindenekelőtt Salinger regényével, *A zabhegyezővel*, illetve az annak nyomán keletkezett, meglehetősen népies, JP-nek nevezett regény-vonulattal tart rokonságot. Első, felületesebb pillantásunk nyomán legalábbis így érezzük ezt. Amíg csak a kis Momo olyanféle gondolatainak hatására, hogy „Mert sok olyan kiskrapek van, akik nem tudták idejében elkerülni magukat”, vagy „Egy illetőnél a szív és a fej a legfontosabb darabok, azokért kell a legdrágábban megfizetni”, mindinkább kételkedni nem kezdünk korábbi észrevételünk helyességében. Különösen, ha a kérdéses szövegrész így folytatódik: „Ha a szív megáll, már nem lehet ott folytatni, ahol régen, és ha a fej elszabadul, és már nincs ki mind a négy kereke, akkor az illető elveszti a mivoltát, és már nem élvezzi az életet. Szerintem nagyon fiatalon bele kell kezdeni az életbe, mert később elveszti az értékét, és senki vissza nem adja.” Hogy azután alig 16 oldallal később az alábbi sorokhoz érkezve, végképp belássuk tévedésünket: „Egyszer elmegyek Mekkába, Hamil úr mondja, hogy ott több a nap, mint bárhol, így írja elő a földrajz. De azt hiszem, hogy különben Mekka sincs nagyon máshol. Szeretnék nagyon messzire menni, olyan helyre, ami tele van más dolgokkal, és még elképzelni sem akarom, hogy el ne rontsam. Meg lehetne tartani a napot, a bohócokat meg a kutyákat, mert úgyszincs jobb a műfajban. De a többi csupa olyan lenne, aminek hírért sem hallottam, direkt így lenne berendezve. De azt hiszem, az is mind hasonlóra alakulna. Komolyan mondom, röhejes, hogy a dolgok mennyire ragaszkodnak a helyükhöz.” Ezen a ponton ugyanis arra a megállapításra jutunk, hogy Ajar mutatványa, realiztikusan értelmezve az írói feladatot, „nem sikerül”, s Holden Caulfielddel, a Salinger-regény hőisével ellentétben, akinek gondolatait és szavait el tudjuk fogadni egy tizenhét éves kamasz gondolatainak és szavainak, a tíz-, vagy mint a gyerek nagy meglepetésére később kiderül, tizennégy éves Momo-Mohamed esetében nem tudjuk megtenni ugyanezt, ami azután arra figyelmeztet bennünket, hogy valójában kétféle énrégény létezik, nyert polgárjogot már rég az irodalomban. Úgymint „valódi” és „álénregény”, aszerint, hogy az elbeszélő-főszereplő által kifejezett mondanivaló megfelel-e a figura tudatának, látókörén belül marad-e, vagy pedig a szerző úgy szólaltatja meg hőstét, hogy voltaképpen helyette beszél, azt mondhatja el vele, amit az nem tudhat, ám helyzetéből fakadóan, szavakban kifejezhetetlenül ugyan, de mégiscsak ott él benne valahol, nem a tudatában, még csak a „tudata alatt” sem minden esetben, inkább a pórusaiba ivódottan „csak”, a csontja velejében, a zsigereiben. Ha pedig ezt sikerül éreztetnie a szerzőnek, akkor, bármennyire fanyarul vélekedjünk is az „álénregényről” általában, racionális kiindulópontunkból fakadóan mintegy a könnyebb

megoldás választásának eredményét gyanítva benne, furcsa módon mégis azt látjuk többnek. Annyira, hogy a lélektani hitelesség mellőzését is képesek leszünk „megbocsátani”, belátva és megértve, hogy a valóság egyik fajtáján tett erőszakra éppen a másik, fontosabb, többet mondó valóság megszólaltatása, valami másképpen kifejezhetetlenek a kifejezése érdekében volt szükség. Ajar regényéről szólva legalábbis így érezzük ezt, ezért látjuk mellőzhetőnek, sőt némileg alpárian okoskodónak, másik kézenfekvőnek tetsző kérdésfeltevésünket is: amennyiben a szerző úgy érezte, képtelen mondanivalóját regényalakja koponyájába beszorítani, miért nem hagyományos formában, egyes szám harmadik személyben írta meg regényét inkább. Mert természetesen így is eljárhatott volna, éppen csak ez esetben vagy a szürke és tárgyilagos leírásokkal, valamint Momo időnként megszólaltatott tíz- vagy tizennégy évesre redukált tudatával kellett volna beérnie, vagy pedig, feltéve, hogy az állásfoglalásról, véleménynyilvánításról sem kíván lemondani, alighanem csakis a kifejezőeszközök lomtárában kotorászva lehelte volna meg a maga módszerét: az önkényes írói közbeszólásban. Mindennek tükrében pedig úgy tűnik, szerzőnk valójában olyan kutyaszorítóba került, amelyből csakis egy módon vághatta ki magát: nyelvteremtéssel. És mert ez sikerült neki, ezért fogadjuk el Momót nem csupán eleven figurának, hanem valóságosnak is, ezért vagyunk hajlandók az illuziókeltés átlátszósága ellenére is „belemenni a játékba”.

Ezt téve tapasztalhatjuk csak, hogy az Ajar által választott, sőt valószínűleg hosszas kísérletezés segítségével kifejlesztett (mellesleg a fordítót nyilván igencsak próbára tevő) nyelv nyomán, amelynek legfőbb titka alighanem egy „kültelki gyereknyelvnek” nevezhető nyelvi képződmény imitálásában, a naivitás és a felnőttelkedő tudálékosság elemeinek vegyítésében rejlik, számos esetben pedig a köznyelvi, sajtóbeli vagy éppen tudományos kifejezések pompásan telibe találó jelentéstani „félrecsúsztatásában” is, valójában nem csupán a kis Momo figurája válik minden „csalás” ellenére is csodálatosan elevenné, sőt egy más, művészibb szinten hitelessé is, hanem ugyanezen nyelvi eszközök hatására kel életre maga a környezet is, Belleville világa. Ennek ábrázolása során ugyanis, hol futólag felvillantva, hol pedig ismételtlen is megidézve, figurák gazdag sora rajzolódik ki előttünk. Lecsúszott vagy mindig is a „fenéken” tengődő egzisztenciák bő választéka: kábítószeres kamaszok, Afrikából bevándorolt, de törzsi életformájukhoz megváltozott körülményeik mellett is ragaszkodó néger munkások, ugyancsak fekete selyemfiúk, arab stricik, bokszbajnokból utcalánnyá vedlett hermafroditák stb., olykor-olykor egy-egy zátonyra futott holdkóros értelmiségi társaságában, kivétel nélkül Ajar—Momo kíméletlenségig találó jellemzésében. Így, Momón „átszűrve” lesznek aztán a nyomor színei, egyes végletesen naturalista részletek ellenére is, mentesek az egzotikumként való tálalás vonásaitól éppúgy, mint

a szánalomkeltés igyekezetének felhangjaitól. S éppen ezért tesz bennünket képessé Ajar regénye őszinte együttérzésre, aggodalomra, felháborodásra, mint ahogy Belleville maga is ugyanezeknek az eszközöknek köszönhetően hat valóságosnak, annak ellenére, hogy — amint azt a könyv utószavából megtudhatjuk — a francia kritika egy része kétségbe vonta a kép hitelességét. Amely állítások kapcsán a könyv színhelyétől távol élő olvasó ugyan nem lehet képes az érdembeli állásfoglalásra, annál inkább érzékelheti viszont, hogy a regénybeli Belleville bizonyos értelemben túlnő önmagán, s válik ilyenformán, pocsolyából vett vízcepp módjára, górcső alatt felnagyított, furcsa-torz lényekkel teli részévé egy sokkal nagyobb, napjainkban mind ijeszetőbben kiterjedő világnak. Belleville-t ugyanis, Ajar nyomán, nem a „társadalom alatti társadalom” sokatmondó „vízmintájának” érezzük csupán, hanem egy kicsit annak a világnak is, amelynek alighanem egyik vádló-szemrehányó európai „képviselőjét” jelenti valóságosan is — az emberiség nagyobb, jóléten kívül rekedt felét magába foglaló éhező-nyomorgó „harmadik világot” történetesen. S nem holmi belemagyarázási igyekezet folytán érezzük ezt így, hanem mindenekelőtt az alábbihoz hasonló szövegrészeknek köszönhetően: „Túl sok kiskrapek van, nem lehet mindent észrevenni, még olyanok is vannak, akik kénytelenek éhen dögleni, hogy észrevegyék őket, vagy pedig bandákat alakítanak, hogy felfigyeljenek rájuk. Rosa mama meséli, hogy sok millió kisgyerek döglik éhen a világon, és még olyanok is vannak, akik lefényképeztetik magukat.” Ezt az általános érvényűséget kifejezésre juttató tendenciát figyelembe véve egyébként, a regény hátborzongató befejezése is alapvetően más dimenziót kap: önmagában szemlélve ugyanis hajlamosak lehetünk eltúlozottnak tekinteni, ám az egész tükrében éppen e túlzás révén hat kétségbeesett segélykiáltásnak, riadóztató szirénahangnak. Ugyancsak a regény minden keneteljes hangvételtől mentes, mélyen humánus alapbeállítását, mindenekelőtt rasszizmusellenességét tükrözi, méghozzá a zsidó—arab viszonyt sajátosan „ajari” humorral kezelő megközelítéssel, a két főszereplő, Momo és Rosa mama arab illetve zsidó volta is, kettejük egymásrautaltsága, ami egyébként a belleville-i figurák „faji vegyességében” is kifejezésre jut. Akárcsak a regény címében, amely ilyenformán, túl a nyilvánvalóan keserű ironián, aggodalommal teli kérdésfeltevessé is lesz egyben: *Elöttem az élet*. De milyen?

Napjaink szó szerint „globálisnak” mondható tragikumája, hogy a kis Momo valójában százmilliók nevében kérdezheti ezt. Ajar tolmácsolásában csibészes kihívással, nemegyszer „útszéli” modorban, ha úgy tetszik, helyenként költőien. Mindezek összességéként mellbevágóan.

EGY „FANTOM” ANATÓMIÁJA

Strukturalizmus-vita I—II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977

Több szempontból is tanulságos néhány év távlatából újraolvasni a strukturalizmussal foglalkozó tanulmányokat és vitacikkeket. Tanulságos, mert az elmúlt néhány év is elég ahhoz, hogy megállapítsuk, mennyire kevésbé jellemezte elfogultság azokat, akiket a strukturalizmus magyarországi népszerűsítőinek neveztek. De tanulságos azért is, mert a kötetben közzétett vitaanyag ékesen bizonyítja, nem a strukturalizmus képezte a tulajdonképpeni vita tárgyát, csak ürügy volt, hogy ellenfelei megpróbálják mesterségesen helyreállítani a magyar irodalomtudománynak az irodalmi művet végső soron csak eszköznek tekintő hagyományát.

A strukturalizmus-vita érzékeltetése és kérdésfeltevése illusztrálására idézzük Hankiss Elemér strukturalizmus-meghatározását: „Lényegét s eredetét tekintve — írja — véleményem szerint tudományos módszer, illetve valamivel több ennél: tudományos szemléletmód, a tudományos kutatás egy bizonyos szintje (amely a jelenségeket kölcsönös összefüggéseik szintjén működő rendszerekként vizsgálja), s következésképpen minden tudományágnak, tudományos törekvésnek van, illetve lehet egy strukturalista szintje, vetülete, sőt: korszaka.”. S ami a legfontosabb: „Sokan formalizmussal vádolják a strukturalistákat, különösen az irodalomtudományon belül dolgozó strukturalistákat; azzal, hogy csak a formai viszonylatok, összefüggések érdeklik őket, a lényegi-tartalmi összefüggések viszont nem. Bár az irodalomtudományi strukturalizmus egyik alaptétele az, hogy a forma és tartalom elválaszthatatlan egymástól, hogy a műalkotás nem forma és nem tartalom, hanem megformált anyag, a kritika mégis jogosult. A strukturalista irodalomkutatás az eddigiek során valóban csaknem kizárólag a műalkotás »formálisnak« tekinthető szintjeit elemezte, a nyelvi kifejezés szintjét és a kompozíció szintjét, s nem vagy alig törődött azzal a további két szinttel, amely közvetlenebbül kapcsolódik a valósághoz: a műbe bekerülő valóságmozzanatok (tárgyak, események, érzések, gondolatok) szintjével és az egész művet átszövő értékek, értékítéletek szintjével. Ez utóbbiak feltárása csak a legutóbbi időkben indult meg, nem áll tehát elegendő anyag a rendelkezésünkre annak eldöntésére, hogy a strukturalista módszer e szintek elemzésére is alkalmas lesz-e vagy sem”.

Azért írtuk ide ezt a terjedelmes idézetet, mert tömören és vitathatatlanul kritikus hozzáállással foglalja össze a strukturalista irodalomtudományi törekvések lényegét, ahogyan az a marxista irodalomtudomány számára is felhasználható.

A strukturalizmus „fantomjának” (a szónak épp abban az értelmében, ahogyan Bojtár Endre használja) anatómiáját azon a ponton kezdhetjük

felvázolni, hogy Hankiss idézett tanulmánya eredetileg az 1971-es *Strukturalizmus* című kétkötetes kiadvány előszavaként jelent meg, a *Kritika* folyóiratban zajló strukturalizmus-vita viszont csak a következő évben vette kezdetét Novák Zoltán cikkével. Nováknak tehát alkalma lett volna érdemében felmérni Hankissnak a strukturalizmushoz való hozzáállását, ehelyett ürügyül használja a strukturalizmussal való leszámolásra Hankissnak egy strukturalista elemzésnek nem tekinthető tanulmányát, pusztán azért, mert „egybemossa a vizsgálat tárgyát a vizsgáló szemléletével”, ahogyan vitacikkében igen találóan határozta meg Szegedy-Maszák Mihály és Veress Miklós. A legmegdöbbentőbb ebben a vitában (és ezért nem válhatott lényegyet érintő vitává, csak fantomok elleni hadakozássá), hogy épp azok abszolutizálják a strukturalizmust, akik hadakoznak ellene, megbélyegzett „propagálói” viszont (e kötetben is közzétett tanulmányaik meggyőzően dokumentálják) az irodalmi elemzés strukturalista vetületéből és korszakából származó eredményeket felhasználva kutatják azokat a módszereket és lehetőségeket, amelyekben az irodalmi mű esztétikumának meghatározhatóságához vezető utat vélik kirajzolni.

Nem lehet egyetérteni azokkal, akik a strukturalizmust a világnézet hiányával vádolják, de azokkal sem, akik e hiány mögött a marxizmussal szemben álló világnézet burkolt előnyomulását sejtik benne felismerni. Ezért a vita kontextusában nem lehet egyértelműen jóváhagyni azt az egyébként helytálló elmarasztálást sem, amit Zoltai Dénes fogalmazott meg: „... mit kezdjen a marxista struktúraelemzés a strukturalizmussal? Szerintem is tanulhat tőle egyet s más, ha úgy tetszik, sok mindent integrálhat belőle. Egyet azonban bizonyára nem: az életfilozófiává vagy filozofikus módszerré felfújtt szellemi barkácsolást.” Ily módon nem lehet maradéktalanul elismerni Zoltainak egy másik, egyébként ugyancsak vitán felül álló megállapítását sem: „Az ilyen értékmentes dolog — írja — nos, éppen ez a barkácsolók öröme, a tudományos szerkezetelemzés; ha igényt tart arra, hogy túljusson mindenféle dogmatizmuson és eljusson az alkotó gondolkodás színvonalára, csakis a struktúra esztétikai működését elemezheti.” Nem lehet okunk ugyanis kételkedni abban, hogy a dogmatizmust említve Zoltai a mű esztétikumának megragadását nemcsak az öncélúan, azaz végcélként alkalmazott strukturalista elemzéstől nem remélheti, hiszen a strukturalizmus ürügyén kirobbanó vita bizonyította, miszerint az öncélú barkácsolók sem inzultálhatják jobban az esztétikum tudományos meghatározásán munkálkodó szakembereket, mint a még barkácsolással sem bíbelődők népes tábora, akik fölösleges „kézimunkának” tekintik például a mű szerkezeti elemzését, egyáltalán: a tárgyszerű odafigyelést magára a műre.

A kötetben nagyon funkcionálisan kapott helyet egy Király István-nal készített interjú is. Király István egy gondolatát több vitázó is idézi. Nevezetesen azt, hogy a strukturalizmus „hallatlan mértékben töké-

letesítette formára vonatkozó ismereteinket. Nem túlzás mondani: forradalmasította mintegy a poétikai gondolkodást". Sajnos a vitázók elmulasztják érdemében megvilágítani, mi is az a mozzanat, amely valóban „forradalmasította a poétikai gondolkodást”. Vagyis elmulasztják kiemelni a formális elemzéseknek azt a döntő jelentőségű felismerését, miszerint magából a műből kiindulva kell kísérletet tenni az esztétikum megragadására.

A módszer eredményeit, fogyatékoságait és meghaladásának lehetőségeit is nem ellenfelei, hanem képviselői, elsősorban Hankiss Elemér fogalmazta meg a legpontosabban: „... a strukturalista kutatások zöme, túlnyomó többsége — írja — nem műelemzéssel, hanem akarva-akaratlan POÉTIKAI kutatással foglalkozott.” S fűzzük rögtön hozzá: felismerve a mű öntörvényűségét, szerkezeti elemzése csak akkor juttathat el bennünket egyéb szintjeinek „összetett” kölcsönös »körbefutó« kauzalitás-rendszerekként” megragadható feltárásához, ha a poétikai kutatások eredményeire támaszkodva a mű öntörvényűségét szervesen kapcsoljuk össze a műfaj alakulástörténetének adott esetben aktuális poétikájával.

Meggyőződésünk, hogy az irodalmi mű strukturalista vagy strukturális elemzése, még ha számos esetben (tagadhatatlanul) öncélú barkácsolás volt is — az irodalmi mű megragadásának egy nélkülözhetetlen vetületét, az esztétikum megragadásához vezető eljárás mód kimunkálódási folyamatának megkerülhetetlen fázisát képezte. Úgy véljük, a vakvágányon futó vitától elválasztó néhány év elég távlatot ad ennek higgadt fel- és elismeréséhez.

Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül annak a tudtunkkal mindeddig egyetlen átfogóbb írásnak a szempontjait, amely e kiadvánnyal foglalkozott. Nevezetesen Szilágyi Ákos Vázlat a formalizmusról című cikkét, amely a *Kritika* múlt év decemberi és ez évi első számában jelent meg. Szilágyi tájékozatlanságára vall, hogy a műalkotásnak azt az alapsajátosságát akarja megkérdőjelezni, miszerint az „nem forma és nem tartalom, hanem megformált anyag”. S miközben a vita óta eltelt évek során néhány jelentős tanulmánykötet dokumentálja a magyarországi irodalomtudományi strukturalizmus termékeny meghaladását, Szilágyi, nem tudni, kire, mire érve, de formalizmusnak titulálva megállapítja: „Az egzakt tudományosságnak az emberi világra való alkalmazása mögött az ÉRTÉKELES emberi — szubjektív, ideologikus elemének eltávolítása rejlik. Olyan tudásra törekszenek itt, amely minden világnézeti — értékelő mozzanattól mentes.” Sajnos ezek a nézetek is beletartoznak a strukturalizmus fantomjának anatómiai képébe.

Ki ne veszítené türelmét bármiféle barkácsolássá redukált szellemi tevékenység láttán? De végül is, ismerjük be, még a barkácsolást is megkerülve mellébeszélni nem könnyebb-e? Különösen, ha beleszámítjuk, hogy általában „eredményesebb” is.

JUHÁSZ Erzsébet

SZÍNHÁZ

KINT ÉS BENT

A rendező bemutató előtti nyilatkozatában olvastuk: „A színpadi díszlet furcsa kertet, mezőiséget ábrázol, melyet sás övez, messziről egy tó vize csillog (ez a nézőtéren van, a közönség a színpadon ül az amfiteátrumszerűen elhelyezett kényelmetlen padokon), a tavon keresztül egy hosszú palló, stég vezet valahová kifelé, bent pedig a játék színhelye egyenetlen talajú, gödrös, süppedő, mocsaras, homokos vidék. Az egyik oldalon asztal látható székekkel, egy falióra, mely nyilvánvalóan belső szobát jelez, másfelől zongora, kerti székek, esernyők, napernyők, a századelőről. Ahogy az emberi sorsfordulók, (...) hol itt, hol ott, hol kint, hol bent, hol pedig szinte egyidőben exteriőrben és interiőrben, úgy idézi meg ezt a szimultánságot az előadás díszlete is, Kölönte Zsolt — tegyük hozzá, nagyszerű — munkája. Ebben a mocsaras tájban, tespedt hangulatban, az első meleg nyári nap lustító levegőjében indul a produkció...”

Nem véletlenül tartotta fontosnak a rendező épp a díszletről nyilatkozni. Nem is azért tette, mert könnyebb leírni, mint hozzáállást, elképzelést fejtegetni, szándékot magyarázni. Csakis azért, mert Harag György színházában mindig végtelenül lényeges elem a *színpadkép*. Nemcsak egyszerű szükséges keretelem, hanem a rendezői koncepció egyik fő hordozója. Nem miliőt jelöl, hanem a gondolati tétel színpadi kifejezője. Ezt a funkciót látta el az Özönvíz előtt fehéren sivár fallabirintusa, amely valamiképp ugyan lakásra emlékeztet, de lakás szerepénél sokkalta lényegesebb a kiúttalanság jelképeként. Barta Szerelem című naturalista polgári drámájának színhelye Harag színházában nem a század eleji polgári szoba, hanem csupasz, kopott falakkal, fényüket vesztett falitükrökkel és a semmiből nyíló kétszárnyú ajtókkal és üveg nélküli ablakokkal körülzárt üres tér, mely zártságával ugyanazt a funkciót látta el, mint a Nagy István-darab színpadképének soklyukú labirintus (látszólagos) nyitottsága: a vizuális szegénység, a kifosztottság a lelki, az érzelmi enyészetet idézi, de egyszersmind a bezártságra is figyelmeztet, a kiszolgáltatottság, a tehetetlenség érzését árasztja. De ezt sugallja a Szabadkán rendezett Tartuffe színpadképe is, az üres já-

Újvidéki Színház. A. P. Csehov: Három nővér, ford.: Kosztolányi Dezső. Rendező: Harag György m. v. Díszlet- és jelmeztervező: Kölönte Zsolt m. v. Zene: Herczenberger Sándor. Színészek: Soltis Lajos (Andrej), Romhányi Ibi (Olga), Ladik Katalin (Mása), Bajza Viktória (Irina), Faragó Árpád (Versinyin), Fejes György (Kuligin), Ferenczi Jenő (Csebutikin), Ábrahám Irén (Natasa), Bicskei István (Turzenbach), Pásthly Máttyás (Szoljonij), Jordán Erzsi (Anfiszta), Nagy István (Ferapont), Vencel Valentin és Bicskei Erzsébet.

téktér a szántszándékkal gicces, szenteskedő szobrokkal, a börtönfal-szerűen magasba nyúló, piszkosszürke falak, melyek felett valahol a magasban, a színpad hátterében két gyenge fényforrás pislikol a zárt intézetek néma posztolóra emlékeztetve, meg a falakba vágott ablak- és ajtónyílások, melyekkel együtt az egész díszlet a bent-börtön-kint-semmi-vaksötét érzetét kelti. És látszólagos nyitottsága, végtelensége ellenére ez a Három nővérnek a rendező által megidézett színpadképe is.

Megtévesztő az a nyugalom, amely a színházba érkező nézőt fogadja: Olga és Mása egymás mellett fekszenek, Mása — talpig feketében, de kissé démonian fésült hajjal — olvas, s közben fütyörészik, Olga sütteti magát a korai nappal, Irina kissé távolabb, fehér ruhában, fehér napernyővel játszadozik önfeledt gyerekként, Tuzenbach hintaszékben szunynyad, Csebutikin a szokásos hírlapja fölé görnyed, közben elbóbiskol, harákol, Ferapont, a szolga egy bokor tövében alszik, mellette a névnapi torta, a sáson át látszik az ingujjra vetkőzött, horgászó Szoljonij . . . Nem kizárólag azért, mert szokatlan ez a kép, mert az ebédlőasztal, komplett terítéssel, a nagy falóra, a zongora a szabadban van, mert eltűnt minden válaszfal szoba és szoba, szoba és kert között, hanem mert érződik, hogy ez a nyugalom nagyon is látszólagos, mert félreérthetetlen, hogy ez a kép nem egy kora nyár vasárnap délutáni idilljének a mozdulatlansága, hanem a felszín alatt idegesen vibráló, lepezett, de elviselhetetlen nyugalomé.

Az elviselhetetlenséget egyértelművé teszi és fokozza a *talaj* szokatlan egyenetlensége. A két-három rétegnyi vastagságú szivacsstalajnak, amelyen irtózatosan nehéz járni — ezt a néző is kipróbálja, amíg a kezdőkép szokatlanságát szemrevételezve a helyére egyensúlyoz —, igen fontos szerep jut. (A *Tornyot* választok előadásában a színpad talaja ferdén emelt volt, járásra igen alkalmatlanul lejtős, jelezve így a darabbeli problematikát, hogy választani kell az önmagunk megtartásának küzdelme és a lejtőn való tehetetlen csúszás között.) A Három nővérben a szó legszorosabb értelmében szenvednek járás közben a szereplők. Pedig Csehovnál a járás elementárisan fontos, ahogy Pilinszky írta róla *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című remekszép könyvében, „séta és ácsorgás minden darabja”, s itt a séta is, az ácsorgás is sokszorosan megszenvedett. Tudni kell állni és sétálni itt, ahol ez szinte lehetetlen. Itt valakitől valakiig eljutni, egymáshoz közel kerülni vagy egymástól eltávolodni komoly fizikai erőfeszítést igényel, a bizonytalanság kockázatával jár. Itt szinte képtelenség járni (élni?!), s ebben a színpadképben nemcsak a kertet szegélyező sás, hanem még inkább a hepehupás, süllyedős talaj a lelki enyészet, a belső egyensúlyvesztés színpadi ekvivalense. A sással övezett játéktér egyszerre kelti a kilátástalan tágasság és az áttörhetetlen szigetszűkösség nyomasztó érzetét, míg a szivacsrétegekkel ingoványosított talaj a belső bizonytalanság erőteljes megmutatkozását váltja ki. Egyformán csetlenek-botlanak Andrej és a nővérek, akik, lévén,

hogy otthon, hazai pályán mozognak, igazán megtanulhattak volna jární a süppedékes szivacstalajon, de a Három nővér *nem a járás fizikai nehézségeiről szól, hanem a lelki egyensúlyvesztésről*; sajátos közérzetről. Prozorovék esetében az egyenetlen talaj a belső talajvesztést jelképezi. Tuzenbachnál szerelmi vágyódását teszi groteszkké: míg arról szaval Irinának, hogy mily lázasan szomjúhozza az életet, esetlenül csetlik-botlik. Versinyinben a bizonytalan talajon való járás az emberi esendőséget juttatja eszünkbe. Akik viszont legyőzik vagy megkísérlik legyőzni, titkolni akarják esendőségüket, azok ezen a talajon is másként mozognak: Natasa gyors, határozott léptekkel vonul ki-be, állandóan szolgáló-sleppel kísérve, Csebutikin doktor jobbadán csak ücsörög, alig közlekedik — nála már természetes állapot ez, lelki szükséglet az ücsörgés —, amikor pedig erre kényszerül, akkor részeg, s inkább mászik, mint megy. Kuligin, akinek mindig rendben a szénája, vagy legalábbis így tesz, torna-mutatványokat végez, bár egyszer ő is elesik, igyekszik legyőzni a talaj kiváltotta bizonytalanságot, akárcsak a különöcnek számító Szoljonij, aki mozdulatlanságával próbál kifogni a kiismerhetetlenen.

A színpadképnek tehát a sással és a szivacstalajjal lényeges *atmoszfératere mtő szerepe is van*. Az atmoszféra a Harag-színház egyik legfontosabb tényezője, meghatározója pedig a „díszlet”. Épp a Harag-előadás díszlete szempontjából lenne egyszer tanulságos kiemezní, megmutatni, hogy miről is beszélgetnek a Három nővér szereplői. Azt tapasztalánk, hogy beszélgetéseik sohasem emelkednek a legköznapibb témák, mondatok fölé. Ennek az ürességnek azonban lebilincselő belső izgalma van. Az eseménytelenségnek mondott ürességet a Három nővér-előadások rendszerint drámaként szokták eljátszani, felforrósítani, Harag viszont csak a beszélgetések tartalmatlanságát mutatja meg, s ettől mégis különös feszültséget kap az előadás. A játéktér egyfelől ennek a lelki, gondolati tartalmatlanságnak a vizuális képe, másfelől, amint erre már utaltam, legtöbbször a bezártság érzetét kelti. Holott: a drámák szereplőinek elementáris szükséglete a kitörés imperatívusa. Haragnál épp a lehetőségek és a vágy közötti ellentét adja az előadások feszültségét, robbanásig telített légkörét. A Három nővér előadásának a kezdőjelenet látszólagos nyugalmatól kell felfejlődnie a vég zűrzavaráig, az eseménytelenség látzattespedtségétől az elviselhetetlen zaklatottságig. Harag György előadásainak gyakorta ez az íve. És ez már világnézet, nem pedig szakma kérdése. Ezzel magyarázható, hogy Harag György nem engedett a felcsillanó csehovi reménynek — nyilván ide vezethető vissza Tartuffe-rendezésének zárójelenete is —, holmi évtizedekkel későbbi boldogságvíziónak. Azzal, hogy az előadás legvégén a nővérek mondatai nem egymás után, nem egymásból folyóan hangzanak el, hanem egyszerre, egy általános hangzavarban, amit még növel az erősödő katonazene, ez az előadás nem az örömmre változó szenvedés, hanem a „jaj, csak tudnánk, miért élünk” kétségbeesése. Ahogy nem igazi idillel indul, akként nem is záród-

hat idillel ez a Három nővér, amely a megszenvedett magány, az állandóan kísértő egyedüllét, ami a műben éppúgy jelen van, mint mindannyiunk mindennapi életében, s amely a négy, látszólag eseménytelen, csupa csevegésből, csendből, ácsorgásból és sétából álló felvonásban úgy szakad ránk, mint a magasságos ég minden súlyával és nyavalyájával. Kibírhatatlanul. Ezért tartozik a Három nővér a legtragikusabb színpadi művek közé, és a legigazabbak közé is. S ezért jó Harag rendezése, mert a színműnek ezt a dimenzióját tette meg hangsúlyossá és teszi emberien elfogadhatóvá, igazzá.

Ettől jó Harag György Három nővér-rendezése.

S mert van sajátos olvasata, akár címszavakba is foglalható, egyéni jelrendszere, amin világszemléletet fejez ki, mert egy heteroén együttest nagyjából egységes játéktílusra fogott, mert előadása egyszerre általános és a legkonkrétabban lokalizálható, mert — ami ezzel összefügg — a magunkraismerés döbbenetes élményével tud hatni, a mi életünk folyik a sás között, a hepehupás talajon...

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

FIATAL VAJDASÁGI KÉPZŐMŰVÉSEK

A *Képes Ifjúság* hetilap szervezte meg a Forum klubhelyiségében a fiatal képzőművészek tárlatát. Jelentős bemutatkozás ez, mert érdekel bennünket, hogy honnan indulnak a legfiatalabbak, milyen esztétikai alapokról és mit ígérnek. Az ilyen kiállításokon elvárható minőség nem annyira a munkálásban és a mesterségbeli tudásban, inkább a belső fogalmazásban mutatkozik meg. Az ifjúságtól agresszivitást, meglepetést „várunk el” legalább a kifejezésben, a közlésmódban, helyette azonban a belső értékek „minimális megjelenítése” jellemzi a fiatalok tárlatát. Finomság és intellektualitás fogad bennünket. Kevesebb cselekvés, több meditálás — valószínűleg az határozza meg a magatartásukat, és éppen ez mondható el a filozofáló gondolkodást és egy új értékelést előtérbe helyező hetvenes évekről.

A konceptuális művészet és ennek hatásköre az időszerű nálunk, és fontos feladata van, éppen most, amikor a vajdasági művészetben a középserűség, a mondanivaló hiánya mindinkább ellaposítja a művészeti életet.

Sebők Zoltán a lényeg és a közlés közötti ellentmondást aforizmaszerűen fogalmazza meg. Sebők kitűnő gondolkodó. Első mondatát: „Ez

a lap olyan létező dolgokról szól, amelyek fontosak, de nincs róluk semmi mondanivalóm”, többféleképpen lehet értelmezni: a világot, a lét értelmét nem ismerem ugyan, de bizonyos dolgokat ismerek, és így az el-lentmondások kiegyenlítődnek. Vagyis az értékek semlegesítik egymást, az értékek a végtelenségbe vesznek. Második mondatát: „Ez a lap fontos kérdésekre adhatna választ. Féltő, hogy azt a nézők el is fogadják”, úgy értelmezhetjük, hogy a tapasztalatok átadása végül is akadémizmus-hoz vezet, a megcsontosodáshoz. A rendszer uralkodik el a diakrónia felett, így a cselekvés és „az ismeret” között fokozódik az amúgy is nagy eltérés. Ez a dogmatizmust tagadó gondolat paradox értelme. A harmadik mondat: „Ez a lap nem létező dolgokról szól”, a gondolkodás és a lét viszonyában a képzeletben dialektikusan létrejövő nem létezőt határozza meg.

Juhász Illés a lét kérdéseit az értékelméleti kérdésekkel hozza kapcsolatba, és több irányba ágaztatja. A régi csoportfénykép, *A parte ante* és a *parte post* Schopenhauer egy gondolatát idézi: „... a végtelenség létem után nálam nélkül éppolyan kevésbé lehet szörnyű, mint a végtelenség létem előtt nálam nélkül.” A másik alkotása, a *Részlet* egy örült naplójából, az előbbivel együtt egy magatartást jelöl, melyből valamilyen értékrend lehet a kivezető út. Juhász a művészi érzékenység és értékelés közötti kérdések megoldását tekinti feladatának.

Fenyvesi Ottó az eszmélés és az önmeghatározás vonalán indul. Díjnyertes munkáján az önarcképet a mellette levő, zérókkal egyenletesen „terített” lap követi, ezen egyetlen vonal az objektív helyet jelöli, majd a következő lapon az eszmeiség szimbóluma, Marx arc képe, és végül egy fényképfelvétel, melyen egy ifjú a vékony, laza fonalak sugarával a világban központi helyet kap. A fénykép egyenletes szürke tónusa hangulatilag a lebegést érzékelteti, mely mint „életközeg” eléggé semleges. *Jánosi László* a filozofikus gondolatokat tárgyilag jelentíti meg. Technikája az alkalmazhatóságtól a szerkezetiség igényes szintjéig terjed. Tárgyait működteti. A dominó c. alkotásán a nézőpontokat szabályozhatjuk. A *Relatív — Artemeter* az értékelés gépesítésére utaló mű, amit a nagyképmű mérés módszerrel gúnyol ki. A giccs kérdése is foglalkoztatja Jánosit.

Szarvák József hasonlóan fogalmi jellegű művészeti irányt követ. Az új és a hagyományos kifejezőmódok közötti lehetőségeket keresi.

Az op-art, valamint a szerkezetiséget és mértani struktúrákat vizsgálók körébe tartoznak páran: *Mókus Kálmán* fototechnikával és vonalas raszterral bontotta fel az arcokat. A körök egyenletes ritmusban az arc középpontjára irányítják a tekintetet. *Horvát János* a négyzetet struktúrászerűen tölti ki. *Vicsék István* a görbe vonalak, az alakzatok ismétlődő ábráit különböző színekben egymás mellé helyezi, és azonos beállítású struktúrát, „színpartitúrát” teremt. Egyszerre szerkezeti és optikai eljárása a víz tükrözésére emlékeztet. *Bálint Béla* fényképtechnikával dolgoz

zük, és a kaucsuklabdákból szerkesztett alakzatot szembesíti egy hengeres műszaki tárggyal.

Néhány fiatalról azt mondhatjuk, hogy a teljesség és a teljes kép visszaállítása felé haladnak, a részekre esett, a modern művészetben analitikusan felbontott képet igyekeznek integrálni. Törekvésük gyakran a megismételhetetlen múltra emlékeztet, előnyük és lehetőségük azonban, hogy a technika eszközeivel új helyzetből törekszenek az egység visszahódítására. Végül, persze, az élmény erősségétől, a vállalt feladatoktól függ, hogy mivé válnak. Ezek közé sorolhatjuk ifj. *Novák Mihály* régi lakásrészét, a kredencen különböző tárgyakat megjelenítő *Ablak* című festményét és *Györe Géza* a paraszti életet, a természetes erőt, a borongó szenvedélyt bemutató fototájképeit.

A vonal, a forma, a tér, az elhatárolások és áttörések egyéni módszereivel rajzolnak; *Péter László*, a lovas mozgását a négyzetes zárt térrel korlátozza, *Sóti György*, akinek száguldó vonalaiban feloldódnak a formák, a determináltságtól és kényszertől való megszabadulás vágyát hirdeti, *Bada Tibor*, aki a látszat és a lényeg ellentmondásainak területén valami ösztöni értelmű elvet ismer fel és alakít ki, *Kalapáti Ferenc* és *Nagy Gábor*, aki szivacshengerrel a struktúra határait éri el.

A kiállításnak egyelőre a szándéka jelentős. Hasznos és örvendetes, hogy ily módon is szóhoz juthattak a fiatal és legfiatalabb művészek.

ACS József

KÉT ÚJVIDÉKI TÁRLAT

1. A SEMMI BALLISZTÁJA

A 70-es évek elején egy új motívum jelentkezik, állandósul felénk, vagy úgy is mondhatnám, az újvidéki kiállítási termekben teniszlabdák kezdenek röpködni. És én az első pillanattól, az első „szervától” kezdve elkötelezettje lettem e motívumnak.

Az újfiguráció általam tisztának, ártatlannak, pozitívnak nevezett része egyik központi motívuma a tenisz. Röviden: a poklot, a negatív metafizikát (mert Chirico világa is pokol még) a teniszpálya paradicsoma, pozitív metafizikája váltja fel, ellenpontozza. Nálunk, a *Mediale* kénes tüzei, sötétségei, rútja után, Bojan Bem klorofill- és krétalényei,

(Dušan Todorović, Radivoj Ćirpanov Munkásegyletem, március 15—27.)

szépje. (Igen, a szép — miután Popa *Szép semmi* című alapvető versében semmissé tétetett — ismét inauguráltatott is.)

Egy teljesen új anyagról, dimenzióról, a sztírip cézanne-i leképzéséről van szó, melyhez Godard, Antonioni és Pasolini filmjei is sokban hozzájárultak.

Jean Paul Sartre Giraudoux-val foglalkozó értekezésében már szépen megérezte, megérintette ezt a másikat, ezt az új anyagot, dimenziót. Giraudoux világát az újra megszerzett ártatlanság világának nevezi. Valami metafizikai ártatlanság a közös tulajdonsága teremtményeinek, írja.

Persze, akkor sem tévednénk, ha — megszakítva elfeledtetésünket — a teniszről, mint mondén motívumról beszélünk; a *Mediale* megszenvedett plebejusi-lumpenproletári világgal szemben arisztokratizmusról...

Különben, nekem is van itthon egy szűzi teniszlabdám; olykor szükségét érzem, hogy megszorítsam, megmarkoljam, hogy meggyőződjem róla: a tisztaság, az ártatlanság is objektiválódhat; akár e kagylók gyöngye, kihordható. Nem akarok semmit e labdával, még csak játszani, rekreálni sem, csupán, hamvas keménységét, tiszta minőségét kívánom. Viszont van, amikor egyetlen fogódzónak nevezem...

Az ember keze — melyben Krleža még mindig a majom szőrös mancsát látja! — állandóan valamiért, valami céllal nyúl, mindig el akar érni, meg akar szerezni valamit. Az emberi gesztus — még a ceruzán és a hangszeren is — alapjában véve: ragadozó.

Dušan Todorović 1945-ben született; a belgrádi akadémián Bosán György diákja; most az újvidéki akadémia asszisztense.

Todorović valójában nem is a teniszlabdát festi, hanem a mozgása, a hangja érdekli. Azt tanulmányozza. Képein a röplő vagy sokszorozódva pattogó teniszlabda feldobott kamerával, feldobott magnetofonnal rögzített jeleit, hangjait látjuk/halljuk: ha zöldék e jelek, főre, ha vörösek e nyomok, akkor salakra is asszociálhatunk. De ez csak a kezdet, a kiindulópont, mert a későbbi, az újabb képekről eltűnik a motívum, eltűnik a labda és e nagy tárlat Antonioni Nagyításának teniszmeccsév lesz — játszunk, mindannyian ide-oda követjük a nemlétező labda útját, olvassuk színes vagy fémes ceruzával írt partitúráját.

Van a modern művészeteknek egy fontos pillanata, amikor a zene-szerző partitúrája és a festő vászna megegyezik, azonos, felcserélhető — Todorović e pillanat művésze, de nevezhetnénk: a semmi ballisztájának is.

Totális analízisében a vászonig, a festékig, a festői gesztusig, alapmodulátig, a festékpetty felrakásáig jut. Nagy viasztáblák, melyek sejtjeibe

ő fekete festéket hord. A fekete festék kiegyenlítődik a vászon és a képkeret anyagával. Tehát, a képkeretről is meg tudom állapítani művészetének minőségét — én mindig is a bibliai és a hőlderlini asztalosműhelyben kerestem a művészt, minden korok művészt.

Todorović levezetése hibátlan, tökéletes. Tehát e pöttyek, vonalkák, ha megmozgatja őket, ismét teniszlabdává vagy fává sűrűsödnek.

Partitúrái kitűnő tankönyvként szolgálhatnak diákjai számára.

Befejezésül: hisszük, perfekciója nem a mondáségből következik; hisszük, keresni fogja és nem kerülni a *finom* anyag ellenállását.

2. AZ INDIGÓ-TOMB JEGYÉBEN

Valamivel 8 után indultam buszon a központba. Hosszú évek óta naponta többször buszozok ezen a vonalon, de minden egyes alkalommal úgy nézek, bámulok ki a nagy formátumú ablakokon (melyek mellett ott a kis kalapács — ha nem tetszik, betörhető a „képet”), mint az először utazó kisgyerek: sok az órás, a festéküzlet, hosszú sorok a fűmagért.

Meštrović rossz szobra (melyet azért nem cserélnék már el egy jobbrétt) és a katedrális között lépkedve, azon tanakodtam, beforduljak-e a Katolikus porta fehér műmárványára, mivel Rašo csak 9-kor nyitja szalonját — jóval később a kalapszalonnál, meg hát más tárlatok is vannak, számításba jönnek.

Végül is úgy határoztam, szerencsét próbálok. Valahogy fizikailag dőltem e tárlat felé, szokatlan nyitottsággal. Rašo tényleg még nem volt ott, de a takarítónő nyitva hagyta az ajtót — sokáig dolgoztam ebben az épületben, s még érzem a ritmusát.

Akár egy álomban, benyitottam, és a kapcsolót kerestem. Négy-öt konnektort is találtam, de egyetlen kapcsolót sem. Tán valamelyik kép alatt lehet? Az ablakhoz léptem, és a csörgő, zsillettszerű lemezekből készült redőnyön próbáltam igazítani...

Közben már valami történt, megtörtént. Padlásra lép így az ember, és éppen akkor, addig érinti a padlás lényegét — szürke puhaságát —, amíg szemét a sötétbe, a homályhoz szoktatja.

4 nagy kép.

Murtić — próbálok azonnal nevekkal fixálni, nevekhez kötni az első benyomásokat — és Bernik. Ha Murtićot, akkor amerikai akciófestészetet mondok, Berniket említve viszont a 60-as években készült, középkort idéző enformeljeire gondolok, melyeket 65-ben láttam a belgrádi Modern Múzeum Szalonjában, és igen nagy hatással voltak rám...

(Tomo Podgornik, Ifjúsági Tribün, április 3—17.)

Áltam a terem közepén, és hirtelen kivilágosodott! Pontosan úgy érzem, mintha az én képeim lennének, illetve mintha éppen abban a pillanatban fejeztem volna be őket műtermemben, mintha éppen akkor léptem volna ki az intenzív munka szaunájából.

Rašo érkezett meg; tehát kívülről kell bekapcsolni a neont.

Már csak a két nagyobb kép foglalkoztatott.

Mind a kettőn, majdnem az egész képfelületet eltakaró, vékony, neutrális festék-függöny. Az egyikén sárgás, a másikon fehéres, akárha csak „homokossal” ment volna át rajtuk. A sárgás juttatta eszembe Bernik alkémikusi aranyát. Pedig itt nincs arany, nincs alkémia, még csak az enformel durva alkémiája se. Tulajdonképpen aláfestés sincs. Vagy ha mégis, akkor azt a modern expresszionista festők végezték el, akkor az ő mind lényegesebbnek tűnő tapasztalatuk képezi az alsó, színes réteget.

Áthúzott festészet, amely mégsem anti-festészet, hanem éppen a fauvisták boldog rikoltását idéző. Tehát: egy boldog akciófestészet. Az arany-függöny alsó szélénél 3—4 nagy sáv. Az egyiket: indigó-tömbnek neveztem el azon nyomban.

Emlékszem, amikor. 3—4 éve immár, írni kezdtem rendszeresen képzőművészeti publicisztikámat, állandóan a mediterránról értekeztem, és sokszor emlegettem e szót is:

INDIGÓ

Most mint ismét felmerülő szubsztancia mutatkozik nekem — akárha hajnal kelne egy lebbenő függöny mögött a tengeren, az új festészet hajnala.

Égészséges, boldog, széles gesztusok. A festészet él, kiáltanék, ha e felismeréssel nem szándékoznák mélyen magamba szállni. Šalamun és Svetina versei hoznak ilyen friss, kolorisztikus, új, érzéki világot, messze kikerülve, maguk mögött hagyva a modern művészetek sterilításvészélyét.

Leültem beszélgetni Rašóval. Majd elindultam munkahelyem felé. Egy hosszú gyűlésen vettem részt, utána buszon haza, hogy végre feljegyezzek valamit a tárlatról, erről az indigó-tömb jegyében álló napról.

Podgornik 1949-ben született Ljubljánában. Az akadémiaát Jemec osztályában végezte. 73-ban rendez önálló tárlatot; 74-ben Prešern-díjat kap.

TOLNAI Ottó

T A J É K O Z Ó D A S

A SESAME STREETTŐL A MUPPET SHOW-IG

Az elmúlt években a hazai tévéhálózat jóvoltából alkalmunk volt látni az USA-beli Children's Television Workshop *Sesame Street* című sorozatának jó néhány darabját. Ennek az iskoláskor előtti gyerekek számára készült oktatóműsornak a nemzetközi sikere többek között azt bizonyítja, hogy készítői a műsorban olyan új, korszerű és nem szokványos verbális-vizuális eszközöket alkalmaztak, amelyek az adás értelmezését a nem angol nyelvterületen élő nézők számára is lehetővé tették, holott az angol nyelv szójátékai és nyelvi fordulatai nagy teret kaptak benne.

A *Sesame Street* jelentőségét és úttörő szerepét csak akkor tudjuk értékelni, ha ismerjük az amerikai televíziózásban uralkodó helyzetet. Ez az állapot a társadalom fogyasztói jellegének hű tükörképe, mely alól a tömegkommunikációs eszközök sem kivételek. A műsorpolitika és a tervezés is mindinkább a fogyasztói társadalom játékszabályait betartó menedzserszerű irányítása és befolyása alá került, amely a televízió kulturális-didaktikai szerepét a többi tömegkommunikációs eszközre — a rádióra, a sajtóra — kívánta áthárítani, a televíziózást pedig közönséges üzleti vállalkozásként határozta meg. Az üzleti törekvések szószólói szerint a tévé csakis a reklámgépezet ideológiájának irányítá-

sa alatt töltheti be hivatását, sőt komformizmusával az amerikai poigári liberalizmus iránti hazafias elkötelezettségének is eleget tesz. Lassan több mint két évtizede,

ŐT IS KÖLCSÖNVETTEK AZ AMERIKAIK: Kermit béka, a Muppet Show immár tízéves játék mestere. (Lazukics Anna felvétele)

hogy az egyetemista szervezetek támogatásával kísérletek kezdődtek egy oktató jellegű független nemzeti televízióhálózat létrehozására, mellyel a tehetős tévéadók üzletieségét kívánták ellensúlyozni. Ezek a kezdeményezések egészen 1969-ig nem jártak sikerrel. A mindaddig ismeretlen Children's Television Workshop *Sesame Street* című oktatóműsora azonban még az amerikai értelmiséginek a televíziózás iránti mindaddig passzív magatartásán is változtatni tudott.

A napi egyórás adást előbb csak a NET (National Educational Television) tévéhálózat sugározta, majd a lelkesedéstől áthatva egyre több kommersz adó is átvette, lemondva azoknak az adásoknak az anyagi nyereségéről, melyeket az új blokk szorított ki a napi műsorból. 1970 tavaszán csak New Yorkban öt különböző csatorna közvetítette a gyerekek és felnőttek részéről egyaránt kedvelt, hirdetési snittektől mentes „szézámtucat”. Az adás feltörését azonban lehetetlen volt kiegyenlíteni a szokványos televíziós sikerekkel és kiugrásokkal. A műsor bizonyos értelemben a tudományos tapasztalat, az alkotói erő és a társadalmi tudat szintézisét képezte, s így eleve kivált az amerikai televíziózási gyakorlat szabványosított szalagtermékei közül. Az adás szerzői a Sesame Streetet tudományos-technikai tervezetként képelték el, s a televízió médiumához sem spekulatív eszközökkel vagy rutinszerűen, hanem alkotói módon viszonyultak. Ennek köszönve az új műsor megmutatta, hogy a tévé más-

milyen is tud lenni, mint amilyenek eddig ismertük.

Hogy az oktatóműsor szélesebb társadalmi akciójellegét megértjük, nem árt kitérni néhány szociológiai mozzanatra. Az USA-ban végzett felmérések kimutatták, hogy nagy az eltérés az iskoláskor előtti oktatásban részesülő, többnyire a középosztályhoz tartozó gyerekek és az alacsonyabb társadalmi rétegekből kikerülő gyerekek iskolai előmenetele között, mivel ez utóbbiak előzetes nevelés nélkül rajtolnak a tanulásban. A gyerekkorban jelentkező rajtkülönbségek a későbbiek során még inkább elmélyülnek, s ez önmagában véve is kérdésessé teszi a nevelői-oktatói intézmények alapvető erőfeszítéseit és célkitűzéseit. A Sesame Street előkészületein munkálkodó szakemberek és alkotók Jean Piaget és Benjamin Bloom tanaira hivatkoztak, akik megállapították, hogy a környezet a gyermek első éveiben van a legnagyobb hatással az egyéni hajlamok és szokások, valamint a szellemi képességek kialakulására. A korszerű pszichológia kimutatásainak hatására az USA-ban a Nemzeti Oktatáspolitikai Bizottság 1966-ban javasolta a négyéves kortól kezdődő ingyenes oktatás bevezetését, amellyel megoldódott volna a mintegy 12 millió 3—5 éves gyerek előzetes oktatása; anyagi nehézségek miatt azonban erről eleve le kellett mondani. A helyzeten végül is a Sesame Street segített.

A Children's Television Workshop 1968-as szemináriumán egybegyűlt pszichológusok, pszichiáte-

rek, tanítók, szociológusok, gyermekírók, reklámszakértők és televíziós szakemberek pontokban változták fel az adás legalapvetőbb feladatait: 1. szociális, erkölcsi és érzelmi fejlődés, 2. nyelv és olvasás, 3. számolás, 4. ítélőképesség és a problémák megoldása, végül megfigyelés. Mint kiderült, ez volt a munka könnyebb, kizárólag a pedagógiára alapozott része. Sokkal nehezebb volt megtalálni azt a televíziós nyelvet, amely az elhagyottabb környezetekben élő gyermekek figyelmének lekötése mellett a kommersz adók népszerű műsoraival is versenyre tudott kelni. A műsor előkészületein, valamint megvalósításán fáradozó televíziós szakembereknek is meg kellett érteniök, hogy a tehetős tévéstúdiók sztereotip gyakorlatától merőben eltérő új sorozat jelentős szellemi és fizikai átállást követel tőlük.

A Sesame Street még ma is egyike annak a kevés oktatóműsornak, melynek szellemi készítői bátran mondhatják: elképzeléseik hiánytalanul valóra váltak. A konvenciók tudatos kerülésének eredményeként a műsort képező animációs jelenetek, élő adásrészek, énekszámok és báb jelenetek, különböző foglalkozású és színű (!) emberfigurák és állatok egy korunkbeli nagyváros elhanyagolt, félreeső utcáját varázsolták világszínpaddá. A cselekmény helyének szabálytalan elhelyezése mellett új funkciót kaptak a kommersz adók commercialsnak nevezett reklámjelenetei is, amelyeket emitt szám- és betűmű-

veleteket tartalmazó zenés-rajzos snittek ironizáltak.

Az oktatóműsor átütő sikere után — már kezdetben is több mint ötven ország vásárolta meg a Sesame Street adaptált darabjait —, 1971-ben újabb sorozat indult, amely a 7—10 éves gyerekek olvasási készségén volt hivatott javítani. Az ABC, NBC és CBS televíziós társaságok pedig külön feladattal megbízott úgynevezett al-elnököket állítottak a gyermekműsorok szerkesztősegeinek élére. Bár a Sesame Street sokat változtatott a televíziózás merev szabályain, rámutatva egyben a korszerű társadalom televíziójának egyik alternatív modelljére, az új eszmékért vívott harc a kulisszák mögött a mai napig sem csillapult. Michael Dann például, aki a CBS programfőnöki tisztségét otthagya ment át a Children's Television Workshopba, kifejtette, hogy a tehetős tévé-társaságok a Sesame Street egyszerű átvételével még mindig a könnyebb és olcsóbb megoldást választották, ahelyett, hogy maguk fogtak volna hasonló műsorok készítéséhez.

Annak ellenére, hogy minden külön adás több, más-más jellegű és rendeltetésű jelenetből állt össze, csak kevés olyan szegmentumot találunk, amelyben ne lenne jelen az oktatói célok és törekvések valamennyi, vagy legalábbis néhány eleme. A szerzők külön gondot fordítottak az olyan oktatói-nevelői szempontok egyidejű alkalmazására, amilyen a komikus és a váratlan; a pontos és pontatlan ismétlés; a részvétel és a sejtetés;

a betűazonosítás és a hangüzenet, a betűk felismerése, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Az adás készítői a humoros jelenetek serkentő hatásából indultak ki, amikor egy-egy betű vagy szám tanítását, bemutatását valamilyen nevezetető cselekménnyel kötötték össze. Elvük a szórakozva tanulás volt, ám ügyeltek, hogy a mérsékelt szórakozttatói irányzat sohase váljék az oktatói-nevelői mondanivaló kárára. Jelentős helyet kapott a mindennapi élet beszédhumora is; ilyen volt az Ernie-t és a Kermit nevű békát ijesztegető báb-szörny „Cookie!” (Sütemények!) felkiáltása, melyet a gyerekek azonnal megjegyeztek. Külön technikai érdekessége a műsornak, hogy az üzleti televízió commercialsnak nevezett reklámműsorának jelentős applikatív funkció jutott. Ezek a villanásnyi jelenetek rövidségüknel fogva tömörek, beszéd- és képanyaguk a lehető leggazdagosabb; mindemellett könnyen megjegyezhető rímes összeállításokat és zeneszámokat tartalmaznak. A Sesame Streetben tudatosan folyamodtak a reklámok nyelvi képletéhez a betűk és a számok ismertetésekor. Egy-egy betű vagy szám köré ugyanis rendszert valamilyen dalocska vagy versike épült. A műsor lejelentése is sajtóságos formát kapott: mikor a lejelentő hang „a Sesame Street mai adását az A, B és X betűk, valamint a 3-as és 4-es számok segítségével mutattuk be” szöveget mondta, az ekránon felvillantak a kérdéses írás- és betűelemek.

Lehetetlen volt az iskolai oktatásban alkalmazott serkentő dicséret és jutalmazás, illetve az intő figyelmeztetés. Az adás maximális részvételre szólította ugyan a legkisebbeket, a láthatatlan közönséghez intézett dicséző szó azonban elijesztette volna azokat a gyerekeket, akik helytelenül oldották meg a feladatot. Az intéssel hasonló volt a helyzet: nehéz elképzelni, hogy a személytelen képernyő bármely nevelő szándékú figyelmeztetésének fogantatja lett volna. A műsor egy-egy epizódjába ismert gyerekhősöket és színészeket vonta be. Robin és Batman, a négyévesek kedvenc hősei mellett például Burt Lancaster és Lou Rawls valós alakjára azért volt szükség, hogy az idősebb családtagok figyelmét is lekössék, hiszen főleg tőlük függött, a készülék a Sesame Street adásideje alatt melyik csatornára volt ráállítva.

Külön ípra tartozik, hogy az emberi figurák mellett bábok is nagy számban léptek fel. Ezek Jim Henson műhelyéből kerültek ki; előtte egy londoni tévésorozatban szórakozttatták a nézőket. Így történt, meg, hogy a *Muppet Show* Kermitje és kócos szörnyetegje később Ernie és Bert mellett a Sesame Streetben is jelentős szerepet kapott. Míg emitt elsősorban oktatói-nevelői eszközökként váltak közkedvelté, a nálunk is bemutatott Muppet Show-ban kizárólag a szórakozás szolgálatában álltak.

A Muppet Show bábui az USA-ban készültek, s mintegy négyszáz van belőlük. Mozgatásukra harminc bábosra van szükség. Jim Henson-

nak nincsenek a szórakoztatáson kívül más céljai, ezt az egyet azonban tökéletesen csinálja. Szavai szerint a vizuális humor nem annyira kötött, mint a nemzeti korlátok közé szorított beszédhumor; a Muppet Show hódít valamennyi

kontinensen. Amikor a világban már-már a bábjáték válságáról kezdtek beszélni, a televízió jóvoltából e műfaj előtt ismét új távlatok nyíltak.

SZOMBATHY Bálint

KRÓNIKA

MÁJUSI KIÁLLÍTÁSOK. Nem véletlenül kezdjük májusi művelődési összefoglalónkat a képzőművészeti események ismertetésével, mert az elmúlt hónap folyamán Belgrádban és itt, Vajdaságban is annyi rangos kiállítást rendeztek, mint sokszor hónapokon keresztül sem.

Belgrádban hatalmas érdeklődés előzte meg Joseph Turner (1775—1951) angol festő, minden idők egyik legjobb tájképfestőjének tárlatát. Kise megkésve érkezett ugyan a tárlat még 1975-ben, születésének 200. évfordulójára szervezték), de a hosszú várakozás csak növelte az érdeklődést a régi festő kitűnő képei iránt. A kiállításnak nagy sajtóvisszhangja volt. a szín és a fény festésére, mint az impresszionistáknak. 1840-ben már teljesen impresszionista módon festett. Módszere azonos, de szándéka nem, mert az impresszionisták realizálisan viszonyultak a természethez, Turner viszont lényege szerint vizionárius volt... A békés pittoreszk tájak a fény kihívására föloldódnak, és a színek orgiába csapnak. Velence és Como a színek útján fenségessé válnak. Ez már a természet orfikus ünnepe. A színek önmagukért vannak ebben a turneri vízióban. Fél évszázaddal megelőzte az impresszionistákat, és a couleur pour la couleur a színek útján való fölzsabadulását és a formabontást vezette be a modern művészetbe."

Ugyancsak nagy érdeklődés mellett rendezték meg köztársasági fővárosaink után Belgrádban is Oskar Koschka (1886) osztrák festő, grafikus és költő hét évtizedes grafikus mün-

kásságát bemutató retrospektív tárlatát. A kiállítás a művész munkásságát kronológikus sorrendben mutatja be első litográfiáitól az expresszionista ihletésű Bach kantáta-sorozaton keresztül a portrészorozatig s még tovább, a hetvenes évek színes litográfiájáig, amelyek szerzőjüket korunk legnagyobb kolorista művészei sorába állították.

Még hat kiállítást tartottak május folyamán Belgrád képtáiraiban. Ezekről a kiállításokról ír Pavle Vasić ismert művészettörténész a *Politikában* közölt méltatásban. A recenzió számukra azért külön fontosságú, mert a kritikus értéklistas írásában első helyen említi Wanyek Tivadar zrenjanini festőművész, már a múltkorai Krónikánkban is említett, tárlatát. A belgrádi Művelődési Központban kiállított ötven vásznáról megállapítja: Wanyek a „pittura metafisica”-n belül az egyfajta racionalitás irányába sikeresen fejlesztette tovább kompozícióérzékét, és színспекtrumának gazdagsága is még kifejezettebb, mint volt. A zrenjanini festő — írja Vasić — a stílus szempontjából is fölfrissítette festői repertoárját, igaz, a már általa megadott kereteken belül.

Wanyek belgrádi tárlatával egyidőben nyílt meg Szabadkán a csurgói művésztelep tagjainak kiállítása. A tárlat résztvevői — Bfő Miklós, Boros György, Gyurkovics Hunor, Kerekes Sándor, Magyar János, Petrik Tibor, Torok Sándor, Török István és Zsáki István — két-két alkotással mutatkoztak be, de a tárlat tartalmazza a tíz éve fennálló művésztelep számos

dokumentumát — katalógusokat, plakátokat, cikkeket stb. is. A mostani kiállítás katalógusában Bela Duranci tekint végig az ország első ifjúsági művésztelepének egy évtizedén, megállapítva, hogy „a csurgói művésztelep tíz év alatt többször költözött és végül! fedél nélkül maradt... így a művésztelep ma már nem is telep, hanem művészek csoportja... A fiatalos kezdeményezés mögött egy évtized munkája áll, a csoport tagjai pedig alkotó művészekké fejlődtek, akiknek helyük van képzőművészeti életünkben. Már eddig is számos kiállításukkal népszerűsítették elsősorban a vajdasági művészetet.”

Bela Duranci szabadkai művészettörténész és kritikus nyitotta meg május 22-én Újvidéken az utolsó hónapok egyik leglátogatottabb kiállítását is Pechán Béla verbászi festőművész tárlatát, amelyen a festő a Quo vadis genum humanum?, eddigi legteljesebb sorozatának húsz darabját állította ki. Az erőszak, éhség és halál motívumok jelzik ezeken a nem mindennapi festményeken, hogy az élet valami előreláthatatlan utakon halad. Pechán biblikus és mitologikus alakokkal és eseményekkel igyekszik szólni mai eseményekről, úgy, hogy minden festményében benne rejlik a kérdés: merre tartasz, emberiség? Pechán előtt ugyan csak Újvidéken Milan Keracnak volt jelentősebb tárlata, míg a vajdasági képzőművészek idei tavaszi tárlata a Maticában a vártnál sokkal kevesebb izgalmat hozott.

FESZTIVÁL — KIEMELKEDŐ ALKOTÁS NÉLKÜL. A jugoszláv televízió is úgy tartja magáról, hogy elérkezett a felnőttiség korába, viszont nagykorúságát még saját műsorainak fesztiválján sem bizonyítja. Egy mondatban így summázhatnánk a portorozi tévéfesztiválon látottakat, amelyen az ország nyolc tévéstúdiója találko-

zott — immár tizenharmadszor —, hogy felmutassák a két fesztivál közötti időszakban született legjobb produkcióit a televíziózás úgyszólván minden számottevőbb műfajában. Sajnos az öt fesztiváli kategória (tévéjáték, dokumentum-, oktató- és szórakoztatóműsor, valamint híradó) egyikében sem született kiemelkedő alkotás. Elsősorban mégis a tévéjátékokra vonatkozik ez a megállapítás. Sem esztétikai minőségben, sem a műfaj sajátosságaiban nem következett még be pozitív változás. Tekintettel arra, hogy a portorozi televíziófesztivál eseményeire a következő számunkban még visszatérünk, ezúttal csak a díjakról ejtsünk még néhány szót. A tévéjátékok versenyében a szövegkönyvért járó díjat Andrej Hieng szlovén író kapta A bolond festő című tévéjátékáért, s a legjobb színésznek járó díjat is e dráma főszereplője, Podle Bibič érdemelte ki. A rendezés díja Branko Ivandát, a zágrábi stúdió Kézigránát-per című drámájának rendezőjét illette meg. A másik színészi díjat Nexima Paragusának ítélte oda a bíráló bizottság. A rengeteg kisebb-nagyobb díj közül említjük meg a zágrábiak Életben maradni című szolid oktatóműsorukért kiérdemeltet s a Burányi Márta—Póth Imre—Ivan Obrenov újvidéki szerző hármas díját A Tisza virágzása című, ezen a helyen is több ízben méltatott filméért. Bár a szórakoztató műsorok kategóriájában nem osztottak ki minden díjat, mégis elismerésre méltatták Milovan Ilić műsorvezetését a népszerű Tetőtől talpig, valamint Darko Marković rendezését a Kása című animáció filmjében és az újvidéki Đorđe Fišert és Jovan Ristićet a Látogatóban az öreg hölgnél című szórakoztatóműsor szerkesztését. Újságírói díjat az idén Stanko Eder zágrábi, Miljko Sagogli sarajevói és Bora Mirković belgrádi újságíró kapott.

ELŐKÉSZÜLETEK A NYÁRI JÁTEKOKRA. Először kerül bemutatásra az ország nemcsak legismertebb, hanem rendszerint a legtöbb izgalmat is hozó nyári színpadunkon, a Dubrovnikai Nyári Játékok színterén Shakespeare II. Richárd című drámája, a kísérletező kedvéről ismert Mile Korun rendezésében. A II. Richárd mellett a Hamlet, Szophoklész Odipusz királya, Marin Držić Máro bácsija, Krleža Areteusa és Marjan Matković Heraklésza kerül bemutatásra, a fesztiváli színház előadásában. Vendégszereplése is meghívtak több fővárosi és vidéki színházat. Így például bemutatják az idei Sterija Játékok díjnyertes darabját, Milica Novković Kópárna című művét Dejan Mijač rendezésében, a belgrádi Atelje 212 előadásában, továbbá Shakespeare Macbethjét a priština-i Nemzeti Színház és Goldoni A kávéház című vígjátékát a helybeli színház előadásában. A rendezvény színházi részének az idén külföldi vendégei is lesznek: a krakkói színház Dosztojevskij A féltékeny műzínház változatát mutatja be Andrzej Vajda rendezésében, cseh-szlovákiai pedig Ladislav Filka pantomimmetert várják. A zenei rendezvények műsorán szerepel a moszkvai kamaraopera Sosztakovics Az orr és Vaszilij Paszkevicz egy vígoperájával, valamint az Egyesült Államokbeli Maria Louisa balettgyűttes. A két hónapig tartó játékok alatt a zágrábi és a belgrádi filharmonia harminc koncertet ad.

Folynak az előkészületek a Gyulai Várszínházban is, ahol az idén jugoszláviai magyar szerző, Gobby Fehér Gyula drámája is műsorra kerül: a Forum drámapályázatának egyik díjnyertes műve, A budaiak szabadsága című történelmi dráma. Színrre állíttásával ifj. Szabó Istvánt, a Szabadkai Népszínház rendezőjét bízták meg.

Gobby drámájának várszínházi bemutatója július 22-én lesz.

DUDÁS KÁLMÁN MŰFORDÍTÓI DÍJA. Rangos elismerésben részesült a kishegyesi születésű, jelenleg Budapesten élő Dudás Kálmán költő és műfordító. Gazdag fordítói munkásságának elismeréséül a Horvát Írószövetség műfordítói díjjal tüntette ki. Ugyanilyen elismerésben részesült Giacomo Scotti jugoszláviai olasz fordító is. Dudás Kálmán egyébként Miroslav Krleža, Oskar Davičo és Mihajlo Lalić műveinek magyar nyelven való tolmácsolásával érdemelte ki a díjat. Dudás Kálmánt öt évvel ezelőtt a Szerb Pen Club is magas elismerésben részesítette.

A ZRENJANINIAK SZÍNHÁZI SIKERE. Az idén Pancsován rendezték meg tartományunk hivatásos színházainak hagyományos versenyét. A sorrendben 28. szemle elsősorban zrenjanini sikert hozott. A szemlén a Toša Jovanović Színház előadásában látott Gogol-darabot, A revizort nyilvánították a legjobbnak. Az előadást Svevo Žigon rendezte. A három színészi díjból ftelve, az Újvidéki Színház Harag György rendezte Három nővére lehetett a zrenjaniniai fő vetélytársa. Az Újvidéki Színház ezzel a fel lépéssel folytatta kiváló szereplését ezen a szemlén. Az újvidéki társulattól Ladić Katalin, Soltis Lajos és Fejes György nyert díjat, mellettük a zrenjanini Milenko Pavlovot és Forró Mihályt és az újvidéki Miodrag Lončar díjazták. Elismerésben részesült még a szabadkai id. Szabó István, az újvidéki Olja Vojnović és a zombori David Tasić. A szemle rendezői díját ifj. Szabó István és Paolo Magelli osztja a Blöse úrék mindenkinek tartoznak című Reményük-darab, illetve a zomboriak Vojcek című előadásának rendezéséért.

NYELVMŰVELŐ VERSENY, NEGYVENEZER RÉSZTVEVŐVEL. Májusban ért véget a Jó Pajtás hagyományos nyelvművelő versenye, amelynek eredményeit a palicsi általános iskolában megtartott záróünnepségen értékelték. Dr. Kaszás József, a rendezvény bíráló bizottsága elnökének összegezéséből idézzük az alábbiakat: „... a természetvédelem évében rendezte meg a Jó Pajtás a Jugoszláv Pionírjátékok idei akcióprogramjával összhangban A természet színpadán elnevezésű természetvédő és anyanyelv-ápoló fogalmazási és rajzversenyét, amelyen 152 általános iskola és 138 óvoda mintegy 40 000 óvodás és iskola-s gyermekekkel vett részt. Közöttük szerepelt a fogalmazási verseny 5000 más nemzetiségű tanulója is, akik a magyar nyelvet a környezetét nyelveként ismerik... A fogalmazásokból nemcsak a tanulók természet iránti helyes magatartása tükröződik, hanem az a képesség is, amellyel azt kis, remek — többnyire a költészet határán mozgó — írásokban a nyelv, a szép szó eszközeivel ki is tudják fejteni. A fogalmazások nem íróikon kívülről történetek vagy leírások, hanem igazi élményt nyújtó alkotások, amelyekben a gyerek összefonódik a természettel, az írása tárgyával, s így a fogalmazása nemcsak széppé, de őszinte hangvételűvé, meggyőzővé, értékessé válik... A gyermekrajzok és fogalmazásoknak ilyen értékes tartalmában benne érezzük a versenyt elindító pedagógusok odaadó és lelkes munkáját is, amely az eredményünket nemcsak biztosította, de meg is habványozta... Gyermeklapunk nemcsak kezdeményezője minden évben az immár több mint egy évtizede folyó tartalmas és nemes versenynek, de hozzáértő, lelkes szervezője is, amiért külön is magunknak érezzük a lapot, szülők és pedagógusok egyaránt.”

VERSEK ÉVE GYERMEKVERSEKBŐL. A Versek éve c. kiadványok összeállító — Domonkos István, Pap József és Tolnai Ottó — május végén levélben fordultak költőtársaikhoz, felkérve őket a további együttműködésre. Tekintettel arra, hogy a levél minden költészettel foglalkozónak szól, abban a reményben közöljük, hogy ezzel is segítjük a Versek éve már így is szép számú munkatársi csoportjának további bővítését.

„Késztelen — áll a levélben —, hogy Versek éve 1975 és a Versek éve 1976 kezdeményezése mozgósította költőinket, ismét a verse terelte a figyelmet. Ezúttal, folytatva a megkezdett munkát, határozottabb irányt szeretnénk szabni törekvésünknek. Éppen ezért gondoltuk, hogy az idén az ún. gyermekverseket fogjuk költőtársaink figyelmébe ajánlani.

Költészetünk egészét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a gyermekköltészet nyújtotta lehetőségek nem tudatosodtak bennünk eléggé — kevesen éltünk velük. Gyermekversek rendszeresen író néhány költőnk munkássága a példa rá, hogy ezen a területen is kiváló értékeket lehet teremteni. Éppen ezért bízunk benne, hogy a Versek éve eddigi és újabb munkatársai jóhiszeműen és nagy alkotókedvvel fogadják indítványunkat, mint az előző években is és ezzel bebizonyosodik, hogy költészetünk individualitása és sokszínűsége »gyermekhangon« is megnyilatkozhat.

A begyűjtött anyagot ezúttal is a HÍDban közöljük, és különnyomtatásban is megjelentetjük.

Hogy idejében elkészülhessünk a munkával, jó lenne, ha a versek szeptember 15-éig beérkeznének. A munka során szeretnénk személyesen is elbeszélgetni munkatársainkkal.

A verseket a következő címre várjuk: Pap József, 21000 Novi Sad, Bulevar Revolucije 8.”

DOKUMENTUM

Saffer Pál: Egy életrajz, amely több annál (IV.) 783

VITA

Bányai János: Az irodalomtudományi közhelyekről 792

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Bányai János: Rónay György, a kritikus 797

Bordás Győző: Túlkapások egy bibliográfiában (*Szirmai Endre*:
Szirmai Károly műveinek bibliográfiája) 801

Varga Zoltán: Előttem az élet? (*Émile Ajar*: Előttem az
élet) 804

Juhász Erzsébet: Egy „fantom” anatómiája (Strukturalizmus-vita
I—II.) 808

S z í n h á z

Gerold László: Kint és bent (*A. P. Csehov*: Három nővér) 811

K é p z ő m ű v é s z e t

Ács József: Fialat vajdasági képzőművészek (A *Képes Ifjúság* ki-
állítására) 814

Tolnai Ottó: Két újvidéki tárlat (*Dušan Todorović*, *Tomo Pod-
gornik*) 816

T á j é k o z ó d á s

Szombathy Bálint: A Sesame Streettől a Muppett Show-ig 820

KRÓNIKA

Bordás Győző: Májusi kiállítások; Fesztivál — kiemel-
kedő alkotás nélkül; Előkészületek a nyári játékokra; Dudás
Kálmán műfordítói díja; A zrenjaninai színházi sikere; Nyelv-
művelő verseny, negyvenezer résztvevővel; Versek éve gyermek-
versekből.

Számunkban a fiatal vajdasági képzőművészek tárlatának anya-
gából — Csonti Zoltán (a 708. oldalon), Bálint Béla (758.) és
Mókus Kálmán (791.) munkája.

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1978. június. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vovjoda Mišića utca 1. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.